

JAARBOEKJE

voor geschiedenis en oudheidkunde van

LEIDEN EN OMSTREKEN 1968

LEIDS JAARBOEKJE

1968

Prinses Margriet en mr. P. van Vollenhoven worden in de Lakenhal binnengeleid door de minister-president prof. J. Zijlstra; 4 januari 1967.

Foto J. Holvast (Gem. Arch. prentverz. nr. 38748)

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN OMSTREKEN

1968

ZESTIGSTE DEEL

GEDRUKT VOOR DE VERENIGING OUD-LEIDEN
DOOR A. W. SIJTHOFF'S UITG.MIJ N.V. TE LEIDEN

VOORWOORD

Het zestigste Leids Jaarboekje is weer op één thema afgestemd, en wel op dat van toneel en muziek in onze stad.

Aan allen, die aan dit Jaarboekje hebben meegewerkt, betuigt de **redactie-**commissie haar hartelijke dank voor het verrichte werk. De **redactiecommis-**sie heeft een wijziging ondergaan: mej. I. van den Bosch en de heer J. A. F. Doove traden af. Dr. S. J. van Ooststroom was bereid in de commissie zitting te nemen.

De redactiecommissie

VERENIGING OUD-LEIDEN

OPGERICHT OP 5 NOVEMBER 1902

door

Prof. dr. P. J. Blok en mr. dr. J. C. Overvoorde

Erepenning der Gemeente Leiden 1952

De vereniging heeft in eigendom het uit c. 1650 daterende woonhuis **Kloksteeg** nr. 2; en het c. 1661 gebouwde woonhuis Oranjepracht nr. 83, waar eertijds het weversambacht werd uitgeoefend.

Bestuurskamer: Regentenkamer van het Brouckhovenhof, Papengracht 16.

BESTUUR

Prof. Th. H. Lunsingh Scheurleer (1966), *voorzitter*.

Drs. Th. J. Meijer (1967), *secretaris*, Klikspanweg 48, Tel. 30467.*

Mevrouw H. M. de Meijere-Huizinga (1963).

Ir. H. H. Vos (1964).

H. Th. D. Dijkstra (1965).

Mr. G. C. van der **Willigen** (1965), aangewezen door het Gemeentebestuur.

Dr. S. J. van Ooststroom (1966).

Dr. H. van der Linden (1967).

Drs. M. L. Wurfbain (1968).

Mejuffrouw D. Colijn (1966), aangewezen door de V.V.S.L.

H. J. Hijmersma (1967), aangewezen door het L.S.C.

* **Secretaris-Penningmeester** (waarnemend) P. L. Gillissen. **Burggravenlaan** 48, Tel. 24851. **Alle** correspondentie tot nader bericht aan **hem**. **Giro**-rekening Ver. Oud-Leiden. 175228.

Erelid A. **Bicker** Caarten (1965).

Leden van verdienste: G. van der Mark (1954) en dr. W. C. Braat (1966).

Voor aanmelding nieuwe leden en administratie ledenlijst:

Het tijdelijk secretariaat.

Contributie voor gewone leden f. 12,50 per jaar en voor juniores en studenten f. 5.00 per jaar.

Commissie voor de redactie van het Leids Jaarboekje

Ingesteld december 1902

Mejuffrouw mr. A. J. Versprille (1963), *voorzitter*.

Drs. B. N. Leverland (1963), *secretaris*, Boisoetkade 2a.

Dr. P. C. Boeren (1963).

G. 't Hart (1964).

Dr. S. J. van Ooststroom (1968)

Voor kopij Leids Jaarboekje:
het secretariaat der Redactiecommissie.

Commissie „Het Leidse Woonhuis”

(Beheerster van het gelijknamige Fonds, waarin
opgenomen het legaat mr. E. Rijke)

Ingesteld 1 juni 1945

Prof. Th. H. Lunsingh Scheurleer (1965), *voorzitter*.

... *secretaris*

G. Groen, penningmeester.

G. van der Mark.

H. Th. D. Dijkstra.

Commissie voor Volkskunde

Ingesteld 11 september 1950

Dr. W. C. Braat, *voorzitter*.

Mejuffrouw L. G. de Graaf, *secretaresse*, Johan de Wittstraat 26, tel. 52514.

Mevrouw M. C. Blöte-Obbes, Voorschoten.

J. J. de Kort, Hazerswoude.

L. C. J. Roozen.

Mejuffrouw drs. M. Veldhuyzen.

Dr. Chr. C. Vlam.

Excursie-Commissie

Ingesteld 7 september 1954

Dr. S. J. van Ooststroom, *voorzitter*,

P. L. Gillissen, *secretaris*, Burggravenlaan 48, tel. 24851.

A. Sevenster.

Drs. G. Kortenbout v.d. Sluys.

Vertegenwoordiger in de *Rijnlandse Molenstichting*:

Dr. H. van der Linden.

CORRESPONDENTEN IN RIJNLAND

Voor:

Aarlanderveen: Mevrouw F. Th. van der Wind-Peereboom **Voller** (1945).

Alkemade: G. M. Zoetemelk (1946).

Alphen aan den Rijn: E. van Elk (1945).

Hazerswoude-Dorp: A. A. Boehmer (1958).

Hazerswoude-Rijndijk en Koudekerk aan den Rijn: H.J. de Kort (1950).

Katwijk: . . .

Leiderdorp: G. Scheepstra (1943).

Leimuiden: J. W. de Ren (1959).

Lisse: Ir. A. F. de Graaff (1960).

Noordwijk: . . .

Noordwijkerhout: J. J. **Bergman** (1950).

Oegstgeest: W. J. van Varik (1941).

Rijnsburg: S. C. H. Leenheer (1945).

Rijnsaterwoude: J. W. de Ren (1960).

Voorhout: . . .

Voorschoten: W. J. **Berghuis** (1962).

Warmond: A. G. van der Steur (1962).

Wassenaar: L. G. Oosterling (1960).

Woubrugge: J. C. van Wageningen (1953).

Zoeterwoude: . . .

JAARVERSLAG VAN DE VERENIGING OUD-LEIDEN OVER 1967

De jaarlijkse ledenvergadering vond plaats op 20 maart. Evenals in 1966 moest ook nu de samenstelling van het bestuur enige wijzigingen ondergaan. De heren P. L. Gillissen en ir. H. A. van Oerle waren aan de beurt om af te treden. In overeenstemming met de bepalingen van de statuten waren beiden niet herkiesbaar. Op hartelijke wijze werd van hen afscheid genomen. In zijn dankwoord aan ir. H. A. van Oerle sprak de voorzitter de hoop uit, dat het hier slechts een tijdelijk heengaan gold. Voor het vele, accurate en waardevolle werk, dat de heer Gillissen met name in zijn hoedanigheid van secretaris voor de vereniging verrichtte, werd hem een gravure in lijst ten **geschenke** gegeven. Ook mevrouw Gillissen werd in de hulde betrokken en kreeg bloemen aangeboden. In de beide vacatures werd voorzien door de benoeming van dr. H. van der Linden en drs. Th. J. Meijer. De laatste werd tevens belast met het secretariaat.

Een derde bestuursmutatie kwam later in het jaar tot stand, toen de heer H. J. Hijmersma als vertegenwoordiger van het Leids Studenten Corps de plaats innam van C. P. Briët.

Tot lid van de kascommissie 1968/1969 benoemde de ledenvergadering mr. G. W. M. Gründemann.

Het ledenaantal vertoonde een lichte stijging. Het verslagjaar begon met 960 leden. Aafgeschreven werden 38 leden, terwijl 49 nieuwe leden zich aanmeldden, zodat aan het einde van 1967 971 leden ingeschreven stonden.

Het lezingenprogramma opende onmiddellijk na afloop van de **ledenvergadering** op 20 maart met een voordracht door dr. ir. C. L. Temminck Groll B.i. over de architectuur in de West, toegelicht met fraaie dia-opnamen. Ook aan de resten van nederlandse bouwkunst aan de westkust van Afrika werd aandacht geschonken. Op 18 april sprak dr. J. G. N. Renaud over Engelse kastelen uit de tijd van Koning Eduard 1 (1239-1307). De lezing vond een logische voortzetting in de door ir. H. H. Vos op 26 oktober gehouden voordracht: De slag bij Hastings en de Burcht van Leiden. Ter illustratie van zijn betoog was door ir. Vos een kleine doch aantrekkelijke expositie ingericht, terwijl hij voor het laatste gedeelte van zijn beschouwing (over de Leidse Burcht) gebruik maakte van enkele zeer interessante dia's van de restauratie-werkzaamheden, vervaardigd door de dienst gemeentewerken.

Op 26 mei was men in de gelegenheid de lezing bij te wonen van drs.

J. Heniger over de geschiedenis van de Leidse Hortus; op 17 november ten slotte hield dr. Tj. W. R. de Haan een lezing, getiteld: Het schrijven van een dorpsmonografie, n.a.v. een recente publicatie „Drie baarsjes en een ham”, over geschiedenis en volksleven van Spaarndam.

Op 18 april werd een wandeling gemaakt door de duinen van de Amsterdamse Waterleiding. Hoorn, Edam, en Broek en Waterland werden bezocht op 3 juni. Utrecht op 21 oktober. Onder leiding van de voorzitter van Oud-Leiden bezocht de tweede groep van de daarvoor ingeschreven leden op 28 oktober het Koninklijk Paleis te Amsterdam; daarna het Rembrandthuis.

Op 16 december werd een bezoek gebracht aan het rijksmuseum voor de geschiedenis der Natuurwetenschappen en aan de Schatkamer in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden.

Door de Excursie-commissie werden ontvangen en door de stad rondgeleid met bezoek aan enige universitaire gebouwen en enige hofjes op 5 januari cadetten van de Koninklijke Militaire Academie te Breda; 27 mei leden van de vereniging voor Heemkennis „Ons Amsterdam”; 9 september leden van de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal.

Door Provinciale Staten van Zuid-Holland werd gunstig beschikt op de bezwaren, die door het bestuur – alsmede door vele andere instanties en particulieren – waren ingebracht tegen het streekplan Rijnsreek-West, en de voorgenomen aanleg van een weg over het landgoed Berbice te Voor-schoten, waardoor dit landgoed onherstelbare schade zou worden aangedaan.

Aan Burgemeester en Wethouders van de gemeente Leiden werd door het bestuur een verzoek gericht inzake behoud van de huizen Lokhorststraat 18, 20 en 22 en om ter plaatse van de af te breken voormalige school aan de Pieterskerkgracht een gebouw te stichten in harmonie met de bestaande bebouwing. Toen ook van andere zijde protest werd aangetekend tegen de sloping van deze in de naaste omgeving van de Latijnse School gelegen panden, toonde het gemeentebestuur zich bereid tot een open discussie met de verontrusten, hetgeen door alle betrokkenen hogelijk gewaardeerd werd. Het plan werd inmiddels in zijn huidige vorm afgewezen.

Uit het daartoe bestemde fonds keerde het bestuur een subsidie van f 250,- uit aan de Rijnlandse Molenstichting ten behoeve van restauratie van molens in Rijnland.

Het Leids Jaarboekje 1967 was een omvangrijke bundel met bijdragen van uiteenlopend karakter. Een nieuwe omslag verjongde haar aanzicht.

Leiden, 29 maart 1968

Drs. Th. J. Meijer
secretaris

KORTE KRONIEK VAN LEIDEN EN OMSTREKEN 1967

JANUARI

- 1 Op 67-jarige leeftijd overleed J. F. Voorbij, penningmeester Ver. Koninkinnedag.
- 4 De Ministerraad biedt in de Lakenhal H.K.H. prinses Margriet en mr. P. van Vollenhoven een **officieel** diner aan.
Op 82-jarige leeftijd overleed J. Wilbrink, oud-wethouder van Leiden.
- 5 Op **56-jarige** leeftijd overleed K. Giinther, notaris te Warmond.
- 8 Dr. W. van der **Zwan** doet intrede als predikant van de Gereformeerde Gemeente te Leiden.
- 12 Oud-hortulanus H. Veendorp ontvangt de bloemisterij-prijs.
- 13 Prof. dr. ir. A. Rörsch aanvaardt het ambt van hoogleraar in de moleculaire genetica met een oratie, getiteld „**experimentele** toepassing van de genetische blokkade bij het onderzoek van de celstofwisseling.”
- 16 Drs. M. L. Wurfbain tot directeur van de Lakenhal benoemd.
- 20 Prof. dr. G. H. M. Posthumus Meyjes aanvaardt het ambt van hoogleraar in de geschiedenis van het christendom en de leerstellingen van de christelijke godsdienst met een oratie „**de** controverse tussen Petrus en Paulus.”
- 20 Feestelijke viering in het Oude Raedthuys te Woubrugge van het **60-jarig** bestaan van de plaatselijke harmonie-vereniging.
- 26 De leidse afdeling van de nederlandse vereniging van huisvrouwen viert het gouden jubileum.
- 27 Prof. **mr.** N. E. H. van **Esveld** aanvaardt het ambt van hoogleraar in het sociaal recht met een oratie „**sociale** rechtsvorming”.
- 30 Prof. dr. **J.** H. Gort is benoemd tot lid van de Sowjet Academie van wetenschappen.
- 31 De elektrische bemaling van de molen in de Hoogmadesche polder (160 ha) wordt door de burgemeester van Woubrugge in werking gesteld – een belangrijke fase in dit stuk waterbeheersing. De uit omstreeks 1600 daterende wipmolen werd in 1897 geheel vernieuwd (kosten f 5.326.–), terwijl in 1962 het scheprad plaats maakte voor een vijzel (kosten f 41.000.–).

FEBRUARI

- 1 Mr. J. Klaasesz onthult een beeld op de nieuwe **Rijnbrug** te Leiderdorp.
- 3 Prof. dr. J. de Graaff aanvaardt het ambt van gewoon hoogleraar in de in-

FEBRUARI

- wendige geneeskunde met een oratie „specialisatie in de geneeskunde”.
- 5 Ds. R. Reiling doet intrede als baptistenpredikant.
- 9 De studentenarts D. C. den Haan neemt afscheid wegens zijn benoeming tot hoogleraar in Rotterdam.
- 11 W. P. **Akerboom** viert gouden dienstjubileum bij V. & D.
- 13 Bij K.B. wordt prof. mr. J. V. Rijpperda Wierdsma benoemd tot staatsraad.
- 16 Het Dorpshuis te Oud Ade door de Commissaris der Koningin in **Z.-Hol-**land in gebruik gesteld.
- 17 Prof. dr. J. H. **Dubbink** aanvaardt het ambt van hoogleraar in de metafysica in de geest van de theosofie vanwege de stichting **Proklos** met een oratie „Coexistentie in de metafysica”.
- 18 **Werkmans** Wilskracht viert dertiende lustrum.

MAART

- 3 Prof. dr. E. M. Cohen aanvaardt het ambt van hoogleraar in de fundamentele farmacologie met een oratie „**fundamenteel** facet”.
- 5 Ds. G. de Zeeuw doet intrede in de gereformeerde gemeente te Voorschoten.
- 8 Op **94-jarige** leeftijd overleed te Voorschoten de heer G. A. Niersman.
- 9 B. van Wijk uit Woubrugge behaalt in Stockholm de titel **Europees** kampioen **Ijszeilen**.
- 11 De Leidse afdeling van de Ned. Chr. Bond in hout- en bouwnijverheid viert het gouden jubileum.
- 27 De echtparen van Staden-Hannaat en Stol-van Es vieren hun zestigjarig huwelijksfeest.
- 29 De internationale jeugdmuziekweek wordt geopend in de Lakenhal.

APRIL

- 3 De heer en mevrouw M. Velthuysen vieren hun diamanten huwelijksfeest.
- 7 De firma Sikkens te Sassenheim viert het 35e lustrum.
- 12 Prof. mr. R. Feenstra wordt eredoctor van de Universiteit van Siena.
- 25 Ds. A. J. **Lamping** wordt predikant van de Vredeskerk als opvolger van ds. D. J. Vossers.
- 27 De heer K. Mokkenstorm viert gouden dienstjubileum bij Sleutels conserven.
- Politiecommissaris J. Dreeuws neemt afscheid wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd.
- Oud-commissaris R. J. Meyer overleden.*
- De heer A. J. van Haarlem viert gouden dienstjubileum bij de **AMRO**-bank.

APRIL

28 Drs. J. N. van Wessem neemt afscheid als directeur van de Lakenhal.

30 Pastoor W. E. Blok neemt afscheid van de Sint Petrusparochie.

MEI

1 Mr. J. **Klaasesz** opent het botenhuis van „**Rijnland**” in Voorschoten.

De heren H. Treur en H. J. N. van Oosten vieren hun gouden **dienst-**jubiläum bij het Organisch Chemisch Laboratorium.

7 De heer en mevrouw D. Kleyn vieren hun vijf en zestigjarig **huwelijks-**feest.

De echtparen Teljeur-Huisman en van der Heiden-van der Pligt vieren hun zestigjarig huwelijksfeest.

10 Mevrouw dr. H. Scheltema-Schönfeld viert haar gouden arts-jubiläum.

De vakschool voor meisjes aan het Rapenburg bestaat vijftig jaar.

De tweede gereformeerde kerk van Leiderdorp wordt aan de Laan van Ouderzorg in gebruik genomen.

11 Het gerestaureerde historische orgel van de **Marekerk** wordt feestelijk in gebruik hersteld.

Prof. dr. D. S. Ruegg aanvaardt het ambt van hoogleraar in de Boeddho-logie met een oratie „**the Study of Indian and Tibetan Thought: some Problems and perspectives**”.

14 Vicaris R. Steenstra neemt afscheid van de herv. gemeente in Wassenaar wegens zijn benoeming tot vlootpredikant.

19 Prof. dr. D. **Price** aanvaardt haar ambt als hoogleraar in de experimentele histologie en endocrinologie met een oratie „**a historical review of endo-**crinology and intersexuality, **fact and fancy**”.

29 Werkbezoek van de Commissaris der Koningin aan de gemeente **Wou-**brugge; tijdens dit bezoek stelde de Commissaris de gerestaureerde **Gros-**of Voorofse molen bij **Hoogmade** weer in gebruik. Deze inmiddels **ge-**electrificeerde wip-molen van de Voorofse polder (65 HA) met half gesloten schepblad, is in 1640 gebouwd. De restauratie (ruim f 30.000.-) kwam tot stand op initiatief van de Rijnlandse Molenstichting.

JUNI

1 Mr. C. **Barends** benoemd tot politie-commissaris.

2 Prof. dr. J. D. Speckmann aanvaardt het ambt van hoogleraar in de empirische sociologie van de niet-westerse volken met een oratie „**de socio-**logie van de niet-westerse volken”.

4 Burgemeester H. Duiker van Katwijk overleden.

6 Mej. ir. **I. Langezaal**, oud-onderdirectrice van de gemeentelijke H.B.S. voor meisjes, overleden

9 Prof. dr. J. Voorhoeve aanvaardt het ambt van hoogleraar in de Afrikaan-se taalkunde met een oratie „**Toontypen**. Het thema achter de variaties”.

JUNI

- 10 Mejuffrouw M. Gerritsen viert gouden jubileum als kraamverzorgster. Oudheidkundig museum in Hazerswoude geopend.
- 17 Restaurant „**Allemansgeest**” aan de **Hoflaan** te Voorschoten door brand verwoest.
- 19 De studentenflat „**het Hogerhuis**” aan de Rijn en Schiekade feestelijk in gebruik genomen.
Oud-deken van Zoeterwoude P. J. A. Juffermans overleden.
- 22 De minister van Onderwijs en Wetenschappen prof. dr. G. **Veringa** stelt de nieuwbouw van het Kamerlingh Onneslaboratorium in gebruik.
- 23 Ds. J. H. Carlier doet intrede als predikant in de christelijk gereformeerde kerk te Leiden.
Dr. J. P. L. Hulst, de eerste gerechtelijke geneeskundige, op 92-jarige leeftijd overleden.

JULI

- 1 Mej. M. de Wekker viert haar gouden jubileum als fröbelonderwijzeres aan de afdeling Voorgeest van de psychiatrische inrichtingen Endegeest.
- 7 Internationaal volksdansfestival geopend.
- 9 Mej. dr. J. Th. Koster neemt wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd afscheid van het Rijksherbarium.
- 11 Het echtpaar G. Polanen-Arnoldus 50 jaar getrouwd.
- 20 Prof. dr. P. D. K. Bosch, oud-hoogleraar in de archeologie en geschiedenis van Z.O.-Azië, overleden.
- 22 Opening van de tentoonstelling Vijf Eeuwen Nieuwkoop door de burgemeester van Nieuwkoop in 't Regthuys.
- 27 Opening van de tentoonstelling Terra Hortus van reptielen en amphibieën in de Hortus Botanicus.

AUGUSTUS

- 3 G. J. **Voskuil** een halve eeuw in dienst bij Wernink N.V.
- 5 Rijnsburg bloemencorso „**Het** kinderlied in bloemenland”.
- 11 Het Jerusalemshofje bestaat 500 jaar.
- 13 Ds. E. Haverkamp van de Gereformeerde Kerk vertrekt naar Assen.
- 15 Rector J. C. de Groot van De Goede Herder in Zoeterwoude viert zijn gouden priesterjubileum.
- 22 H. C. Broxterman, directeur van het kantoor Lisse van de Alg. Bank Nederland 40 jaar bij het bankbedrijf.
- 27 Ds. W. E. Hoekstra bevestigd als predikant van de Gereformeerde Kerk te Oegstgeest.

SEPTEMBER

- 1 Mr. J. A. L. M. Loeff afgetreden als curator van de universiteit.
Dr. P. A. M. **Geurts** wordt als rector van het Bonaventura-lyceum opgevolgd door pater drs. A. P. T. Overeem.
- 2 Opening van het nieuwe gemeentecentrum van Oegstgeest.
- 4 Drs. A. M. Coebergh van der Braak, eerste corrector van het **Thorbecke-**lyceum in Utrecht, benoemd tot rector van het Leidse gymnasium.
Het voorstel van B en W om de voormalige BLO-school aan de Breestraat nr. 66 in te richten tot centrum voor amateurstoneelvereniging en ateliers voor kunstenaars door de raad aangenomen.
N. de l'**Ecluse** 50 jaar in dienst bij de Stedelijke Lichtfabrieken.
- 15 W. Duk 40 jaar in dienst bij het Instituut voor tropische hygiëne.
- 16 De Leidse afdeling van de Kon. Ned. Maatschappij voor Tuinbouw- en Plantkunde bestaat 90 jaar.
- 18 N. **Zaalberg** 40 jaar in dienst bij Smit-Röntgen N.V.
H. C. Blansjaar 40 jaar in dienst bij de N.Z.H.
W. J. Kret overleden.*
- 19 Leids modehuis De Faam bestaat 90 jaar.
Echtpaar W. Homburg-de Wekker 50 jaar getrouwd.
- 22 Prof. dr. H. A. E. van Dishoeck geeft afscheidscollege.
Het echtpaar Van Deutekom-Van der Windt schenkt aan de Lakenhal een aantal schilderijen en tekeningen van de Leidse schilders Chris en **Laurent** van der Windt.
- 24 Afscheid van pastoor A. Emmen te **Zoeterwoude**.
- 27 Mej. dr. A. M. M. Smit neemt afscheid als rectrix van het Leids gymnasium in verband met haar benoeming per 1 oktober tot gemeentelijk adviseur voor het openbaar voortgezet onderwijs.
- 29 Het echtpaar Van Tongeren-Doesburg Lannooy 60 jaar getrouwd.
- 30 Dr. R. Eysink, lid van de Ged. Staten van **Z.-Holland**, opent het Dorps-huis te Roelofarendsveen.

OKTOBER

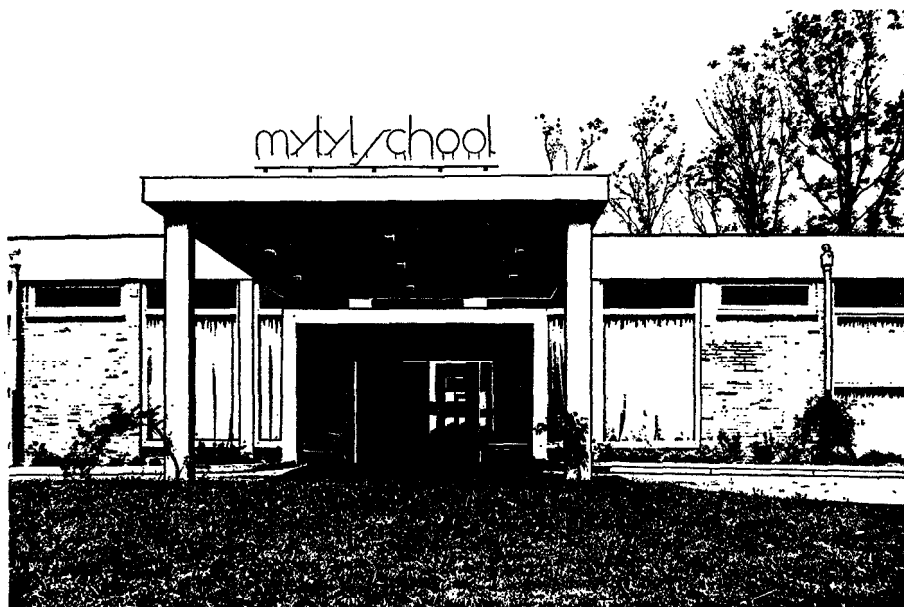
- 3 H. de Wilde ontvangt de zilveren erepenning van de gemeente Leiden.
- 11 Nieuw voorstel van B en W aan de raad betreffende de **veemarkt-sport-**hal aan de W. de Zwijgerlaan.
- 13 Opening van het wereld-accordeonconcours te Leiden.
N. van **Ginkel** 40 jaar bij de Grofsmederij.
- 17 Professor dr. B. G. **Escher** op 82-jarige leeftijd overleden.*
- 20 Vanuit de ouderlijke woning te **Hoogmade** begeeft de trouwstoet van Gerda Kraan en A. J. P. van der Pol zich naar het gemeentehuis te **Wou-****brugge**, waar tijdens de huwelijks toespraak hommage wordt betoond aan

OKTOBER

- de bruid, de Haagse politie-agente, die als internationale atlete (lid van de atletiek ver. de Bataven te Leiden) vele lauweren als hardlooper oogstte en de Nederlandse kleuren representeerde op de Olympiades te Rome en te Tokio.
- 23 De Vereniging voor Voorbereidend Onderwijs bestaat 100 jaar.
Dr. W. A. Visser 't Hooft opent de nieuwbouw van het christelijk lyceum, dat voortaan zijn naam zal dragen.
- 28 Ds. C. P. de Ruiter doet intrede bij de Adventistengemeente.
- 30 M. I. de Zwijger 50 jaar bij de Stedelijke Lichtfabrieken.
De Haanstra-school aan de Vliet bestaat 100 jaar.
De nieuwe Zijlbrug in gebruik genomen.
- 31 Adjudant A. Koersen neemt afscheid als groepscommandant van de rijks-politie te Oegstgeest.
Herdenking van het begin der Reformatie, 450 jaar geleden, in de Ev. Lutherse kerk door de Oecumenische Raad van Leiden.

NOVEMBER

- 1 Dr. H. van Houten, lector te Leiden, benoemd tot hoogleraar in de algemene heekunde aan de medische faculteit te Rotterdam.
Pastoor N. A. Commandeur neemt afscheid van de St. Willebrord parochie te Oegstgeest.
Winkelcentrum Lange Voort te Oegstgeest door de burgemeester geopend.
H. J. van Veggel 50 jaar in dienst bij Coöp. Rijnland.
- 2 Saneringsplan voor Katwijk aan Zee door de Katwijkse gemeenteraad aangenomen.
H. de Wolf 40 jaar dirigent bij de chr. oratoriumvereniging Ex Animo.
- 8 Ir. A. Sitsen, voorzitter van de jubilerende Vereniging van Industriëlen opent in de Lakenhal de tentoonstelling Fabrieken Kieken, resultaat van een door de vereniging uitgeschreven wedstrijd.
- 9 De Bond Heemschut in beroep bij Ged. Staten tegen het Warmondse raadsbesluit van 4 oktober inzake het bestemmingsplan „Zwanburg”.
- 10 Dr. A. **Bolhuis**, rector van het Dr. Visser 't Hooft-lyceum, neemt afscheid.
- 13 Burgemeester Q. Waverijn van Koudekerk neemt afscheid wegens zijn benoeming tot burgemeester van Maarssen.
- 16 De burgemeester van Vuren en Herwijnen, A. G. Vermeulen, benoemd tot burgemeester van Katwijk.
De nieuwe Mytelschool te Leiden aan de Blauwe **Vogelweg** geopend.
H. Geirnaert 40 jaar bij de Leidse Muziekschool.
- 18 Dienstverleningscentrum voor bejaarden aan de Lijtweg te Oegstgeest geopend.

NOVEMBER

- 20 Het echtpaar **Boer-Bosman** 65 jaar getrouwd.
- 21 Het echtpaar Van den Burg-Wallart 60 jaar getrouwd.
- 22 Installatie van het bestuur van de Stichting Maatschappelijk Contactorgaan door de burgemeester van Leiden.
- 24 Galerie Hans Vink aan de Breestraat geopend.
- 27 Jeugdhonk Her Mierennest aan de **Morsweg** na verbouwing heropend.
- 28 Gezondheidscentrum aan de Bernhardkade geopend.
Het schilderij La Romance van de Leidse schilder H. Bakker Korff is op een veiling bij Paul Brandt te Amsterdam voor f 62.000,- verkocht aan een **nederlandse** verzamelaar.
- 30 Afscheid van N. J. Zimmerman als rector van het chr. lyceum aan de Schubertlaan.

DECEMBER

- 1 De Gemeente-ontvanger A. Verhoeven 40 jaar in gemeentedienst.
- 6 J. H. Moenen 40 jaar in dienst bij de Touwfabrieken in Leiderdorp.

DECEMBER

- 9 Het St. Elisabethziekenhuis bestaat 75 jaar.
- 12 De riool-water-zuiveris-installatie voor plan-West te Woubrugge in gebruik genomen.
- 13 G. van Delft ere-voorzitter van de Rijnsburgse bloemenveiling Flora.
- 15 Mej. J. Brouwer, hoofd van de school De Goudsbloem, 40 jaar bij het kleuteronderwijs.
- 19 Het Selectie-mesterij-bedrijf West-Nederland te Woubrugge geopend, in tegenwoordigheid van de Commissaris der Koningin, vele autoriteiten op agrarisch gebied en het gemeentebestuur.
- 28 Het jeugdbuitencentrum Korte Vliet door Leidens burgemeester geopend.
- 29 De gemeente-ontvanger P. H. v. d. Bosch neemt na 47 jaren afscheid van de gemeente Alkemade.
- 31 De N.H. Oosterkerk wordt gesloten.

BEREND GEORGE ESCHER

Gorinchem 4 april 1885 – Oosterbeek 12 oktober 1967

Ruim vijftienveertig jaar nadat hij zijn intrede deed in de Leidse Universiteit is Berend George **Escher** deze gemeenschap, die hij op zoveel wijzen heeft gediend, op 12 oktober 1967 ontvallen. Hij had zich uit deze gemeenschap reeds geleidelijk maar nooit geheel teruggetrokken na zijn emeritaat in 1955. Hij overleed in Oosterbeek waar hij de laatste jaren, niet ver van „rustende” Leidse collega's en vrienden woonachtig was.

Professor **Escher** heeft de Universiteit niet alleen gediend via de geologie, de wetenschap die hem lief was, maar tevens door zijn onvermoeibare arbeid op ander terrein: zijn leiding bij het totstandkomen van een voor die tijd passend museum en instituut voor geologie en mineralogie, zijn rectoraat in het moeilijke eerste volle academische jaar na de bevrijding, waarin het universitaire apparaat weer op gang moest komen, door zijn enthousiast **leermesterschap** waardoor zijn wetenschappelijke arbeid via talloze discipelen invloed blijft houden, door zijn principiële en **integere** houding in de bezettingsjaren, en door zijn menselijke welwillende belangstelling voor anderen, die hem een schare vrienden bezorgde die hem dankbaar blijven voor wat hij in hun leven betekend heeft.

Berend George **Escher** die op 4 april 1885 te Gorinchem werd geboren volgde onderwijs in Leeuwarden en Aarhus in Zwitserland waarna hij studeerde aan de Technische Hochschule in Zürich. In 1911 promoveerde hij daar op een proefschrift getiteld „Über die praestiarische Faltung in den Westalpen mir besonderer Untersuchung des Carbons an der Nordseite des Tödi”. Ruim een jaar was hij als assistent werkzaam bij professor **Eugène Dubois** te Amsterdam waar hij tevens optrad als privaat-docent voor de tectonische geologie en petrografie. In 1912 volgde zijn benoeming tot conservator aan het re Delft gevestigde Instituut voor Mijnbouwkunde, waar hij later ook een privaat-docentschap bekleedde. Van 1913 tot 1916 was hij als geoloog werkzaam in Heerlen tijdens welk **dienstverband** hij drie reizen naar Roemenië maakte voor de studie van olievelden. In juni van laatstgenoemd jaar vertrok hij in dienst van de BPM naar het toenmalige Nederlands Oost Indië waar hij als geoloog gevestigd was in **Weltevreden**. Zijn onderzoekingen in die jaren strekten zich uit over Java, Sumatra, Borneo en Ceram.

Reeds korte tijd na zijn terugkeer in Nederland werd hij in 1922 benoemd tot directeur van het Rijksmuseum voor Geologie en Mineralogie en Leids

hoogleraar in de geologie welke leerstoel hij op 11 oktober van dat jaar aanvaardde met een oratie over „**Oorzaak** en verband der inwendige geologische krachten”. Zijn leeropdracht werd in de loop der jaren herhaaldelijk gewijzigd.

Voor een eenvoudige taak stond **Escher** bij zijn komst in Leiden beslist niet. Zijn belangstelling ging naar andere richtingen uit dan de interesse van zijn voorganger Martin en bovendien had het zijn voorganger ontbroken aan de drang van **Escher**, zijn wetenschappelijke kennis en zijn liefde voor de geologie over te dragen aan anderen, zodat het aantal studenten dat hij in zijn wetenschap in Leiden aantrof op de vingers van één hand te tellen was. Hij pakte de problemen die met deze omschakeling te maken hadden energiek en met een geheel eigen visie aan, waardoor na een decennium, waarin de economische omstandigheden lang niet steeds rooskleurig waren, zijn instituut was uitgebreid en ingericht op een zodanige wijze dat dit lange tijd aan de hoogste eisen voldeed.

Het was niet aan hem maar aan de ontwikkelingen in zijn wetenschap te wijten dat deze behuizing bij zijn emeritaat alweer volslagen onvoldoende was. Men zou hem misschien in de schoenen kunnen schuiven dat hij daaraan mede schuldig was door zijn bezielend leermeesterschap waardoor het aantal studenten in korte tijd enorm toenam, hetgeen vanzelfsprekend ook een niet voorziene uitbreiding van de wetenschappelijke outillage vorderde.

Het is een moeilijk te verwerken slag voor **Escher** geweest, dat ietsel aan een been hem enkele jaren na zijn benoeming te Leiden het deelnemen aan lichamelijke zware excursies met zijn leerlingen en voor zijn eigen studie welhaast onmogelijk maakte, want juist dit veldwerk achtte hij een zeer belangrijk onderdeel van de studie in en beoefening van de geologie. Maar mede daardoor heeft hij de gelegenheid gekregen zijn aandacht, meer dan anders van hem verwacht mocht worden, te besteden aan wetenschappelijke publicaties van zijn leerlingen, in het bijzonder hun dissertaties en aan eigen wetenschappelijke publicaties. Wat dat laatste betreft had hij zich ten tijde van zijn benoeming in Leiden al een vrij grote naam verworven door het verschijnen van zijn „Gedaanteveranderingen onzer aarde” in 1916, een leerboek voor de geologie van unieke kwaliteiten, mede verlicht door tekeningen van eigen hand die zijn familieverwantschap met de tekenaar **Escher** niet verloochenden. Later publiceerde hij zijn „Methodes der grafische voorstelling”, de „**Algemene** geologie” in 1934, en een standaardwerk buiten het eigenlijke arbeidsterrein „**Kristallografie**” en in hetzelfde jaar zijn handboek „**Algemene** mineralogie”, die in 1935 het licht zagen. Bovendien heeft hij vele tijdschrift-artikelen over geologie en aanverwante wetenschappelijke gebieden gepubliceerd.

Bij zijn afscheid werden zijn publicaties en in het bijzonder zijn leerboeken, die zijn werk via zijn leerlingen een haast onmeetbare invloed op de

ontwikkeling van de geologie hebben gegeven een „monument van en voor zichzelf” genoemd.

Tijdens de bezettingjaren stond professor **Escher** in de voorste gelederen van het Leidse Universitaire verzet, zodat hij al spoedig door de Duitsers als gijzelaar naar Sint Michielsgestel werd gevoerd. Hij zou daar later vele collega's ontmoeten, die hun verzet mede **op** zijn voorgaan hadden gebouwd.

Na de bevrijding van het zuiden van Nederland waar hij vertoefde na uit gijzeling te zijn ontslagen, werd hij benoemd tot rector-magnificus van de nood-universiteit in Eindhoven. Na de bevrijding van het noorden en westen van ons land volgde hij in september 1945 prof. dr. W. van der **Woude** op als rector van de Leidse Universiteit.

Het is voor **Escher** een glorieus rectoraat geworden, hoe grote moeilijkheden deze functie op dat moment ook meebracht. Hij moest mede leiding geven aan het weer op gang brengen van het universitaire apparaat; hij moest de reorganisatie voorbereiden en inleiden; hij stond mede aan de wieg van de Civitas Academica.

Hij kon met kennelijke voldoening op 8 februari 1946 in zijn diëсреde mededeling doen van het besluit van de senaat het eredoctoraat in de rechten toe te kermen aan de „vader der bevrijding” **Winston Churchill**. Op 10 mei van dat jaar, zes jaar na de inval van de Duitsers, reikte hij in de **Pieterskerk** de bul van dit doctoraat honoris causa aan de grote Engelse staatsman uit. Deze manifestatie van de Universiteit is indertijd tot een grootse huldiging van Churchill door Leiden uitgegroeid.

Mede laatstgenoemde activiteiten hebben aanleiding gegeven tot zijn benoeming in 1947 tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Op 24 mei 1955 hield **Escher** zijn afscheidscollege waarbij hem grote hulde werd gebracht voor zijn bijzondere verdiensten voor de Leidse Universiteit, de wetenschap in het algemeen en de naam van Leiden in ons land en in de wereld. Op 16 oktober 1967, ruim 12 jaar later, werd zijn stoffelijk overschot in Dieren in stilte gecremeerd.

P. Bok

Gestel
30.IV.41

R. J. Meijer
Comm. v. Pol.
Leide

D
TEX
N

RUDOLF JAN MEYER

Kampen 11 augustus 1890 – Leiden 27 april 1967

Op 27 April 1967 overleed na een langdurige slopende ziekte Rudolf Jan Meyer, van 1 juli 1928 tot 1 september 1955 commissaris van politie te Leiden.

In 1912 trad hij in dienst bij de politie te Rotterdam, waar hij inspecteur van politie le klasse werd. In 1920 werd hij in dezelfde rang aangesteld bij de politie te Utrecht, waar hij in 1926 bevorderd werd tot hoofdinspecteur. In 1928 kwam hij naar Leiden, waar hij benoemd was tot commissaris van politie.

Tot een van de vele taken, welke de nieuwe commissaris wachtten, behoorde die van het scheppen van een betere verstandhouding tussen burgerij en politie. Het doet wellicht vreemd aan, dat dit probleem ook in 1920 al aan de orde was, zij het dat toen de gezagsgwestie minder in het geding was. In die tijd was het publiek lastiger, de studenten roeriger en de politie stroever.

Dank zij de leiding van de heer Meyer, die bezadigd, rustig en tactvol optrad, groeide de rust, niet slechts intern in het politiekorps, doch daardoor en **daarmede** ook naar buiten.

De heer Meyer was een magistraat met een open oog voor alle problemen, welke zich voordeden. Zijn optreden, vooral buiten de sfeer van zijn functie, kenmerkte zich door een hoofsheid en een beminlijkheid, welke de goede magistraat past.

De gehele maatschappij is aan wijzigingen en veranderingen onderhevig en mede daardoor is aan de functie van commissaris van politie nu veel van het magistratschap onnomen en is de functie thans min of meer vervormd tot die van bedrijfsleider.

Toen de heer Meyer zijn intrede deed, kreeg hij enerzijds te maken met een talrijke arbeidersbevolking, welke door levensomstandigheden gedurende eeuwen op lager levens- en beschavingspeil was gekomen, anderzijds is Leiden een universiteitsstad, waar vooral omstreeks de jaren 1928 tot 1940 het studentenleven op sommige momenten het straatbeeld beheerste. De politie had met beide groepen te maken en het is vooral de heer Meyer geweest, die de grondslag legde voor het bepalen van het juiste politiestandpunt, waardoor het wederzijds begrip werd gestimuleerd.

Binnen de muren van het Leids politiebureau volgde commissaris Meyer

een vastgestelde koers. Streng waar het nodig was, doch steeds humaan. Nimmer werden door hem beslissingen overhaast genomen en steeds onderkende hij de ernst van zijn handelingen.

Het spreekt vanzelf dat — gezien de vaderlandsliefde van de heer Meyer en zijn diepe bewondering voor het Huis van Oranje — hij in de bezettingstijd niet gehandhaafd kon blijven. Hij werd op 30 April 1942 ontslagen. Na enige tijd werd hij als gijzelaar in St. Michielsgestel gevangen gezet.

Na de bevrijding keerde commissaris Meyer op zijn post terug en stond toen voor de moeilijke taak een door de oorlog volkomen gedesorganiseerd politiekorps weer in goede banen te leiden. Hij bleef tot in 1955, toen hem wegens het bereiken van de **65-jarige** leeftijd, zijnde de toen geldende pensioengerechtigde leeftijd, eervol ontslag werd verleend.

De heer Meyer was zowel in politiedienst als daarbuiten een markante persoonlijkheid. Door het feit dat hij zeer veel, door representatie of anderszins, contact had met de Leidse burgerij, kende hij veel inwoners van de **sleutelstad** en wederzijds kenden veel Leidenaars de commissaris van politie.

Hij heeft in de ruim 27 jaren, die hij in Leiden diende, nimmer een uniform gedragen; hij had er zelfs geen. De onafscheidelijke pijp en de wandelstok, welke hij op zijn wandelingen bij zich had, waren zijn attributen zonder welke **degenen**, die hem hetzij goed hetzij vluchtig kenden, hem nimmer hebben gezien. Helaas moest hij de laatste jaren van zijn leven op doktersadvies afstand doen van de pijp, doch de wandelstok is gebleven zolang zijn benen hem konden dragen.

Mogen deze woorden hier op deze plaats de herinnering levend blijven houden voor ieder die, in welk opzicht dan ook, het voorrecht heeft gehad met hem in contact te komen.

J. C. Hofstede

WILLEM JOHANNES KRET

23 september 1882 – Leiden – 18 september 1967

Op 18 september 1967 overleed te Leiden in de ouderdom van bijna 85 jaar de heer W. J. Kret, die sinds vele jaren als bouwkundige in zijn geboortestad Leiden werkzaam is geweest.

Na beëindiging van zijn technische opleiding op „*Mathesis*” werkte de jonge Kret gedurende een aantal jaren als opzichter op bouwwerken buiten de stad. Belangstellend als hij was in de historische en architectonische schoonheid van ons land trachtte hij in zoveel mogelijk verschillende streken werkzaam te zijn, zodat hij vrijwel alle provincies goed heeft leren kennen. Daarna vestigde hij zich, inmiddels gehuwd, in Leiden als bouwkundige en al spoedig kreeg hij veel opdrachten tot het bouwen en verbouwen van woon- en winkelpanden.

Kret was iemand, die van *nature* bescheiden was en in stilte zijn liefhebberijen beleefde. Jarenlang nam hij chemische proeven in zijn op de zolder van zijn huis op de Garenmarkt gebouwd „*laboratorium*” en van ongeveer 1922 af was hij een verwoed amateur-fotograaf, die – het lag in zijn lijn – zijn fototoestel en zijn vergrotingsapparaat zelf bouwde.

In de oude binnenstad en de Leidse omgeving vond hij een dankbaar terrein voor het maken van foto's. Zo fotografeerde hij systematisch alle oude Leidse huisdeuren en om dit ongestoord te kunnen doen geschiedde dat zo vroeg in de ochtend dat de bewoners nog sliepen. De negatieven, ongeveer drieduizend in getal, goed geordend, zoals hij alles goed op orde had, berusten thans op het Leidse Gemeente-archief en zullen voor latere onderzoekers van groot belang blijken te zijn.

Door zijn bouwkundige arbeid in de binnenstad, zijn belangstelling in oude stedenbouwkundige situaties, gepaard aan een helder verstand, een scherp opmerkingsvermogen en een voortreffelijk geheugen, had hij zich een grote kennis verworven van het oude Leiden.

Een groot aandeel heeft hij gehad in de opzet van de in bewerking zijnde historische atlas van de stad Leiden. Vele jaren heeft hij met ir. H. A. van Oerle samengewerkt om uit de gegevens van de prentverzameling van het Leidse Gemeente-archief te komen tot een verantwoorde reconstructie van de stedenbouwkundige ontwikkeling van de stad.

Dit was een gebied, dat hem als liefhebberij *bijzonder* na aan het hart

lag. Zolang zijn krachten hem daartoe ten **dienste** stonden heeft hij er zelf aan getekend.

Met **groot** geduid werden alle gegevens vergeleken, geïnterpreteerd en het resultaat in tekening gebracht.

De uitgave van deze atlas zou hij niet kunnen meemaken, dat wist hij. In de reconstructie van de stad van de tijd van Jacob van Deventer heeft hij een werkzaam aandeel gehad.

Tijdens mijn secretarisschap van de Vereniging „Oud Leiden” heeft hij mij vele malen belangeloos ten **dienste** gestaan bij het vervaardigen van foto's en opmetingstekeningen, die nodig waren voor het voeren van acties.

In het Leidse Jaarboekje verschenen van zijn hand enige artikelen, **n.l.** „**Bewoonde** en onbewoonde poorten omstreeks 1880 te Leiden” (1957), „**Herinneringen** aan de vrijwillige brandweer” (1958) en „**De** Leidse blekerijen” (1963). Niet gepubliceerd heeft Kret zijn artikel Herinneringen uit mijn jeugd'. Dit artikel berust thans ook op het Gemeente-archief.

Met Kret is een goede Leidenaar heengegaan, die van zijn stad hield en haar in oprechtheid heeft gediend.

A. Bicker Caarten

LEIDEN, LIEF LEIDEN

Mijn vader sprak over „**Leije**” en „**Leijenaars**”, maar hij had er dan ook gestudeerd! Ik heb er gedebuteerd – dat is bijna net zoiets – en al behaal je daarmee geen enkele officiële titel, een stad met zó’n verleden stijgt na veertig jaren ongemerkt hoog op je eigen hitparade.

Leiden, lief Leiden!

Willem van Oranje schonk de stad haar Universiteit, maar wie gaf Leiden die goeie ouwe scheve schouwburg, die mij in mijn veertig-jarige **toneel**-loopbaan zo dierbaar is geworden? Eens moet ook deze schouwburg nieuw zijn geweest. Eens moet een trotse burgervader, een minister, of wie weet zelfs een Koning van Oranje hem op een feestelijke avond hebben geopend met een daverende speech over het vooruitstrevende gemeentebestuur, dat niet heeft geschroomd de stad een schouwburg te geven van alle moderne gemakken voorzien – van nooduitgangen met gaslicht, tot fraai gebogen balcons, kleine liefdesloges en zelfs een artistenfoyer!

Wie heeft toch dit sfeervolle tempeltje weten te behoeden voor de hongerge hamerslagen van „bij de **tijdse**” architecten, die zeker wel een halve eeuw lang zinnen gezegd zullen hebben als „**eerst** moet die **tent totaal** tegen de grond, dan pas kunnen we verder praten!”

Er is allemaal niets van gekomen. Het oude Stadhuis werd door brand geteisterd (1929). Minerva werd door brand verwoest (1959), maar die van kelder tot zolder zo brandbare fakkel bleef tot op heden gespaard!

Veertig jaar geleden kwam ik hier als „**leerling** eerste klas toneelschool Amsterdam” huiverig en bevreesd de eerste maal voor het voetlicht. Het rook er naar schmink en ouwe successen. In de foyers keken portretten van **Theo** Mann-Bouwmeester, Jan C. de Vos en Alida Tartaud-Klein meewarig op ons neer.

Ben **18-jarige** klasgenoot van me, die iets Royaardsachtigs bij zich van binnen voelde kloppen zei, toen we samen in de zaal stonden: „**Dat** ding moet eerst afbranden, wil je hier ooit iets kunnen brengen dat aanspraak mag maken op het woord „**Theater**!””

Ik werd er stil van. . .

Tussen figuren als Willem Royaards en John van de Rest ligt een halve eeuw worstelen van progressieve kunstenaars **met** conservatieve schouwburgjes. Ach, ik hou m’n hart vast, als ik aan je toekomst denk, goeie, ouwe scheve Leidse

Schouwburg! **Maar** een heel klein lichtpuntje in de donkere nacht, die voor je ligt, zie ik toch nog wel: Als de jeugd van vandaag morgen de glorie van gisteren ontdekt door onverwacht het huis van haar bet-overgrootvader binnen te stormen, om er een grandioze happening te houden of een Leidse „love in”, dan is er een mooie kans dat die ouwe scheve schouwburg opeens heilig wordt verklaard . . . want dan is hij niet meer „ouderwets”, maar „antiek”!

— en U weet het: Antiek is in!

Wim Kan

LEIDEN EN DE „STROLLING PLAYERS”

door

Prof. Dr. A. G. H. Bachrach

Het jaar 1574 behoeft in de geschiedenis der Sleutelstad geen krans. In de historie van het Engelse toneel zou dat eveneens zo moeten zijn. Men zou dat jaar zelfs geregeld kunnen herdenken, omdat daar toen ook een keerpunt was bereikt en a.h.w. een „ontzet” had plaats gevonden. In 1574 immers wordt de strijd tussen de Engelse, onder hooggeplaatst patronaat werkende, toneelspelers en de Puriteins georiënteerde Londense magistraat door de toneelspelers gewonnen. De „bevrijding” krijgt z’n beslag in een charter, een Koninklijk Besluit waarbij de privé-troep van niemand minder dan de Graaf van Leicester van de koningin Elisaberh het recht krijgt om alom hun kunst uit te oefenen „as well for the recreation of our loving subjects as for our solace and pleasure”.¹ Hierbij zij opgemerkt dat de troep in kwestie onder leiding stond van James Burbage, de latere „directeur” van Shakespeare, en het gezelschap als zodanig binnen twee jaar het eerste Engelse schouwburggebouw, „The Theatre” geheten, in Noord-Londen opende en regelmatig ging bespelen.

Over de beantwoordingen van bovenbedoeld Royal Patent en hun implicaties zou veel te zeggen zijn. Voor ons doel kunnen wij volstaan met te onderstrepen dat, hoe scherp de anti-toneelpartij ook nog lange tijd tegenover toneel-als-publieke-vermakelijkheid zal blijken te staan, ten eerste de maatschappelijke emancipatie erin was vastgelegd van wie eens als „masterless men” gelijkgesteld waren met bedelaars en vagebonden, ten tweede de koninklijke protectie er tot principe door was verheven, en ten derde het toneelbedrijf er als legitieme „art” en „study” in was omschreven. Het interessantste, voor ons wederom, is overigens dat de aldus voltooide operatie al in 1572 een aanvang had genomen toen de Graaf van Leicester door zijn toneelspelers n.a.v. de strenge „Act for Restraining Vagabonds” een formeel verzoekschrift aangeboden kreeg

„. . . to certifie that we are your houshold Servaunts, when we shall have occasion to travayle amongst our frendes as we do usuallie once a yere, and as other noblemens Players do and have done in tyme past.”²

Dat „travayle” zowel „werken” als „reizen” betekent, is daarbij meer dan een pikante noot. De lijn, die men van dit document kan trekken naar het befaamde (en sinds de 19e eeuw in het Rijksarchief helaas onvindbaar geworden) paspoort van 1591, waarin de Lord Admiral een aantal toneelspelers toestaat een reis naar Duitsland te ondernemen via Zeeland, Holland en Friesland, is er immers mee **aangegeven**.³

De Graaf van Leicester zelf, overigens, hield in 1585 zijn intocht in de Verenigde Provinciën als Luitenant-Generaal en persoonlijk vertegenwoordiger van Koningin Elizabeth; in zijn gevolg bevinden zich zijn trompetters, muzikanten en „players”, die op 23 april van het volgend jaar in Utrecht een banket opluisteren met prestaties

„which gave great delight to the **strangers**, for they had not seene it before.”⁴

Hoe groot de aantrekkingskracht van deze Engelsen was moge blijken uit het bericht van de grote reiziger Fynes Moryson die in 1590 over de **toneel**-situatie bij de Hollanders rapporteerde in verband met een feest te Leiden:

„But for Commedians, they litle practise that **Arte**, and are the poorest **Actours** that can be imagined, as my selfe did see **when** the City of **Gertrudenberg** **being** taken by them from the Spanyards, they made bonsfyers and publikely at Leyden represented that **action** in a play, **so** rudely as the poore Artizans of **England** would have both penned and **acted** it **much** better. So as at the same tyme **when** some **cast[-off]** Players of **England** **came** into those **partes**, the people not understanding what they sayd, only for theire **Action** followed them with wonderfull **Concourse**, yea **many** young virgines fell in love with some of the **players**, and followed them from Citty to Citty, till the magistrates were **forced** to forbid them play any more.”⁵

In ditzelfde jaar blijkt Leiden inderdaad bezocht te zijn door een gezelschap Engelsen onder leiding van een zekere Robert Browne die een zevental jaren eerder met de grote Edward Alleyn, tot de spelers van de Graaf van **Worcester** had behoord. In de Thesauriersrekeningen lezen wij onder 9 oktober 1590 immers

„**Noch** aen Robert Broun Engelsman **ende** zyne medehulpers tsamen **betaelt** vyftien guldens, over gelycke **somme** hem toegevoucht voor **tverthooven** **ende** speelen van **verscheyden** Comedien **ende** historien, mitsgaeders tdoen van **verscheyden** sprongen, by hem **zoo** voor Burgemeesteren als voorde gemeente **deser** stede verthoont **blijckende** by de ordonnantie van daete den vijden octobris anno 1590 **ende** quitantie overgelevert hier de vers.-xv guldens.”⁶

Het is wederom Robert Browne die het eerder genoemde paspoort van 10 **fe-**

bruari 1591 ontvangt, waarbij opvalt dat de in het Frans gestelde tekst de spelers toestaat

„d'exercer leurs qualitez en faict de musique, agilitez et joeuz de comedies, tragedies et histories.”

Dat hij in 1592 met zijn troep te Arnhem optreedt en in de stadsrekeningen voorkomt als „Robert Bruyn” C.S., „Muisickers end Historiespeelders”, zal dan ook geen verwondering wekken.⁷

Om echter terug te keren naar Leiden, ook de Universiteit liet zich in dit geheel niet onbetuigd. Op 19 juni 1597 wordt in het Resolutieboek van de Senaat onder het hoofd „Actiones comoediarum et histriones saltationes in Beginagio” genoteerd

„Propositum a Rectore de Anglis scenicis et histrionibus qui in Beghinagio, loco Academico destinato, comoedias et saltationes agunt, et tubis ac tympanis sunt molesti et Professoribus qui in Academia docent et iis qui ibi habitant ut et studiosis, qui in Bibliothecam veniunt studiorum causa Decretum ut D[omini] Merula et Vulcanius adeant hoc vespere primum consulem, et petant, ut in posterum comoedi et histriones exteri a coenobio proximo et vicinia Academiae arceantur: Praeterea ne amplius in urbem ad comoedias publice habendas admittantur, quandoquidem iam ante compertum est istos homines ad corrumpendam Juventutem esse comparatos.

Responsum a Baersdorpio consule, Ad postulationem studiosorum id concessum. Si vero deinceps eis interdicatur, a Magistratu, curandum fore Senatui Academice, ne studiosis edictum infringentibus, autoritas magistratus laedatur.”⁸

Duidelijk blijkt dat de vertoningen der Engelsen plaats vonden in de hof der vroegere **Faliede** Bagijnen, waar sinds 1591 de Universiteits Bibliotheek gevestigd was en dat die vertoningen bestonden uit toneel en dans, waarbij het bespelen van fluiten en trommels de docerende professoren en lezende studenten overlast aandeed. Opvallend is dat de hooggeleerden Merula en Vulcanius namens de Senaat wordt opgedragen om de Schout te verzoeken de toneelspelers niet alleen uit de buurt van het Bagijnhof en de Academie te weren, maar ook uit de stad zelf omdat de ervaring geleerd zou hebben dat „die mannen” de jeugd bedierven. Treffend is dat de heren geantwoord werd dat de oorspronkelijke toestemming verleend was op speciale aanvraag der studenten en dat wanneer de magistratuur vervolgens weer een verbod uitvaardigde, de Academische Senaat maar moest zorgen dat er geen afbreuk werd gedaan aan het gezag der stedelijke autoriteiten door studenten, die het edict zouden negeren.

Onder „Consent van Camerspel te mogen spelen” en gedateerd op 30 september 1604 wordt vervolgens in de Leidse Gerechtsdagboeken aangetroffen:

„Die van de Gerechte hebben opt voorschrijven van Zijne Ex[celentie, Prins Maurits] **ende** versouc van Jan Woodtse, Engelsman, toegelaten **ende** geconsenteert dat hij geduyerende deze aenstaende jaermarkt met zijn behulp [d.i. gezelschap] zal mogen **speelen** zeecker **eerlick** camerspel tot **vermaeckinge** van der gemeenten mits van **yder** persoon (**comende** om te bezien) nyet meer te mogen nemen noch te genyeten dan twaelf penningen, **ende** voor al betaelende tot een goodtspenning aen handen van Jacob van Noorde, bode **metter** roede, vier guldens om ten behouue van den armen **verstrect** te werden.” ⁹

Hier vinden wij als nieuwe elementen de jaarmarkt, de toegangsprijs van 12 penningen en de „godspenning” van f 4,- voor de armen. Evenals Robert Brown in 1590 blijkt deze John Wood later in een Londense rechtzaak voor te komen.¹⁰

In 1605 volgt dan een herhaling en uitbreiding van eerdere bijzonderheden in een nieuw consent met als volledige tekst:

„Opt versouck aen die **vande** Gerechte gedaen bij de Engelsche Comedijanten om te mogen spelen staet geappostilleert: die **vande** Gerechte **deser** stadt Leijden gesien in **haer** vergaderinge opt Raedthuis der **voorsz** stede de favorable brieven van Recommandatie **ende** testimoniael **vande** Forst van Brandenburg **vande** Xe Augustij des jaers **XVIc** vier mitsgaders **tconsent** bij Zijne Ex[cellentie, Prins Maurits) van Nassau verleent den **XIle** Decembris laetstverleden **ende** disponerende opt versouc int **blanc** van dezen hebben voor **zoeveel** in hem is de Engelsche Comedianten **ende** **musicijns** toonders in dezen conform **haer** versouc toegelaten binnen **deser** stede te mogen spelen **ende** **haer** **consten** doen ouffenen en vertoonen ter **gewoonlijcke** plaetse te weten **opten** groten hoff onder de biblioteekque de **welcke** hem toonders mits dezen ten eijnde voorseijt belast wert te werden ongeruijmt. **Ende** dit al voordien tijt van veertien dagen **eerstcomende** **ende** mits voordien jegenwoordige gracioese toelatinge, gevende ten behouue **vanden** **gemeenen** huijsarmen dezer stede een **somme** van twaelff guldens van **XL** groten tstück. Aldus gedaen **opten** **Vle** January **XVIc** **ende** vijff. My jegenwoordich **ende** is geteckent J. van Hout.” ¹¹

Het betreft hier een van de meest bekende Engelse „actor-managers” uit de tijd, John Spencer. Of de op 30 september voor de jaarmarkt toegelaten spelers dezelfde waren vermeldt de historie niet; de aantekening luidt in ieder geval:

„**Opten** lesten Septembris 1605 hebben Burgermeesteren de Engelsche Comedianten toegelaten te mogen spelen in de falide baghijnenkerck mits te zullen geven ten behouue van den armen **XII** gulden als voorgaende.” ¹²

Zeker lijkt dat een opmerking van de grote Scaliger betreffende een hem

*Consent om Camerspelen inde jaetmarkt van October
 of 21ste Septembris 1608 hebben 2 burgemeesters
 de Englester Comedianten toegestaan te hooren
 spelen Ende faende bagynen Rierke intz to
 zullen yeden huy become van 12 aen 15 en y
 at 16 van 16 aen 17*

toegezonden boek van een Engelsman hiermede in verband gebracht moet worden als hij noteert:

„Quando eius libcum accepi ecat hic meccatus autumnalis & Panegyric annivecsacia: quo tempore multi histciones in ucber confluunt, in quibus tunc solectissimus Anglicanocum actificium grex ecat: ad quorum spectacula, quanvis omnis pene civitas & multi pcaececa extcacij, qui Panegyceos frequentandae caussa huc convenecant, agminatim cuccebant, tamen ego omnes histciones Anglicanos uni Anglo posthabui. Tanta dulcedo unius Theatci me coepecat, ut non solum spectaculis interesse, sed etiam cibum pene sumece oblitus sim.” 13

Fraai klinkt het als de geleerde Fransman „de beste Engelse toneelspelers” laat concurreren met zijn „unus Anglus” – een zekere Thomas Lydiat, met wie hij hevig polemiseerde – en hij met bijtende ironie verklaart door de lectuur van diens „Theatrum” niet alleen het bijwonen van de voorstellingen maar zelfs z’n maaltijd bijna te hebben vergeten. Op 18 november 1608 wordt pas weer in de Leidse Gerechtsdagboeken aangetekend:

„Opte Requeste daebij den voorn. WILLEM PEDEL, vecsachte aen die van de Gerechte der Stadt *Leyden* omme te mogen *speelen* vecscheyde fcaeye *ende* eelicke spelen mettet *lichaem*, sonder eenige woorden te gebcuycen, stont geappostileect: Die van de Gerechte dezer stadt *Leyden* hebben voor zoe veel in hem es, den thoondec toegelaten *ende* geconsenteert, laten toe *ende* consenteren mits dezen binnen dezer stede inde *Keccke vande bagynhoff* te mogen *speelen* voor de gemeente *ende* sijne spelen vechthoonen, mits dat hij hem daecvan *zalt* onthouden geduycende tdoen van de pcedicaten van *Gods woort*, *ende* dat de arme *Weesen* alhier zullen genieten de gerechte helfte van de *incomende* pcoffijten, en dat die *zulcx* int geheel zullen werden ontfangen *ende* gecollecteert bij een persoon, daertoe bij *M[ee]steren* van de *Arme Wesen* te stellen *ende* committeren. Aldus gedaen op ten xvij Nov. 1608.

Onder stont: mij jegenwoodich J. van Hout.” 14

William Peadle was een later ook in Duitsland bekend danser en acrobaat, die als zodanig het Leidse publiek ongetwijfeld fantastische pantomimes had weten aan te bieden.

In de voorzomer van 1610 krijgen we andermaal een niet nader geïdentificeerde troep in Leiden, zoals moge blijken uit de aantekening onder het hoofd „Engelsche Comedianten”:

„De Burgemeesteren ende Regierders der stadt Leijden hebben d'Engelsche Comedianten thoonders van desen geconsenteert ende toegelaten datse binnen hearliedder stadt opte tegenwoordige kermisfeeste voor enige dagen hebben mogen spelen ende verthonen verscheijden acten ende comedien tot vermaeckinge van haere borgeren, innewoonders ende anderen daer toe lust hebbende, int verder goet gevonden op heurlieder verzouck daer van dese tegenwoordige acte te verlenen omme te dienen als nae behoren. Aldus gedaen opten eersten Junij anno XVIc thien.”¹⁵

Hierna moeten wij zeven jaren wachten. Dan begeven wij ons weer naar de Academie waarover de Engelse gezant het volgende naar huis schrijft:

„ . . . 1 was on Saturday last invited by the University of Leyden to a tragedy of Troas, in Seneca, which they began at two of the clock in the afternoon, and ended at five, so as 1 went and came back the same day, which made the play so much the better, being both short, and sweet; and to give them their due, if their outsides for their dressing apparel (most of the parts being women) had been answerable to their pronounciation and action, they might compare with our universities. . .”¹⁶

Natuurlijk gaat 't hier om studenten en niet om beroepsacteurs. Voor een evaluatie der Engelse reactie op het Nederlands dramatisch kunnen sinds Moryson is deze uitspraak van de kunstzinnige Sir Dudley Carleton echter niet zonder belang.

Overigens onthult het ordonnantieboek dat op 17 oktober 1617 een zekere Jan Jorden (John Jordan) „Engelman musijcijn” een geldelijke verering ontvingt wegens de „extraordinarie const” waarmede hij „de heren van den Gerechte op haere maeltijd” had vermaakt; of het hier echter een toneelspeler betreft valt te betwijfelen.¹⁷

En hiermee zijn wij voorlopig aan het einde der Engelse toneel „entries” in de Leidse archieven gekomen. Later, tegen het midden van de eeuw, zien we nog wel Engelse spelen verschijnen, maar de meer of minder geregelde bezoeken houden nu op. Op 9 mei 1617 waren niet voor niets alhier volgens het archief van Notaris Jacob Verwey de „Bataviersche Comedianten” opgericht,¹⁸ waarna het toneel in eigen hand was genomen, al blijkt uit een verklaring afgelegd voor de notaris C. D. Groteland op 21 mei 1638 dat er een „Engelsche Comedie” op de Doelachtergracht bestaan moet hebben.¹⁹

Hoewel de stadsarchieven nu dus verder zwijgen over de aanwezigheid van

voltallige Engelse toneelgroepen in Leiden, werpen nog weer andere notariële acten enig licht op de toch wel nauwelijks te betwijfelen verdere aanwezigheid van Engelse spelers in deze stad. In Engeland zelf immers waren moeilijke tijden aangebroken met het sluiten van de theaters ten gevolge van de daar inmiddels uitgebroken burgeroorlog en de door de Puriteinen doorgedreven anti-tooneel maatregelen. E.e.a. veroorzaakt dat een grotere stroom toneelspelers, die hun geluk elders wilden beproeven, zich o.a. naar de lage landen begaven.

Zo vestigde zich in 1644/45 een groep Engelse spelers in Den Haag, met subsidie van stadhouder Prins Frederik Hendrik,²⁰ en koos William Roe (Willem de Roo) en zijn „Engelsche Commedianten” Utrecht als standplaats.²¹ Sommigen sloten zich echter bij Nederlandse spelers aan of namen Nederlandse komieken in hun gezelschap op, trokken in deze Nederlands-Engelse combinaties langs onze steden en drongen zelfs door naar Duitsland, waar zij als „Niederländische Spieler” een reputatie opbouwden.

Behoorden een zekere „Guilliam Ingeeram” (William Ingram?), genoemd in een Leidse notariële acte van 10 juni 1645, evenals Jan Peijn en Jan Batist, die toneelcostuums huurden van Aldert Jacobsz. de Vrient in Leiden, tot een dergelijk gezelschap? Zij staan geboekt als „Engels Commedianten” in een notariële acte van 21 oktober 1645,²² en hoewel Jan Baptist van Fornenbergh een bekend Nederlands toneelspeler en „manager” was, neemt men aan dat Jan Peijn de Engelse speler John Payne was, die op 20 maart 1646 te Amsterdam een overeenkomst sloot om samen met de groep van William Roe en enkele Nederlanders, „in sodanige landschappen, plaetsen en steden als het de voorz. Johannes Peijn cum sociis sal gelieven en geraden duncken”²³ rond te reizen.

Hoe dan ook, op grond van aanwijzingen mogen we veronderstellen dat Leiden in die jaren bezocht werd door gezelschappen, die zo niet hoofdzakelijk, dan toch gedeeltelijk uit Engelse acteurs bestonden.

Maar daarmee is het hier beschreven verschijnsel ook afgelopen.

Want met dit, na 1650 steeds veelvuldiger, samenspel van Engelse en Nederlandse toneelspelers, waarbij de Nederlanders op den duur meer en meer de hoofdrol overnemen, verdwijnen de oorspronkelijke Engelse „strolling players” voorgoed van het Nederlandse en daarmee Leidse toneel.

De taak die Hamlet aan Polonius oplegt, n.l. „will you see the players well bestowd? . . . for they are the abstract and brief chronicles of the time”, hadden de Verenigde Provinciën in ‘t algemeen — en Leiden in ‘t bijzonder — tegenover de „Angli” op hun eigen manier en naar beste weten vervuld. In voor beiden kritieke tijden waren zij hier immers — althans materieel — „goed verzorgd”.

AANTEKENINGEN

1. Zie de „Licence for the Earl of Leicester's Players” van 10 mei 1574, afgedrukt in *Collections* van de *Malone Society*, uitg. W. W. Greg (Oxford, 1909), I, 3, blz. 263.

2. De „Players” aan de Graaf van Leicester, z.d., 1572, afgedrukt in *Collections* van

de *Malone Society*, uitg. W. W. Greg (Oxford, 1911), 1, 4 en 5, blz. 349.

3. Zie L. Ph. C. van den Bergh, *'s-Gravenhaagsche Bijzonderheden* (Den Haag, 1857), 1, blz. 40.

4. J. Stow, *Annales, or, A General Chronicle of England etc.* (Londen, 1631), blz. 717.

Zie ook R. C. Strong en J. A. van Dorsten, *Leicester's Triumph* (Leiden/Oxford, 1964).

5. Fynes Moryson, *Itinerary*, als afgedrukt in C. Hughes, *Shakespeare's Europe: Unpublished Chapters of Fynes Moryson's Itinerary* (Londen, 1903), blz. 373.

6. *Thesauriersrekening* 1590 (Gem. Arch. Leiden, secr. arch. 1575-1851, nr. 2961), f. 463.

7. G. van Hasselt, *Arnhemse Oudheden* (Arnhem, 1803), 1, blz. 244.

8. Zie P. C. Moihuysen, *Bronnen tot de Geschiede & der Leidsche Universiteit* (Den Haag, 1913), I, 1574-1610, blz. 98.

9. *Gerechtsdagboek F* (Gem. Arch. Leiden, secr. arch. 1575-1851, nr. 9254), f. 5v, afgedrukt in *De Navorscher*, III, 1853, blz. x1.

10. Zie G. E. Bentley, *The Jacobean and Caroline Stage: Dramatic Companies and Players* (Oxford, 1941), II, blz. 625, waarnaar verwezen wordt door J. G. Riewald, in diens New *Light on the English Actors in the Netherlands, c. 1590-c. 1660*, in *English Studies*, XLI, 2, april 1960, blz. 72.

11. *Gerechtsdagboek F* (Gem. Arch. Leiden, secr. arch. 1575-1851, nr. 9254), f. 41v.

12. *Burgemeestersdagboek B* (Gem. Arch. Leiden, secr. arch. 1575-1851, nr. 639), f. 54v.

13. J. J. Scaliger, „*Prolegomena in Canones*”, in diens *Eusebii Pamphili, Thesaurus Temporum*, (Amsterdam, 1658), Sig. iiv, waarvan de vertaling luidt:

Toen ik zijn boek kreeg, was hier de herfstmarkt aan de gang, en de 3-oktoberviering.

In deze tijd komen altijd veel toneelspelers naar de stad, waaronder toen de beste troep Engelse toneelspelers. Praktisch de hele bevolking, en bovendien velen die hierheen gekomen waren van buiten de stad om 3-oktober te vieren, gingen in grote groepen kijken naar hun opvoeringen, maar er is toch één Engelsman die ik boven alle Engelse toneelspelers verkoos. Zo gecharmeerd was ik van één bepaald „*Theatrum*”, dat ik niet alleen naliet naar de toneelvoorstellingen gaan kijken, maar bovendien bijna vergat te eten.

Het bewuste boek van Lydiat was: *Tractatus de variis Annorum formis . . . J. Scaligeri bis de rebus opiniones minus probabiles..* (Londen, 1605).

14. *Gerechtsdagboek G* (Gem. Arch. Leiden, secr. arch. 1575-1851, nr. 9255), f. 14-14v, afgedrukt in *De Navorscher*, 111, 1853, blz. 17.

15. *Burgemeestersdagboek B* (Gem. Arch. Leiden, secr. arch. 1575-1851, nr. 639), f. 102.

16. Sir Dudley Carleton aan John Chamberlain, Esq., Den Haag, 15 februari, 1617, afgedrukt in Th. Birch, *The Court and Times of James the First* (Londen, 1849), I, blz. 457.

17. *Ordonnantieboek G* (Gem. Arch. Leiden, secr. arch. 1575-1851, nr. 3758), f. 27v.

18. *Notarieel Archief*, Gem. Arch. Leiden, nr. 97, acte 127.

19. *Notarieel Archief*, Gem. Arch. Leiden, nr. 324, acte 5 1.

20. *Archief Nassause Domeinraad*, Alg. Rijksarch., Den Haag, nr. 736: *Ordonnantieboek* 1641-1647, 6 februari 1645, f. 289v, zie J. G. Riewald, t.a.p., blz. 85.

21. Zie W. G. F. A. van Sorgen, *De Tooneelspeelkunst in Utrecht en de Utrechtse Schouwburg* (Den Haag, 1885), blz. 75, waarnaar verwezen wordt door J. G. Riewald, t.a.p. blz. 86.

22. *Notarieel Archief*, Gem. Arch. Leiden, nr. 752, acte 80.

23. *Notarieel Archief*, Gem. Arch. Amsterdam, nr. 1637, f. 647/647v, zie J. G. Riewald, t.a.p. blz. 87.

ILLUSTRATIES

afb. 1. Toneelspeler met platte hoed, en schrijfetui aan zijn riem bevestigd. Tekening door Rembrandt (ca. 1635) in pen en **bister**, $18,4 \times 13$ cm.

Groninger Museum voor Stad en Lande, Hofstede de Groot collectie; Groningen.

afb. 2. Bagijnhof van Leiden met omgeving. Detail van een stadsplattegrond door P. Bast, 1600. Gem. **arch.** Leiden, **prentverz.** nr. 239.

LIJNCLICHÉ

Tekst uit Burgemeestersdagboek B (zie aant. 12).

VAN RHYSBURCH x STEEN= DE VOYS

familierelaties tussen drie Leidse geslachten

door

J. A. F. Doove

De titel van dit artikel moet een cryptogram lijken voor ieder, die in de stedelijke muziekhistorie een tabula rasa ziet.

Bij de samenstelling van een geheel andere geschiedkundige puzzle kwamen onvermoede gegevens aan het licht over drie Leidse families, die op een zó sierlijke wijze door de Muzen gebonden waren, dat het de redactie wenselijk leek in dit jaarboek aandacht te laten besteden aan hun muzikale bemoeiingen.

Het begon allemaal zo eenvoudig: Catharina Jansdochter Steen is op 23 augustus 1632 ten overstaan van schepenen de wettige echtgenote geworden van meester Pieter Pieterszoon van Rhynsburch, die opgaf van beroep „speelman” te zijn.¹

Wie harmonieën vermoedt achter duidelijk muzikaal dagwerk begint dan onmiddellijk te graven in de genealogie van de bruidegom. En wat voor een bron werd toen aangeboord!

Pieters vader, Pieter Janszoon van Rhynsburch (de familienaam komt in velerlei geschreven variaties voor) is musicus van professie. Hij blaast, strijkt of zingt zijn partij mee in het college van stadsspeellieden; een beperkt kringetje duidelijk op elkaar ingespeelde vaklieden, die bij plechtigheden, concerten of zo maar ten gerieve en genoegen van de stadsbewoners „des donre-daechs, saturdaydaechs en sondaydaechs voor de middach en voorts op alle kermisse ende blyde dagen”² met hun Muzendienst een goede boterham verdienen.

Een uiterst blijde dag was voor vader Pieter 21 november 1595 toen de in Brugge geboren Joryntgen Fransdochter van Swevensel zich na de kerkelijke huwelijksbevestiging in de Pieterskerk mevrouw van Rhynsburch mocht noemen.³ Of het jonge paar zich nadien al direct in het Gerrit Roelofs achterhuis in de Plaatsteeg heeft gevestigd, is niet met zekerheid te zeggen. In ieder geval woonden Pieter en Joryntgen daar wel in 1606 en sleten er hun verdere levensdagen in hun „eigen” huis, dat Pieter op 12 juni 1610 had aangekocht.⁴

Naar alle waarschijnlijkheid was dat ook de geboorteplaats van hun vijf zonen en drie dochters. In gewoonlijk meerdere mate erfden zij hun vaders enthousiasme voor de muziek.

Stamhouder Jan volgde Cornelis Schuyt op als organist van de Pieterskerk. Vanaf 16 juni 1617 kon hij zich verzekerd weten van een jaarsalaris van twee honderdvijftig gulden, wanneer hij zich met zijn collega in de Hooglandse Kerk, Jan **Janszoon** van Sonneveld, hield aan de opdracht „om aldaer volgens de gewoonte tot noch toe gebruyckt als doorgaens in de **weeck** des avonts **ende** alle sonnedachs mede voor de middach, gelyck ook in de **weecken** tussen 1 October **ende** 1 Aprylis **opte** organen tot recreatie **vande** gemeente te **spee-**
len.”⁵

Jan was – behalve waarschijnlijk leerling van zijn vader – leerling van Cornelis Schuyt, die hij in 1614 bij ziekte of afwezigheid **verving**,⁶ maar wanneer Cornelis op 9 juni 1616 is overleden⁷ zweven vader Pieter van Rhynsburch hogere aspiraties met betrekking tot zijn oudste zoon voor de geest. Het stadsbestuur wordt voor zijn karretje gespannen wanneer hij de Heren Burgemeesteren verzoekt een goed woordje te willen doen bij de „**constrycke**, eersaeme, voorsienige, seer discrete meester Jan Pieterszoon **Swee-**
ling, musicyn en organist tot Amsterdam”. Dat verzoek wordt in daden om-
gezet, zodat deze leermeester op zekere **junidag** in 1616 een brief ontvangt met de volgende inhoud:

„**Constrycke**, eersaeme, voorsienige, seer discrete goede Vrundt,
Alzoo mr Pieter van Rhynsburch, een van onse ordinarysse musicyns, ons te kenne gegeven heeft hoe dat hy wel van meeninge **zoude zyn zyn** soon Jan Pieterszn. van Rhynsburch, die **wy** onlanx hebben aengenomen om waer te nemen het **speelwerck** van de clocken, wat te doen ouffenen in t spelen op **d'Organen**, waerinne **alzoo** Uw E. een expert en befaemd meester is, **hadde** hy, om dien eynde eenich faveur by Uw E. te gewinnen, goet gevonden aen ons te verzoucken⁸ enige brieven van **voorschryven** aen Uw E., die **wy** hem, ten **insichte** zyn soon een goet aennement **Jongman** is, **redelick** doet int spelen **opte** clocken, wel hebben willen mededeylen, vertoucken dat Uw E. in faveur van de aengename en heerlicke **const** van musycke believe de voorn: mr. Pieter behulpich **ende** favorabel te zyn int gene hy nopende de voors. zyne zoon aen Uw E. zal willen vertoucken, waer aen de **const** vordernisse, hem groot behulp en ons **sonderlinge vrientschap** geschieden zal, die **wy** jegens Uw E. by alle gelegentheyt zullen zoucken t'erkennen.

Hiermede,

Constrycke, eersaeme, voorsienige, seer discrete, goede Vrundt, in de **be-**
scherminge des Allerhoogsten bevolen.

In Leyden. . .

Uw. E. goede Vrunden,
Burgermrs. en Regierders der Stadt Leyden.”⁹

Dit lyrisch ambtelijke goede woordje had het beoogde resultaat: Jan werd leerling van Sweelinck.

Voor hoelang dat precies is geweest, wordt niet helemaal duidelijk. Er is sprake van „een tyt van drie maenden”, later aangevuld met „alsnoch een tyt van ses maenden”¹⁰, maar wie aan het tellen gaat, komt zelfs dan niet tot „een geheel jaer tot Amsterdam by den vermaerden Mr. Jan Pieterszn. Sweelingen tot groote **costen** naerder synde geïnstrueert”, waar elders weer sprake van is.¹¹

Jans dienstverband in Leiden is geen deugdelijk **rozenpad** geworden. In 1623 wordt hem de pen op de neus gezet: hij moet „beter devoir” doen „omme de gemeente met de voorseyde synen **conste** te **vermaecken**”.¹² De organist – beiaardier – stadsspeelman¹³ – muziekhandelaar¹⁴ nam het echter niet zo nauw. Het aangekondigde ontslag liet hij verwaaien met de wind tot overigens grote ergernis van de overheid, die met lede ogen aanzag, dat hij „dagelycx meerder **ende** meerder in syn **dronckenschap** **endere** andere **ongebondenthey**t voortginck” en zich „**gantsch onlustisch**” betoonde in de kunstbeoefening „die hy tot **costen** van dese stad heeft **geleert**”.¹⁵ Toen het gedrag van Jan de spuigaten uit dreigde te lopen, besloten schepenen en kerkmeesters op 31 december 1626 om maar naar een andere organist uit te zien. Maar Jan beloofde beterschap, zodat hij op 25 januari 1627 weer in genade kon worden aangenomen. Die genade had kracht genoeg tot 4 januari 1629, want op die dag werd hij „overmits syne **quade** comportementen” ontslagen om nauwelijks een maand later weer te worden geaccepteerd.

De gemeentelijke goede wil hield niet in, dat Jan zich ook direct beterde. De koster van de Pieterskerk getuigt op 19 september 1629, dat de organist een „**droncken** **fiel** **ende** **schelm**” was¹⁶, maar wanneer we weten, dat die koster ook niet bepaald brave Hendrik heette, lijkt het verdacht veel op de pot, die de ketel een en ander verwijt. Met het verstrijken der jaren verloor de muzikale vos geleidelijk zijn wilde streken, zodat hij in 1630 een salarisverhoging mocht ontvangen tot f. 375,-¹⁷, drie jaar later van wege „des supplants goede genegenthey” nog weer met f. 75,- aangevuld.¹⁸

Van eventuele gebreken in Jans „goede genegenthey” ten opzichte van het college van de stadsspeelheden blijkt absoluut niets. Als organist lijkt hij ambtshalve deel uit te maken van dat gezelschap. Reeds tijdens het leven van zijn voorganger hadden de dagelijkse orgelbespelingen een aanvulling ondergaan. Sinds 26 augustus 1610 is er sprake van een instrumentale omspeling door „**cornet** ofte violyn off andere instrumenten”¹⁹.

Naast de al genoemde stadsspeellieden Pieter van Rhynsburch en zijn zoon Jan zijn zeker sinds 1612 als zodanig te beschouwen **mr. Jan Jordon „ge-seit mr. Jan de Engelsman”**²⁰, de organist van de Pancraskerk **mr. Jan Jansz van Sonneveld** en **Pieter van Rhynsburch jr.**, zoon van de al genoemde musici en een broer van de **Pieterskerkorganist**.²¹

Die combinatie Jordon, van Sonneveld, van Rhynsburch blijft **onveran-**

derd bestaan, tot Jan van Rhynsburchs overlijden in 1635²², als een hechte gemeenschap, zó merkwaardig zelfs, dat we in 1626 de volgende aantekening kunnen vinden²³: Mr. Matthys Pieterszoon van Rhynsburch, de derde zoon van Pieter en Joryntgen, deelt de Burgemeesteren mee, dat hij gedurende zes of zeven jaren gratis zijn diensten heeft verleend als noodhulp van de stads-speellieden, en aangezien Mr. François Chester „mede een van de ordinarys speelaers geweest synde” op 24 mei uit de stad is vertrokken „in wiens plaetse hy suppliant” de vereiste harmonie heeft helpen opbouwen, verzoekt hij nu een officiële aanstelling te mogen krijgen als stadsspeelman. Hij krijgt zijn zin en wordt op 1 juli 1626 aangesteld met de toezegging, dat hij zal mogen rekenen op een jaarsalaris, groot f. 52,-. Hij moet daarvoor spelen „benedeffens de andere speelluyden voor ofte op het Stadhuys deser stede op schalmeyen des Donredaechs, Saturdaechs ende Sondaechs voor de middach ende voorts op alle kermisse ende blyde dagen”.

Het merkwaardige van deze aanstelling is niet het feit, dat er een nieuwe stadsspeelman wordt benoemd, maar wél dat we onder vermeldingen in de stadsdienaars-aanneemboeken als „de vyer speelluyden”²⁴ méér dan vier mensen moeten verstaan, waarbij het voor de hand ligt om aan te nemen dat men de belangrijkste speellieden als maxima pats pro toto noemt. Andere aanduidingen als „mr. Jan Jordon cum sociys” zijn daarom veel beter.

Niet alleen uit de vermelding van de aanwezigheid binnen de speellieden van François Chester²⁵ blijkt, dat het college meer dan vier man telde. Wanneer bijvoorbeeld Christiaan Pireur met de oudste dochter van Pieter van Rhynsburch sr. in het huwelijk treedt²⁶ blijkt hij als cornetspeler „ordinaris stadsmusicyn” te zijn, maar in geen enkele post van welke rekeningen dan ook ben ik zijn naam tegengekomen als stadsspeelman. Het gaat er heel voorzichtig naar uitzien, dat het college der stedelijke musici dat van hun Utrechtse collega's in aantal kan evenaren.²⁷

Geen enkel muzikaal handwerk gingen de van Rhynsburchs uit de weg. Pieter jr. bespeelt o.a. sinds 1633 de stadscarillons „opt stadthuystoorn ende opte Loyhalle alle donredaeche, saturdaeche ende sonnendaechs smorgens van half elf tot half twaelf uyren toe, ende in de soomer sonnendaechs naer de middach van ses tot seven uyren toe, mitsgaders op alle jaermarcten ende fees-ten van victorien”²⁸, waarvoor hij tweehonderd tachtig gulden jaarsalaris ontvangt.

Musicus-zijn schijnt in die jaren, onder normale omstandigheden gesproken, een redelijke basis te zijn voor een menswaardig bestaan, waar een spaarcentje vanaf kon. Wanneer Pieter van Rhynsburch sr. in 1640 door een beoordeelde getroffen wordt en hij het nuttig oordeelt op 8 maart en 30 augustus²⁹ orde op wereldse zaken te stellen – hij was „mits een beroertheit van synen rechten arm ende handt” niet meer in staat om zijn uiterste wil met een forse handtekening te bekrachtigen – blijkt hij niet alleen zijn al genoemde woonhuis in de Plaatsteeg te bezitten³⁰, – getaxeerde waarde f. 1500,-³¹ ■

maar ook eigenaar te zijn van een pand in de Sint Jorissteeg ³² en van twee huizen in de Raamsteeg ³³.

Mede dank zij die testamentaire beschikkingen weten we iets meer over de familie. Behalve twee jonge dochters Levyntje en Philippina is er nog een zoon Sybrand in leven, die als vaders jongste telg bijzonder wordt bedacht. Hij krijgt namelijk „alle de instrumenten ende de boecken tot de conste of het instrumentspeelen gehoorich” ³⁴, maar mag die op totaal f. 129,- geschatte erfenis niet verkopen zonder voorafgaande kennisgeving aan zijn broers Pieter en Matthys.

De inventaris van de nalatenschap ³⁵ vermeldt een totaalsom voor de erfenis van f. 5482,-. Aan geldmiddelen had de familie f. 1495,- contant liggen waarvan f. 247,- werd gebruikt voor begrafeniskosten, rouwkleding voor de drie jongste kinderen en taxatie voor het roerend en onroerend goed, zodat er in de erfenis f. 1248,- overbleef. (Men moet al deze bedragen natuurlijk wel relativerend bekijken. Het jaarsalaris van de beiaardier was nog geen f. 300,-, de organist kreeg ruim f. 300,-. Hoeveel de speellieden precies per jaar ontvingen, is nog niet bekend, maar laten we gemakshalve dat waarderen op f. 300,-; dan betekent dit, dat Pieter bij zijn overlijden een vijfvoudig jaarsalaris in een oude kous had liggen en dat de begrafeniskosten gelijk waren aan ongeveer het inkomen van tien maanden.) Het onroerend goed werd gewaardeerd op f. 4000,-, een zuiver fictief bedrag, waarbij bijna moderne verkoopmaatstaven werden aangelegd, want wat denkt U van de verkoopprijs van f. 4300,- bij een taxatie op f. 1500,-? ³⁶ Wie echter graag optelsommetjes maakt, zal in de erfenis f. 234,- missen. Welnu: huisraad f. 95,- en muziekinstrumenten f. 129,-.

Wanneer de muzikale vader — hij stierf op 7 februari 1641 tussen half zeven en zeven uur 's avonds ³⁷ — op 11 februari bij de Pancraskerk wordt begraven ³⁸, staat de familie van Rhynsburch niet voor de eerste keer rond een graf. Men heeft behalve Jan de organist ook zijn broertje Jacob en hun zuster Catharina begraven. De al genoemde Christiaan Pireur bleef bij die laatste begrafenis wederom als weduwnaar met nog twee kinderen achter.³⁹

Rond het graf van vader Pieter Janszoon van Rhynsburch kunnen — wat de familie betreft — gestaan hebben: zijn vrouw Joryntgen; Pieter jr. met zijn vrouw Catharina en hun twee kinderen Jan en Marytgen; schoondochter Catharina Jansdr., de weduwe van Jan de organist; Matthys met diens echtgenote Geertruyt van der Halle; schoonzoon Christiaan Pireur met dochter Tanneke en zoon Claes uit zijn tweede huwelijk; en de ongetrouwde kinderen ⁴⁰ van Pieter en Joryntgen: Sybrand, Levyna ⁴¹ en Philippina.⁴²

Alle familieleden wonen, op Matthys en zijn echtgenote na, in Leiden. Matthys is Amsterdammer geworden. Wanneer hij naar die stad verhuisde, is niet met zekerheid te zeggen, maar wanneer hij op 10 juli 1632 als achtentwintig-jarige jongeman in ondertrouw gaat met de in Leiden geboren

Geertruyt van der Halle ⁴³ blijkt hij in de Amsterdamse Kalverstraat te wonen. Ten tijde van zijn tweede huwelijk, na het overlijden van Geertruyt, met Tryncje Olphers (van Beek ⁴⁴), weduwe van Cornelis **Jansz Snoeck** op 7 november 1649 in Amsterdam ⁴⁵ woont hij in de Romeinsarmsteeg. Of Matthys zich in zijn nieuwe woonplaats ook met de muziek heeft beziggehouden, is wel mogelijk, maar dat is dan niet als officieel aangestelde **stads-musicus** geweest. Wat wél van hem bekend is, is dat hij als koopman is opgetreden ⁴⁶ en dusdoende een behoorlijk bestaan heeft opgebouwd. Dat bestaan duurde tot 1663, want op 6 augustus van dat jaar werd hij in de Oude Kerk begraven.⁴⁷

Volgens de in 1649 opgestelde huwelijkse voorwaarden ⁴⁸ zou de douairière bij afwezigheid van kinderen een legaat ontvangen van f. 4000,-. Matthys spreekt in zijn testament, dat hij op 2 februari 1661 liet opstellen ⁴⁹ het huwelijkse voorwaarden-contract in die zin tegen, dat hij niet rept over de bepaalde som, maar wel zijn echtgenote „uyt egteliefde **ende** affectie” tot enige erfgename benoemt. Men mag uit die wijziging niet afleiden, dat Matthys kinderen had, want in het testament wordt nadrukkelijk bepaald wat er moet worden gedaan wanneer „syne Testateur voorn. huysvrouw daer nae **quame** te trouwen off onhertrouwt te sterven”.

In dat geval namelijk moest de erfenis in drie delen worden gesplitst ten behoeve van Matthys' zuster Levynte en de kinderen van zijn overleden broer Pieter en zuster **Catharina**.⁵⁰ Uit die verdeling mogen we afleiden, dat broer Sybrand zonder „wettige **nalaeten**” is gestorven en dat de vóór 30 oktober 1655 ⁵¹ gestorven zuster Philippina uit haar huwelijk met **Barent Jansz. Vermeulen** ook geen kinderen had.

Centrale figuur in de familie van Rhijnsburch is nu neef **Jan**,⁵² de welgestelde koopman, die op de Nieuwe Rijn woont. Hij is de enige zoon van Pieter jr.

Zijn bemoeiingen met de muziek zijn echter – voor zover bekend – nihil, zodat we zo langzamerhand mogen overstappen naar een tweede familie.

De gerechtvaardigde schakel naar die tweede familie vinden we bij het huwelijk van de zojuist genoemde Jan van Rhijnsburch met Josyna van **Schuylenburch**. Als getuige van de bruidegom treedt zijn oom Havick **Jansz. Steen** op ⁵³ (Jans moeder was immers Catharina Steen).

Uit het huwelijk van die oom Havick met Elisabeth Wybrandtsdr. **Tha-deus Capiteyns** ⁵⁴ werd behalve de latere kunstschilder Jan ook zoon Wybrand geboren. Deze laatste leidt op 19 april 1662 zijn bruid Catharina de **Voys** ten stadhuize voor de huwelijkssluiting.⁵⁵

Catharina nu is de oudste dochter van Alewijn de Voys, in die dagen organist van de Pieterskerk – als opvolger van Jan van Rhijnsburch – en zelf weer telg uit en stamvader van een muzikaal geslacht.

Door Alewijn aan te trekken verhoogde de stedelijke overheid het aanzien

van de stad aanzienlijk. Alewijn had als organist van de Utrechtse Dom al naam gemaakt. Hij was dat geworden op 7 augustus 1626, nadat hij de dag daarvoor met een introductie van Constantijn Huygens in zijn baggage was aangekomen om voor een commissie proeven van zijn bekwaamheid af te leggen.⁵⁶

Aangezien zijn orgelspel onmiddellijk aller verwachtingen overtrof, besloot men het ijzer te smeden nu het heet was, want men overwoog „dat **desen jonckman** ⁵⁷ is in de **conste** excellerende **ende** noch van **grootter** apparentie, die daeromme diende aengenomen eer een ander hem **ontruckt**”,⁵⁸ ook al kostte dat vijfhonderd gulden per jaar salariskosten.

Wanneer de contractuele tien jaren bijna geheel verlopen zijn, gaat Alewijn in de winter van 1635 in op het aanbod van de stad Leiden om voor f. 800,- organist te worden van de Pieterskerk. Op 21 december vraagt hij de vroedschap om ontslag ten einde tegen Pasen 1636 in Leiden te kunnen beginnen.⁶⁰

Hoewel zijn voorganger op de orgelbank in Leiden genoeg moest nemen met een salaris van ruim vierhonderd gulden, was men bereid om voor de nieuwe organist bijna het dubbele bedrag neer te tellen „omdat hy een **extraordinaris** geest en gave heeft en nu nevens den anderen voor **ende** na de **predicatie** den aengeteyckende psalm” zou moeten spelen.⁶¹

Om de pil voor **Herman Pys** – de collega uit de Hooglandse Kerk – iets te vergulden, verhoogde men zijn salaris tot zeshonderd gulden. Het bleef weliswaar een duidelijk verschil in salariering, maar de Voys was niet de eerste de beste.

Uit wat voor omgeving kwam die zeer muzikale Alewijn? Waren er nog andere familieleden bij de muziek betrokken of was hij een witte raaf in zijn omgeving?

Alewijns vader werd „de oude organist van ‘s-Gravenhage” genoemd.⁶² Die meester Pieter de Voys was een leerling van Sweelinck geweest in Amsterdam, van waar hij op 1 november 1604 naar Den Haag was vertrokken. Een resolutie van de Amsterdamse Burgemeesters zegt van hem, dat hij was „de blinden discipel van mr. Jan Pieterss. organist, dye nae den Haech gaet”.⁶³ Hij moet een bekwaam musicus geweest zijn, want na het overlijden van Sweelinck in 1621 wordt aan Pieter gevraagd zijn leermeester op te volgen als organist in Amsterdam.⁶⁴

Uit het huwelijk van oude Pieter Alewijnszn. de Voys en Aeltge Tonisdr. werd behalve de latere Leidse organist een dochter Margaretha geboren, die de echtgenote zou worden van de Haagse organist Steven Hermanszoon van Eyck,⁶⁵ die we later nog weer in Leidse aangelegenheden zullen ontmoeten.

In Leiden aangekomen, bewijst Alewijn verschillende keren ook buiten de stadsgrenzen zijn autoriteit op muzikaal gebied. In 1645 moer hij een expertise gaan uitbrengen in Alkmaar samen met Cornelis Helmbreecker uit Haarlem,

Dirck Sweelinck uit Amsterdam en hun Medemblikse ambtgenoot Prins over het door Hagerbeer daar te bouwen orgel.⁶⁶ Een jaar later trekt hij op uitnodiging van collega Crabbe samen met zijn vader en de Rotterdamse organist Johan Verrijd wederom naar Alkmaar om het orgel op te nemen.⁶⁷

In 1663 vinden we hem al keurend in Delft de deugdelijkheid van de nieuwe speeltrommel en het carillon in de Nieuwe Kerk onderzoeken.⁶⁸ In diezelfde stad had hij al eerder zijn oordeel moeten geven over het orgel van de Oude Kerk.⁶⁹

Men had niet alleen vertrouwen in hem als orgel- en carillonexpert. Mevrouw van Mathenesse, die onder Leiderdorp in het huis „**ter Does**” woonde, gaf hem op 20 september 1646 opdracht om twee clavecimbel te verkopen aan Cryn Verduyn, omdat Alewijn meer terzake kundig was dan zij zelf.⁷⁰

Alewijn was in Den Haag getrouwd met Maria Anthonis van Haesbrouck.⁷¹ Met de uit hun huwelijk in Utrecht geboren zoon Adriaan betrokken zij bij hun vestiging in Leiden het huis in de Pieterskerkkoorsteeg „**waer** uythangt de Draeck” om de hoek van het Nausteege. ⁷² Daar werden nog vier kinderen geboren, van wie de oudste dochter Catharina in 1662 zou trouwen met de wijnkoper **Wijbrand** Steen. Deze schoonzoon was geen vreemde eend in de oegenschijnlijk slechts muzikale bijt, want schoonvader Alewijn was behalve organist ook wijnkoper van beroep. Deze wijnkoper, annex herbergier ⁷³**or**-ganist werd op 4 december 1643 Leids poorter.⁷⁴

De jongste in 1647 geboren zoon Pieter Alewijnszn. de Voys zou later zijn brood gaan verdienen met het orgelspel, want wanneer zijn vader in september 1667 sterft ⁷⁵ is hij de nog minderjarige opvolger. Zijn oom Steven van Eyck is dan zijn voogd.⁷⁶

Pieter de Voys jr. laat zich op 11 maart 1673 inschrijven in het Album Studiosorum van de Universiteit.⁷⁷

Hij blijkt met zijn vroeg gestorven vrouw Johanna van der **Linden**⁷⁸ op de Breestraat gewoond te hebben, maar heeft zich later gevestigd op de **Papen**-gracht, waar hij kennelijk ook geen rust heeft kunnen vinden, want bij zijn vroegtijdige overlijden in 1679 ⁷⁹ woont zijn tweede echtgenote met de uit hun huwelijk geboren kinderen op de Breestraat op de hoek van de **Maars**-mansteeg.

De familie de Voys heeft de muziek niet geminacht en dat blijkt niet alleen uit de aanwezigheid van drie generaties organisten. Alewijns dochter Barbara trouwde haar leven toe aan de muzikale zorgen van François Coopman, die zich tot twee keer toe liet inschrijven in de registers van de Universiteit.⁸¹ Deze musicus ⁸² woonde onder de schaduw van de Pieterskerk in de onmiddellijke nabijheid van Universiteit en schoonvaders wijnkoperij.

In zijn huis zullen naar alle waarschijnlijkheid de door Barbara's grootvader Pieter de Voys **sr.** gecomponeerde stukken als de in de bundel „**t** **Uitne**-

mend Kabinet" ⁸³ opgenomen „Brande Yslandt", Je ne puis eviter" — waarvan de variatie was ontstaan door samenwerking van Pieter de Voys met zijn schoonzoon Steven van Eyck en de Utrechtse Jonkheer Jacob van Eyck — en „Passemazo d'Italie" en de los daarvan staande twee fantasieën minstens piëteitshalve wel eens geklonken hebben.

Waarschijnlijk zal het er veelvuldig vrolijk zijn toegegaan in de familie de Voys. Dat zou ook erg moeilijk anders kunnen bij mensen, die muziek en wijn als broodwinning hadden, en geparenteerd waren aan Jan Steen.

We hebben al een kijk gekregen op de familiebetrekkingen, maar bij nader spuurwerk bleek het mogelijk een en ander nog iets uit te breiden.

Wanneer Alewijns schoonvader in 1645 is overleden, treedt Alewijn ongeveer als zakelijk leider op in de niet geringe erfenis.⁸⁴ Mede door die nalatenschap wordt Alewijn „als man **ende voocht** van Maria Anthonis **Haesbroeck**" eigenaar van een paar huizen en erven in het Haagse Westeinde.⁸⁵ Dat was voor hem een bekende straat, want zijn vader woonde daar ⁸⁶ en mogelijk was hij er zelf geboren.

Steven van Eyck, Alewijns Haagse collega en zwager, heeft kennelijk goede betrekkingen met zijn Leidse familieleden onderhouden, want wanneer Alewijn beschikkingen moet gaan treffen met betrekking tot zijn minderjarige na te laten kinderen benoemt hij zijn zwager met de neef van zijn vrouws zijde Leendert Leendertsz. Haesbroeck tot voogden.⁸⁷ Die voogdij wordt tot ieders tevredenheid uitgeoefend, want wanneer alle kinderen meerderjarig zijn geworden bedanken zij hun voogden voor hun zorgen.**

Economisch schijnt het Alewijn niet altijd voor de wind te zijn gegaan. De herberg „de Draeck" wordt in 1664 **verkocht**,⁸⁹ nadat vader Alewijn twee jaren eerder een bedrag van f. 1400,— had geleend van zijn zoon Adriaan.⁹⁰ Die verkoop gaat zoon Cornelis ⁹¹ kennelijk zeer aan het hart, want in 1666 huurt hij het pand voor f. 178,— per jaar.⁹² Of Alewijn er dan nog woont is niet helemaal duidelijk. Hij kan toen verhuisd zijn naar de Doelestee, waar hij bij zijn overlijden blijkt te wonen.⁹³ Het is moeilijk enig omschreven inzicht te krijgen in Alewijns nalatenschap omdat archivalische gegevens daaromtrent zeer zeldzaam zijn. We weten dat de niet getrouwde kinderen een even groot bedrag uit de nalatenschap zullen mogen nemen vóór de verdeling als hun getrouwde broers en zuster hebben **ontvangen**,⁹⁴ maar daar blijft het eigenlijk bij. Wat de waarde was van het pand „de blauwe Muscadel" in de Pieterskerkkorsteeg, dat Alewijn in 1666 voor zes jaar verhuurt aan zijn collega wijnkoper **Frederick Gosken** à raison van f. 315,— per jaar,⁹⁵ blijkt bij de verkoop op 9 oktober 1668 door de **erfgenamen**,⁹⁶ die het bedrag van f. 4000,— kennelijk nodig hebben om tot deling over te kunnen gaan, maar waarom zij de panden in het Haagse Westeinde behouden willen — die panden werden in 1669 verkocht ⁹⁷ — is niet duidelijk. Andere gegevens over de nalatenschap ontbreken volledig.

Het is opmerkelijk, dat tot midden in de zeventiende eeuw de Gereformeerde kerkzang werd begeleid – in de Pieterskerk tenminste – door Rooms Katholieke organisten. Evenals het grootste deel van de familie van Rhynsburch was de hele familie de Voys na de alteratie niet afgeweken van de oorspronkelijke geloofsovertuiging.⁹⁸ In Leiden werd dus kennelijk meer gelet op de muziek-technische kwaliteiten van een organist dan op het meeleven met de eredienst.⁹⁹

Tijdens de ambtsperiode van **Herman** Pys, de organist van de Hooglandse Kerk, en Alewijn de Voys kwam het slepende conflict tussen wereldlijke en kerkelijke bestuurders over het al dan niet laten begeleiden van de kerkzang in de reformatorische kerken tot een oplossing.

De stedelijke regering stuurde in Leiden de kogel door de a capella-zingende kerk door te bepalen, dat in de Hooglandse kerk vóórdat bij het begin van de godsdienstoefening het schriftlezen begon, onder het zingen van de psalmen het orgel mee moest spelen.¹⁰⁰

Door deze bepaling was een streep gehaald door een strijd, die met soms grove middelen was gestreden. De Reformatie had het begeleidende orgel als een paapse stoutigheid buiten de eredienst willen houden. De Dordse synode had in 1578 immers nadrukkelijk gesteld „dat de orghelen, ghelyc ze voor een tyt geduld waren, alsoo met den eersten ende op het allervoegeelyckste moesten weggenomen worden”.¹⁰¹ Die uitspraak was een herhaling van een vier jaar eerder tijdens de eerste synode van Dordrecht uitgesproken mening, dat „het spelen der orgelen in de gemeenten ganschelyk behoorde afgezet te **wezen**”.¹⁰²

De vroege vaders werden in hun poging om de in hun ogen ergerlijke overdaad te elimineren gesteund door de rector van de Leidse school, Petrus Bloccius, die het orgel rekende onder de „meer dan twee hondert ketteryen, blasphemien ende nieuwe leeringen, welck uut de misse zyn ghecomen”.¹⁰³

Een kwaad uitroeien, dat door de goegemeente echter helemaal niet als zodanig werd opgevat, is een moeilijke opgave. Had de Dordse synode van 1574 de uitwerking van het orgelspel vreemd hoog aangeslagen,¹⁰⁴ de realiteit was wel anders.

Dat wel mogen spelen maar niet kunnen begeleiden, was velen een doorn in het oog. Constantijn Huygens hield een warm pleidooi voor de herinvoering van de orgelbegeleiding.

De Leidse overheid was – zoals al gemeld – in deze zaak gelukkig nogal vooruitstrevend, met het gevolg, dat, nadat op 2, 9 en 11 mei 1636¹⁰⁶ aan de kerkeraad werd voorgesteld om de organist ófwel vóór de dienst te laten spelen ófwel hem het gezang te laten begeleiden, zodat men tenminste van de vreemde voorspel-naspel-improvisatie aan het eind van de kerkdienst bevrijd zou zijn.¹⁰⁷ De kerkeraad adviseerde daarna om de organist maar tijdens de eredienst zijn begeleidende rol te laten vervullen, met het al genoemde resultaat.

Sinds oktober 1645¹⁰⁸ begeleidde in de Hooglandse kerk **Eustacius** Parisius

de zingende gelovigen. **Vóórd**at hij werd aangenomen, waren er op hoog niveau pogingen in het werk gesteld om onder meer een familielid van Alewijn de Voys benoemd te krijgen¹⁰⁹ maar Parisius versloeg zijn concurrent (en).

Het meest opvallende bij de hier besproken muzikale families was, dacht ik, hun zorg om de dienstvervulling in zo klein mogelijke kring vast te houden. Was dat behoudzucht? of misschien provincialisme? Doet het er veel toe? Het ging immers alleen maar met het doel „tot recreatie **ende** verlustinge van de gemeente”. En die gemeenteleden hadden plezier in de muziek (ondanks de oorlogsverklaring, die de heerschappij van het Calvinisme aan deze **Muzen-**dienst had verklaard¹¹⁰) anders zou bijvoorbeeld juffrouw Anna Cannoye nooit „aen ‘t Collegie van de **Musican**ten” een bedrag nalaten voor „‘t **geene** sy weeckelycx **geuseert** heeft tot een **recreatie**”.¹¹¹

AANTEKENINGEN

Tenzij anders is aangegeven, berusten alle archivalische bronnen in het Gemeente Archief te Leiden.

1. Raadhuisintekenregister B, fol. 270.
2. Stadsdienaars-aanneemboek A, fol. 65.
3. Trouwboek Pieterskerk.
- De ondertrouw had plaats op 3 november 1595 (registers van de kerkelijke huwelijksproclamatien der gereformeerden, recht. arch. inv. no. 89, deel C, fol. 137 vs.).
4. Schoorsteengeld 1606 (secr. arch. inv. no. 4031) wolphuis fol. 28 vs. ‘t Eerste register van het wolhuis, fol. 150 vs.
5. Stadsdienaars-aanneemboek A, fol. 22.
6. O.c. fol. 11.
7. O.c. fol. 18 en Arch. Herv. Gem. Leiden, afd. V, portefeuille A, omslag 1, no. 5.
- „... Caecilia Pietersdr. weduwe wiilen mr. Cornelis Schuyt . . . hoe dat deselve haren overleden man . . . in dienst van ũ w E.E. over de vierentwintich jaren geweest, ende eyntelick op den IXen juny lestleden is overleden. . .”
8. O.c. fol. 21.
9. Missivenboek uitgaande brieven, deel C, periode 1603-1618, secr. arch. inv. no. 853, fol. 257.
10. Stadsdienaars-aanneemboek A, fol. 21.
11. O.c. fol. 26.
- C.C. Vlam „Sweelinckiana” in Tijdschrift v. Ned. Muz. gesch. jrg. 18, pag. 37 e.v..
12. Stadsdienaars-aanneemboek A, fol. 40 vs.
13. O.c. fol. 2 en 22 vs.
14. Protocol notaris Ewout Henricxszn. Craen, not. arch. inv. no. 147.
- Jan verklaart op 27 april 1625 „dat de clavechimbél staende in de verlaten woonplaetse van dr. Thomas Rapold behoert aen jhr. Carolus Meuzenaer, hebbende hy zelf dien aen deze verkocht”.
15. Stadsdienaars-aanneemboek A, fol. 46.
16. Protocol notaris Laurens Vergeyl, not. arch. inv. no. 332, acte 61.
17. Stadsdienaars-aanneemboek A, fol. 71 vs.
18. O.c. fol. 111.
19. Eerste stadsdienaars-aanneemboek, fol. 160 en Tresoriersrekeningen 1635, secr. arch. inv. no. 2997, fol. 410.
20. Eerste stadsdienaars-aanneemboek, fol. 2, 8, 10 vs, 13 vs, 20vs, 22vs, 27vs, 30, 41vs, 44, 56, 56v, 58, 64, 65, 67 en 70.
- De in Londen geboren Jan Jordon was in Leiden op 20 juni 1608 (raadhuisintekenre-

gister A, fol. 139 vs.) **als** weduwnaar van Catrijn Waecker, zijn bruidsdagen ingegaan met de in Leiden geboren Lysbeth Elemans. Na hun huwelijk op 12 **juli** vestigden zij zich op het Begijnhof.

In 1606 blijkt Jan in een eigen huis te wonen op de Langebrug ter hoogte van het pand van de Algemene Bank Nederland (schoorsteengeld 1606, **secre. arch.** inv. no. 4031, fol. 47vs.). Jan had uit zijn eerste huwelijk drie dochters, nl. Grietgen, Marytgen en **Annetgen**, (hoofdgeld 1622, **secre. arch.** inv. no. 7541, sevenhuysen, fol. 24vs.)

21. Stadsdienaars-aanneemboek A, fol. 2.

22. Begraafboek Hooglandse Kerk.

23. Stadsdienaars-aanneemboek A, fol. 65.

24. O.C. fol. 58.

25. Zijn naam komt wel voor in het Burgemeestersdagboek D, fol. 245 („dese stadt als **musycyn gedient** hebbende) en in het stadsdienaars-aanneemboek **A**, fol. 58 vs. waar hij **klaagt dat „de discipulen ende** proffytten seer gedeylt worden” en hij **als** gamba-leraar moeilijk rond kan komen, maar in de rekeningposten komt zijn naam niet voor.

26. Kerkelycke Huwelyck * **Proclamatieboek K**, fol. 272vs.

27. In Utrecht waren zes speellieden. Zie daarover vooral J. v. Riemsdijk „Het stads-musiekcollege te Utrecht”.

28. **Tresoriersrekening** 1635, **secre. arch.** inv. no. 2997, fol. 407vs.

29. Groot **bewijsregister H**, fol. 362 en de protocollen van notaris Pieter Dirkszn. van Leeuwen, not. **arch. inv.** no. 272, acte 62, en inv. no. 273, acte 52.

30. Oud-belasting-register A, 1, fol. 44vs.

„is by Maerten van Schouwen van Endegeest als man **ende voocht** van Maria van der **Mey** ende Jacob van der **Mey** vercoft aen mr. Pieter **Jansz.** Speelman, belast **mette V stuyvers** sjaers pacht **om IIm** lC gld. te betaelen **IIlc gl. gereet** ende CL gl. sjaers, **Meye** 1611 teerst”.

31. Protocol notaris Pieter Dirkszn. van Leeuwarden, not. **arch.** inv. no. 274, acte 77.

32. Oud-belastingboek A 11, fol. 410 vs.

Pieter had het huis aan de westzijde van de Sint Jorissteeg, het derde huis van de hoek van de Kaardensteeg in de richting van de Hogewoerd, in 1621 gekocht voor f **1204,-**. Het werd na zijn dood getaxeerd (bron als noot 31) op f. **800,-**, maar op 17 **maart** 1649 door de kinderen verkocht voor f. **2010,-** (14e register, **secre. arch.** inv. no. 6772, fol. 357).

33. Huis in de Middelste Raamsteeg, zuidzijde, op één na laatste huis bij de Sint **Ja**-cobsgracht komende van de Garenmarkt: oud belastingregister A 11, fol. 328 vs.:

19-6-1630: „is by Roelants **Gerrits** van Breenen vercoft aen mr. Pieter van Rhynsburch, speelman den ouden, belast **mette** rente van LVI gl. sjaers om **Ilc** gl. te betaelen met **L gl.** sjaers, **Meye** 163 **I”**.

Huis dicht bij de Doesastraat, genaamd „De Harp” werd voor een onbekend bedrag gekocht van Jan Walichszoon, Harpslager (bron als noot 31).

34. Protocol notaris Pieter Dirckstn. van Leeuwen, not. **arch.** inv. no. 273, acte 52.

35. Protocol notaris Pieter Dirkszn. van Leeuwen, not. **arch.** inv. no. 274, acte 77.

36. Het huis werd op 18 juli 1648 verkocht (recht. **arch.** inv. no. 67, fol. 254 vs.). het huis in de Sint Jorissteeg werd verkocht op 17 maart 1649 voor f. **2010,-** (14e register, **secre. arch.** inv. no. 6772, fol. 357) tegen een taxatie van f. **800,-**.

het huis in de Raamsteeg bij de Sint Jacobsgracht werd getaxeerd op f. **700,-** en werd pas in 1661 door de erfgenamen verkocht.

het huis „De Harp”, getaxeerd op f. **1000,-** werd „by de weduwe **ende** erfgenamen van mr. Pieter van Reynsburch vercoft aen Cornelis **Jansz.** van der Tol, timmerman, belast met **Vlst. XII** penningen, mitten off sonder houde, aencomende t’capittel ten Hogelande, om **XIXc XLV** gl., te betaelen **IIlc gereet** ende CL **gl.** sjaers, **meye** 1643 **innegaende** (vierde register, vervattende west-Nieuwland, **secre. arch.** inv. no. 6771, fol. 57vs.).

37. Prot. not. Pieter Dirkszn. van Leeuwen, not. **arch.** inv. no. 274, acte 77.

38. Begraafboek Hooglandse Kerk.

39. **Quitanties** van **Voljaerden**, weeskamerarchief inv. no. 131 M, acte 86 **vs.**, bijlagen en Gem. **Arch.** A'dam, not. **arch.** inv. no. 2359, fol. 47 en voogdenboek D, weeskamerarchief inv. no. 106, fol. 207 **vs.**

40. Vader Pieter heeft op 8 maart 1640 zijn zonen Pieter en Matthys tot voogden benoemd (afschrift van het protocol van notaris van Leeuwen aanwezig in Grote bewijzen H, weeskamerarchief inv. no. 113, fol. 362 **vs.**), welke voogdij door moeder Joryntgen op 23 februari 1641 wordt bevestigd. (Groot bewijsregister M, **weeskamerarchief** inv. no. 114, fol. 209 **vs.**).

41. **Levyana**, alias Catharina, trouwt op 15 februari 1648 (raadhuisintekenregister D, fol. 19) natuurgedwongen met de trommel-, en **popmaker** Claes Jamt. Clappercluyts, een weduwnaar, die op het Levendaal tegen de **vestwal** woonde en daarom ook als Claes **Jansz.** Binnevest staat geboekstaafd.

Claes is knecht bij **zijn** vader. die **op** 21 januari 1639 (weeskamerarchief inv. no. 2140 D) verklaart, dat' „**Claes Jansz.** mede popmaecker **syn comparants** soon, den tijt van omtrent vijftien jaren continuelick bij **ende** met gen. comparant gewrocht **ende gesamentlick** de neringe **ende** thantwerck van popmaecker gedaen hebbende" voor „**Syn geduyrigen arbeyt**" een huis op het Levendaal aan de noordzijde tegenover de **Korevaer**-straat cadeau krijgt.

Claes verklaart daarop **uit** dankbaarheid op 25 oktober 1639, dat zijn vader zijn leven lang bij hem in huis zal mogen blijven wonen en dat hij de kosten zal dragen voor „**eten, drincken**, huysvestinge, vier, licht **ende** bewassen" (weeskamer **arch.** inv. no. 2140 E). Na overlijden van vader blijkt het huis de getaxeerde waarde van f. 7500,- te hebben (weeskamerarchief inv. no. 2140 M). Met-popmaken bleek men een aardige boterham te kunnen verdienen, want Jan krijgt bovendien nog 707 gulden, 12 stuivers en 19 penningen en volgens testament (**weeskamerarch.** inv. no. 2140F) waren de vier kinderen, gelijkberechtigde erfgenamen.

Claes en Catharina **zijn** niet altijd op het Levendaal blijven wonen want bij de **opstelling** van hun testament (d.d. 11 oktober 1669, protocol notaris Cornelis de **Haes**, not. **arch.** inv. no. 1049, acte 103 en aanwezig in register van **Seclusien** A. fol. 328 **vs.**, weesk. **arch.** inv. no. 142) blijken zij op de Hogewoerd te wonen. Het huis op het Levendaal is dan „**seventich** hondert guldens" waard.

42. Philippijna trouwt op 23 februari 1648 met **Barent Jansz.** Vermeulen (**raadhuisintekenregister** D, fol. 20)

43. Raadhuisintekenregister B. fol. 269 en Gem. **Arch.** A'dam. **Doop**-, Trouw- en Begraafregisters, inv. **no.** 765, pag. 8.

44. Weeskamerarchief Leiden. inv. no. 2140. afd. cc.

45. Gem. **Arch.** A'dam, **Doop**-, Trouw- en' Begraafregisters inv. no. 680, pag. 159 en no. 946, pag. 5.

46. Weeskamerarchief, inv. no. 131, quitanties van Voljaerden, fo. 86 **vs.** bijlagen „... dat **haer** supplianten **out** oom Matthys van Reynsburch in **zyn** leven **coopman** tot Amsterdam. ..."

47. Gem. **Arch.** A'dam, D. **T** en B registers inv. no. 1047, pag. 104.

48. Not. **arch.** A'dam, inv. no. 2108 pag. 50 t.o.v. not. Joachim Thicknans op 12 oktober 1649.

49. Protocol notaris **Jacob** de Winter, inv. not. **arch.** A'dam no. 2359 fol. 47. Ook aanwezig in gem. **arch.** Leiden, **weeskamerarchief** inv. no. 3465, en de quitantiën van **Voljaerden** M, weeskamerarchief inv. no. 131, acte 86 **vs.** bijlagen.

50. **Uit** die testamentaire bepalingen komt een merkwaardige familie-aangelegenheid naar voren:

„... mitsdesen verbindende **op neene** soo dat de kinderen van svne voors. overleden **suster** Catalyn van Rynsburch **eenige** pretens **quame** te maken wegens de seven hondert gulden, die hij testateur van haar beste vaders weduwe in handen gehad en aen haarluyden ter **goeder** trouwe **ende** tot haar **nootlyck** behoefte geëmploreert heeft, dat syluyden daer

mede vervallen sullen van tgeene hem **by** trouwe off overlyden van syn huysvrouw is toegevoegt".

Die zevenhonderd gulden komen ook ter sprake in een andere notariële acte (not. **arch.** inv. no. 369, acte 24 d.d. 21 april 1642). Catharina Jansdr. weduwe van mr. Jan Pietersz. van Rhynsburch, organist, laat door de bij haar inwonende Wijntje Jaspersdr. ten overstaan van notaris Pieter den Oosterlingh verklaren, dat op 15 april 1642 's avonds om ongeveer negen uur Christiaan Piereur de Jonge kwam binnenvallen „synde soo te seggen **beschoncken**", die van Catharina eiste, dat ze hem een glas brandewijn in zou schenken. Toen dat geweigerd werd, ontstak Christiaan in woede en verweet haar, dat zij „van syn schoonmoeder Catalina van Rhynsburch seven honderd gulden in goede **gestoolen hadde**". Dat verwijt werd met kracht -ondersteund-, want Christiaan „in colere **geraeckt**" sloeg haar „met den vuyst voor **haer kinneback**", met het gevolg, dat hij hardhandig de deur gewezen kreeg.

Onderzoek naar de familierelaties leert echter onmiddellijk, dat er absoluut geen sprake kan zijn van een schoonmoeder Catharina van Rhynsburch. Combinatie van de hier weergegeven bronnen, aangevuld met weeskamerarchief inv. no. 131, deel C folio 1 leert nu dat we **schoonmoeder** moeten vertalen met **stiefmoeder**, want de door **Matthys** gebruike gelden staan op naam van zijn zuster Catharina.

51. **Barent** Jans. gaat op 30 oktober 1655 (raadhuissintekenregister D, fol. 173 vs.) als weduwnaar in ondertrouw met Annehchien Sanders van Heeswijck.

52. Weeskamerarchief inv. no. 106, voogdenboek G, fol. 186. „11 juni 1670: **Joannes** van Rhynsburch, coopman, **ende** mr. Johan Steen, konstschilder, **beyde** neven, alhier ter stede woonachtig, syn voogden **gestelt** over de minderjarige uytländige ofte andere toesichte behoevende erffgenamen van Matthys van Rhynsburch".

Weeskamerarchief, inv. no. 106, voogdenboek H, fol. 136: „20 januari 1676: Joannes van Rynsburch, coopman, neef, is voogt **gestelt** over de goederen van Louris Jans. **Clappercluys**, in plaetse van Jan Wouters **Iser** off **Claes** Jans. Clappercluys". **Weeskamerarchief** inv. no. 3465 b:

Jan van Rhynsburch is voogd over de goederen van Lowys van **Verlijn** als „in **huwelijk** hebbende Tanneke Verschuyr **ende** Jacob **Jochems** als getrouwt synde met Anna Verschuyr, synde deselve Tanneke **ende** Anna kinderen van Cornelis Verschuyr en Tanneke Prieur in der tijt egteluyden, welke Tanneke Prieur een **dogter** is **geweest** van Christiaan **Piereur** **ende** Cathalyntje van Reynsburch.. "

Jan is op 15 september 1671 getuige bij het schepenhuwelijk (raadhuissintekenregister E, fol. 254 vs.) van zijn neef Jan Binnevest, een zoon van Levyna van Reynsburch.

53. Raadhuissintekenregister D, fol. 246.

54. Raadhuissintekenregister B, fol. 178 vs.

55. Raadhuissintekenregister E, fol. 12vs.

56. Gemeentearchief **Utrecht**, inv. no. 121, geciteerd in Bouwstenen, 1965, pag. 245 en 246. Ook in J. C. M. van **Riemsdijk** „Het stadsmuziekcollege te Utrecht". Utrecht 1881, pag. 38 en 39 resoluties van 7 en 8 augustus 1626 vermeiden: „**Lange** discoursen gehouden synde over een bequaem organist in den Domkercke, **ende** verstaen, dat een **jonckman**, zoone van den ouden organist in 's-Gravenhage, met brieven van sonderlinge recomandatie van den Heer Secretaris Huygens, **hy** er **gecomen** was, in de **conste** van musycke **ende** het **speelen** op organen, clavecimbalen etc. geheel expert, die gisteren **naer** de middaech wel **drye** ofte vyer **uyren lanck** was **gehoort by** de **Heeren Burgemeesters**, Stadsgecommitteerden, mynheer de Domdeeken, dezer stads musiciens, **ende** veel andere in deze **conste** ervaren mannen, **ende** zeer excellerend bevonden; soo is eyntelyck goetgevonden communicatie **mette** **heeren** van den Dom **ende** den **voorsz.** **Jonckman** in onderhandelinghe te treden nopende **syn** aenneminghe **ende** jaerlyksche gagie".

57. Hij was in 1607 in Den Haag geboren, gem. **Arch.** Den Haag, not. **arch.** inv. no. 55, fol. 297. „op huyden den Ven July 1645 compareerden.. . Alewijn de Voys, **out** omtrent XXXVIII **jaeren**, jegenwoordich **organist** in de Ste Pieterskercke binnen de Stadt Leyden".

58. J. v. **Riemsdijk** „Het **Stadsmuziekcollege** te Utrecht“, pag. 39.

59. Rijksarchief Utrecht. **Domkapittelresoluties**, arch. **kapittel** ten Dom 1., afgedrukt in **Bouwstenen**, 1965, pag. 266 en 267. „De **Heeren** hebben met rype **deliberatie** Alewyn Pieterszn. de Voys, **musicien** uyt 's-Gravenhage tot **haer** Ed. Kercke organiste **aengeno-**men op **conditien** dat hij voor **ende** nae alle predicatione die in de Domkercke sullen gedaen worden personelick een halff ure d'orgelen sal spelen.

Item een geheel **jaer** door alle dagen na de middach des somers ten ses **ende** des wynters ten vyff uren.

Item des Manendagen, Woensdagen **ende** Vrydagen omtrent thien uren voor de middach **elcke** reyse een ure.

Wel verstaende dat hy niemant in **zyn** plaetse sal mogen substitueren off daer op laten spelen dan met consent van de Ed. Heere Domdeecken ofte vice-Domdeecken in der tyt, sonder wiens voorweten **ende** believen hy hem **oick** uutte Stadt niet en sal mogen begeven.

Sal **vorders** Sorge dragen, dat den orgelmaker d'selve orgelen **naer** behoren op syn **ver-**soeck accordeert sonder de correctie, die nodich bevonden sal mogen worden, nae te **laeten** off eenenige tyt te differeren dan merckelicke redenen daertoe hebbende.

In **welcken** dienst gehouden is den tyt van thien **jaeren** te continueren sonder d'orgelen te verlaten ofte van hier te moghen **scheyden**.

Ende dit op de jaarlicxe gagie van vijfhondert gulden: drie hondert by den **caple** ten Dom **ende** tweehondert guldens by de **regierders** deser Stadt te dragen“.

60. Gem. **Arch.** Utrecht, inv. no. 121, fol. 102 vs. — maandag 21 dec. 1635 „Op de re-
queste van Alewijn de Voys, organist inden Domkercke, te kennen gevonde dat hij om **verscheyden** redenen **sich** heeft laten bewegen om organist te worden van St. **Pieters-**kerck tot **Leyden**, **ende** versoekende alsoo de thien jaren die hij alhier verbonden is in Octobri 1636 eerst sullen **comen** te expireren, dat de **vroetschap** hem wilde ontslaan **ende** licentieren tegen Paesschen **toecomende**. . .

61. Aantekeningen betreffende muziek (Gem. archief Leiden, bibl. nr. ²⁸⁰): door het **afsterve** van mr. Jan Pietersz. Speelman is in de **plaats** aengenoomen **mr. Alewijn Pietersz.** de **Voys** te **vooren gestaen** tot Uytrecht jaerlycx voor de somma van f. 800:0:0; van outs heeft de **kerck** en de stad **elc** de helft daertoe **betaelt**, daer **naer** alleen. . . de gage **ver-**hoocht **ende** verhooghinghe by de Stadt alleen betaelt doch nu in deese wederom op syn oude voet geraemt door dien de kercke door de extreme sterfte soo veel geconquesteerd hebben datse onder andere 2 wooningen hebbe met contant geld **gecocht** en betaelt. Mr. Jan **hadde** f. 400:0:0 deese soo veel niet **om** dat hy een extraordinaris geest en garie heeft en nu nevens den anderen voor en na de **predicatie** den aengeteyckende psalm te **speelen**. In de winter aengenoomen doch **mey** in syn dienst gecoomen ¹/₂ april 1636.

62. Zie in noot 56.

63. J. G. van Dillen „**Bronnen** tot de geschiedenis van het **bedriifsleven** en het **gildewe-**zen van Amsterdam“ **Rijks** Geschiedkundige Publicatiën 69, pag. 783 no. 1352.

64. Resolutieboek Ib van Den Haag (1621-1625), d.d. 13 december 1621: „**By Kerck-**mrs. voorgehouden synde hoe dat **Pieter Alewynsz.** organist **alhyer** him te kennen gege-
ven **hadde**, dat naet overlyden van mr. Jan Pietersz. hy aengesocht is geweest hem in **des-**selfs plaetse **van** hyer tot Amsterdam te begeven, waerinne hy echter niet en **hadde** wil-
len consenteren. . .”.

65. Ondertrouw op 4 nov. 1640: huwelijksluiting ten Stadhuize (Gem. **Arch.** Den Haag, rechterlijk **archief** inv. no. 743, **fol. 80. ook in** protocol van notaris C. Verduyn, gem. **arch.** Utrecht no. 192 d.d. 1 maart 1643, fol. 88 en **88vs.**

66. G. Gregoir „**Historique** de la **facture** et des facteurs d'orgue“, Antwerpen 1865, pag. 218.

67. Bouwstenen 1, pag. 17 vermeldt uit de rekening fabrice, gem. **arch.** Alkmaar, **Stads-**archief, inv. no. 1834, dat Burgemeesteren f. 600,— uitbetalen „**tot** de vereringe aan mrs. Pieter en Alewyn de Voys en Johan Baptista Verrijd, organisten tot 's-Gravenhage,

Leyden en Rotterdam, opnemen orgel 20 dagen, mitsgaders enige dagen reysen, de reyskosten daar inne begrepen."

68. Obreens Archief voor de kunstgeschiedenis, deel 6, pag. 321: „tot defroyements of vergoeding van kosten werd den 26. mei 1663 aan mr. Alewijn de Voys, organist te Leiden, Johannes Dyckx, directeur van het klokkenspel te Utrecht, Jan Dircksz. Schol te Den Briel, Dirck Jansz. Schol. organist en klokspeelder te Arnhem, die allen hadden genomen de ton en het beyerwerk op de Nieuwe-Kerk in Delft, uit Burgemrs.-kastje 100 gl. 16 st. ter hand gesteld".

Op 24 juni d.a.v. werd door de stadstresorier aan Annetje Coerden, „waerdinne in de Toelast" betaald 30 gl. 10 st. volgens haar rekening „over 't gene de musicanten op 't opnemen van 't beverwerck thare huys verteert hebben".

69. Obreens archief deel 6, pag. 324.

„Alzoo de Heeren Burgemrs en regjersders der Stad Delft met de kerkmrs deser stede goedgevonden hebben van zeker mr. orgelmaker te Arnhem te koopen zeker orgel, gemaakt voor die van Venloo, om te stellen binnen de Oude Kerk aan den toorn, daar eertijds het groote orgel gestaan heeft, onder conditiën dat de kosten van 't voorsz. orgel met den ankleve van dien zouden gedragen worden, half door de stad en half door de kerken.

En wesende 't voorsz. opgenomen door Helmbreker, organist te Haarlem, den zoon van mr. Pieter den Blinde, mr. organist te Utrecht en de voorn. mr. Pieter. mr. organist in den Hage, op den 5 en 6 july 1633..."

70. Ouitantie in het familiearchief van Mathenesse, berustend in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem.

71. Het huwelijk tussen Alewijn de Voys en Marigje Antonis van Haesbroeck werd in het Utrechtse Huwelijksregister ingeschreven op 8 januari 1631. Op diezelfde dag werd er echter een attestatie gegeven voor de huwelijksluiting in Den Haag. (Rijksarchief Utrecht inv. 475a, fol. 265vs.).

72. In het tweede van de drie door Alewijn gemaakte testamenten = resp. ten overstaan van de notaris Cornelis van Scharpenbrant beschreven in not. arch. inv. no. 794, acte 173 en 174, inv. no. 799, acte 101 en inv. no. 813, acte 38 d.d. 20 december 1648, 26 oktober 1653 en 2 september 1667 = wordt hij „wyncooper" genoemd en krijgt als woning een huis in de Pieterskerkkoorsteeg toegedicht „waer uythangt de Draeck". Die woonplaats komt overeen met die van Adriaan Alewijnstoon de Voys, Wanneer hij op 5 februari 1656 trouwt lezen we in het Raadhuisintekenregister D. fol. 179 vs.:

„Adriyaen de Voys, schilder, jongeman van Utrecht, woont in de Pietercoorsteeg, vergeseld met Alewijn de Voys, zijn vader, mede aldaar. . .".

73. „De draak" was een herberg, gelegen in de Pieterskerkkoorsteeg op het huidige nummer 19. Alewijn had dat pand op 3 september 1636 gekocht voor f. 7.750,- „te betaalen 1750 gereet en 600 gl. sjaers" (secr. arch. inv. no. 6766, fol. 355 en Waarboek B. Rechterlijk archief inv. no. 67. fol. 286).

74. Poorterboek G, fol. 49.

75. 12e Begraafboek Pieterskerk, fol. 23.

76. Protocol notaris C. v. Scharpenbrant, not. arch. inv. no. 813, acte 36 en 38 d.d. 14 september 1667 en inv. no. 814, acte 41.

77. Album Studiosorum, U.B. Leiden, arch. van senaat en faculteiten, no. 11, pag. 458 „martij 1675: Petrus de Voys, Lugd, 28 annorum. musicus, huishoudend op de Breedstraet".

78. Johanna was vóór 15 september 1670 overleden, hetgeen blijkt uit Pieters testament, dat hij op die datum maakte ten overstaan van notaris Cornelis Kist (not. arch. inv. no. 1136, fol. 101). Hun huwelijk was op 17 februari 1669 gesloten (raadhuysintekenregister E, fol. 167).

79. Op 16 september 1679 wordt hij begraven bij de Hooglandse kerk.

80. Protocol notaris Quirijn Raven, not. arch. inv. no. 1433, acte 180 d.d. 30 juli 1685.

Pieter **was** op 3 oktober **1671** met Maria Beeckendorp getrouwd (**raadhuysintekenregister** E, fol. 255).

81. Album Studiosorum, U.B. Leiden, archief van senaat en faculteiten, no. 11:

23 aprilis 1675: **Francois** Coopman, Zellensis, 30 **annor**, musicus in de Maersmansstege huishoudend.

en idem, **no. 12**:

4 februarij 1691: **Francois** Koopman, **annor. 50, academiae** musicus, habitans op de **Pa-pengrafft**.

82. Of de in het register Familiegeld 1674 op fol. 20 voorkomende franjemaker dezelfde persoon is, is niet duidelijk.

83. „... vol pavannen, almanden, sarbanden, couranten, baletten, intraden, airs etc. en de **nieuste** voizen om met 2 of 3 **fioolen**, of ander **speeltuigh** te gebruiken“, uitgegeven door Paulus Matthyszn. in 1646 te Amsterdam.

84. Gem. **arch.** Den Haag, not. **arch.** inv. no. 75, bh. 109 e.v.

85. **Reg.** Straatgeld Den Haag. „**Den** orgelist van Leyden **betaelt**“ voor een huis a.d. noortzijde van het Westeinde **23¹/₂** voet 0-11-12; en „**Den** orgelist van Leyden in de **ca-praven** te vragen, 18 voedt 0-9-8“.

86. Op 26 januari 1654 werd in de grote kerk te Den Haag begraven „**Mr.** Pieter de Voys in het Westeinde“. Om zijn heengaan kenbaar te maken werd f. 26,- voor het klokluiden betaald. Ter **opening** van een graf in de kerk betaalde men f. 6,- (gem. **arch.** Den Haag, no. 75, blz. 5v, 20). **Pieter** overleed op 20 januari, zoals blijkt uit het dagboek van Constantijn Huygens (afgedrukt in Oud-Holland, jrg. 3. A'dam 1885) „obiit excellentissimus musicus Petrus de Vois, caecus, 44 **matutinâ**“.

Huygens had een „**grafschrift in voorraad**“ voor deze musicus (E. Gregoir „**Schetsen van nederlandse** Toonkunstenaars, zonder jaar, pag. 17) :

Dit 's blinde **Pieters** graf, dien meer sagh sonder **oogen** Dan and're twee door vier, Hij stond op geen medoogen, **oock** voeghd'hem geen geklagh, syn onmacht was syn'macht syn ongeval syn vreughd; **hy** leefd' in syn gedacht... syn liefste ryckdom was kunst en gunst van soet **volck**, dat synen naem verhief tot **russchen maen** en **wolck**:

Maer 't was niet hoogh **genoegh**: waer 't meer verstands gegeven 't Had synen held'ren naem ten Hemele gedreven.

Dat **hadd'** hy **ruym** verdient in vier en veertigh **jaer**.

Met kostelyck geluid van pyp en boog, en snaer.

Maer wat hy **songh** of peen. hv **cost nau oogen** vinden

Die syn **door wetenschap** begrepen of besinden. . .

87. Protocol notaris Cornelis van **Scharpenbrant**, not. **arch.** inv. no. 813, acte 38, d.d. 2 september 1667.

88. Protocol notaris Cornelis van Scharpenbrant, not. **arch.** inv. no. 814, acte 41, d.d. 9 oktober 1668.

89. **Secr. arch.** inv. no. 6766, fol. 355.

90. Protocol notaris Pieter Geeraers van **Tielt**, not. **arch.** inv. no. 902, d.d. 26 mei 1662.

91. Cornelis huwde twee keer: de eerste keer in april 1662 met Cornelia Hoochburch (raadhuysintekenregister E, fol. 11 vs.), de tweede keer als weduwnaar op 2 februari 1672 met Philippina van **Eggere** (raadhuysintekenregister E, fol. 265). Cornelis was, evenals zijn broer Anthony, bakker van beroep. Zijn naam komt o.a. voor in het quohier van 't **familiegelt**, anno 1674 (**secr. arch.** inv. no. 7545, fol. 10), waarin hij staat aangeslagen voor 5 ct. per dag.

92. Protocol notaris Pieter A. van Scharpenbrant, not. **arch.** inv. no. 1099, acte 183.

93. 12e begraafboek Pieterskerk, fol. 23.

94. Protocol notaris Cornelis van **Scharpenbrant**, not. **arch.** inv. no. 813, acte 38.

95. Protocol notaris **Nicolaes Paets**, not. **arch.** inv. no. 677, acte 2 d.d. 8 januari 1666.

96. Bonboek „Over 't Hof“, fol. 355. „De blauwe **muscadel**“ schijnt identiek met „**De Draeck**“.

97. Protocol notaris **Nicolaes** van Leeuwen, not. **arch.** inv. no. 943, acte 187, d.d. 21 januari 1669.

98. Wat betreft de Leidse nakomelingen van de familie de Voys zijn we zeer uitvoerig ingelicht.

Pieter de Voys en Maria Beeckendorp laten in de Jesuitenstatie op 19 augustus 1674 hun zoon Willem dopen, waarbij Barbara de Voys als meter optreedt.

Op 7 februari 1677 wordt **Pieters** zoon Pieter gedoopt, die Petronella de Voys als doopgetuige krijgt.

Pieter **Alewijnszoon** de Voys is zelf peter bij de doop van Theodorus, de zoon van zijn broer Cornelis (statie in de Kuipersteeg op 22 oktober 1677). Samen met Petronella is hij doopgetuige op 20 februari 1669 bij de dochter van **François** Coopman en **Barbara** de Voys in de Kuipersteegstatie. Daarbij tellende alle schepenhuwelijken die in de familie gesloten werden, staat hun katholiciteit wel vast.

Het moeilijkst aanwijsbaar is de geloofsovertuiging van de familie van Rhynsburch. Alle kinderen van Pieter sr. sluiten schepenhuwelijken; Pieter sr. zelf trouwt in de gereformeerde gemeente, maar over eventuele doopgegevens zijn de bronnen zwijgzaam.

99. Niet overal is dat het geval. Een voorbeeld moge volstaan. Wanneer **Dirck Janszn.** van Velsen, de enige zoon van de in Leiden gewerkt hebbende organist Jan Philipszoon van Velsen, organist is in Monnikendam, lezen we in de vroedschapsresoluties van die gemeente op 9 augustus 1642: „ . . . mits dat **d'Heeren Burgermnrn.** hem vermanen sullen geen **papiste** ofte **lichtvaerdige** deuntjes op **d'orgel** . . . te spelen”.

100. G. D. J. Schotel „**de** openbare eeredienst der nederl. Herv. Kerk in de **16e**, 17e en **18e** eeuw”, Leiden 1906, pag 64.

101. O.C. pag. 62.

102. O.C. pag. 63.

103. Leiden, 1567.

104. G. Schotel „**de** eeredienst . . .” pag. 62: „**ofschoon** men het spelen der orghelen in sommige **kercken** alleen aen het eynde der predication gebruikte, **zoo** diende het echter meest om te vergeten wat men te **vooren** gehoord had”.

105. C. Huygens „**Ghebruyck** en onghebruyck van 't **orgel** in de **Kercken** der **Vereenighde Nederlanden**”, Leiden, 1640.

106. „**Archief** voor kerkelijke geschiedenis, inzonderheid van Nederland”, deel 10, Leiden, 1840, pag. 259 e.v. acten van de kerkeraad:

„den 2. **mey** 1636: Is voorgesteld dat de Achtbare **Heeren** van Gerechte met de **Kerckmeesters** voor hadden de organisten te lasten op het orgel te spelen, voor de Predicatie, de Psalm die gesongen sal worden; **Ende** gedelibereert of men daer over met Achtb. niet en behoorde naerder te communiceren, dat daer door geen **verhinderinge** gedaen en worde aen het **lesen** van Heilige Schrifture ofte van den Godsdienst; is goedgevonden te versoecken mynheer van Alphen, met deselve hierover nader te handelen en de inconvenientien voor te houden”.

„den 9. **mey** 1636: De Heer van Alphen heeft voorgesteld, dat de Achtb. **Heeren** van Gerechte, eer deselve op het stuk van het spel van den orgelist eenige resolutie wilden nemen, goetgevonden hadden het Advys van dese vergaderinge te **hooren** of het beter ware dat sy voor het beginnen van de Godsdienst een Psalm **souden** spelen, ofte onder het **singen**, oft gansch nalaten.

Is goetgevonden, alsoo de vergaderinge **cleyn** was, **toecomende** sondach daerover eens te vergaderen”.

„den 11. **mey** 1636, extraordinaris vergaderinge: Is gedelibereert over de voergaende saecke van t orgelspelen voor de Predicatie, en is der Broederen advys geweest, dat het **lesen** der Heilige Schrifture voor de Predicatie niet en dient verhindert ofte nagelaten: **ende** daarom, soo men immers voor de Predicatie **soude** goetvinden op den orgel te laten spelen, dat dan sulcks stichtelykst **soude** geschieden onder het singen van de Psalmen. 'T welck de Praeses en Scriba hare Achtbaarheid sullen bekend maken”.

107. „ . . . ten eynde van de predike, van 't Gebed **ende** den Lof-sangh **laeten** wij het

orgel roeren: meestendeel met een **voor-spel**, naar 's**Meesters** welgevallen, daer mede **hy sich** ten toon bereide van 't **ghene** hem te spelen staet . . . **oock** is het voorspel **eigentlick** een **naespel**, **ende haer** groot onderscheid sal hier nae beduyt werden. Men **moste** dan die **stichtinge** in 't Spel vinden. Dat spel is ten eersten de **wyze vanden** Psalm die **laest gesongen** is. Ick vraghe: Waer is de vrucht van dat geluyd? . . . **oock** is de Psalm **ondertus-schen lichtelick** ten einde, **naer** dat syne **drye** of vier versen, in alle vaten van de **konst** vergoten, in allerhande swieren gebogen **ende** gebroken zijn gheweest. **Ende**, soo het den orgelist niet gheleghen en komt **eenen** tweeden op te heffen, soo **volghen** wederom van syne **droomen** daer op; **ten** besten geduydt: anders, Madrigalen, soo men se noemt, van allerhanden slagh, naerse de **Boecken uyt** gheven: Endtelick een **besluyt** als 't voorspel was.. ." C. Huygens, orgeltractaat.

108. **Arch.** Herv. Gem. Leiden, afd. V, portefeuille A, omslag 1, no. 6.

109. Briefwisseling **Constantyn** Huygens, Universiteitsbibliotheek Leiden, westerse handschriften, **Huyg.** 37.

16 augustus 1645 Steven van Eyck, wt den naem van myn schoonvader Mr. P. de Voys : . . . sullen orsack nemen om van onse dangbaerheyt meerder obligacy te maken, **nade-mael** daer weder een orgeldienst vakant is, te weten van de Holanse **Kerck** tot **Leyden**, waernaer mijn swaeger neffens andere me nae staedt, **ende** . . . **soo souden wy** wel o-moedelick een kopey, **geseyt** een **briefken** van rekommandasi van **Menheer** versoecken aen de **heeren** Burgemeesters van Leyden.. "

Zelfde bron; ongedateerde brief.

„**Hebbende**, **goetgunstige** Heer ennde **vrint**, Mynheer van Sulichem, UE. schrivens wel ontfangen **ende** UE. aleer antwoordt geschreven, hebbe **maer** cors verstaen, **datter** een seeker weeskint tot Leyden, blint synde, hem heeft laten **hooren** op t orgel die drie **jaer by** Helmbreecker, organist van Harelem, **geleert** heeft **ende** noch **by** is, soodat Helmbreker met hem **by** de **heeren** heeft geweest, **ende** nae alle aperensy hem belooft heeft bequaem te maken om het orgel te bedienen, sulckx dat hy soecken van die **costen** ontslagen te **weesen**, **gelick** men wel **dencken can**, want hy **cost** de **heeren** wel vierhondert gulden sjaers, **ende** sullen hem voor een kleyn **tractement cunnen** aennemen. Soo **wy** dit eerst geweeten hadden, zouden men Heer niet moylick gevallen hebben om een brief van recommandasy, **maer** omdat **wy** van die **ockasy** niet en wisten **ende** myn swager van heele goede aparency was, soo **gebruickten wy** al de middel die **wy kosten**.. "

110. C. **Busken** Huet „Het land van Rembrandt", Den Haag 1965, pag. 483.

111. Protocol notaris Diederick de Fries, not. **arch.** inv. no. 1229, acte 46, fol. 2.

ONSchULDIG VEROORDEELDE EXCENTRIEKE EQUILIBRISTEN

door

C. H. A. Broos

De ontstaansperiode van die nieuwe en heden algemeen gezochte en verzamelde vorm van toegepaste kunst, het affiche, ligt in de laatste decennia van de vorige eeuw.

Een aantal kunstenaars van naam voelde zich aangetrokken tot het medium en gaf er met grote vindingrijkheid een eigen vorm aan, daarmee die eerste tijd tot een weelderige bloeiperiode makend, die achteraf ook voor de kunstgeschiedenis van niet gering belang bleek, vooral door de relatie die er bestond tussen de voortreffelijkste schilderkunst en grafiek enerzijds en de **affiche**-kunst anderzijds, vaak doordat een en dezelfde persoon zich met beide genres bezighield.

Elk museum van moderne kunst bezit nu zijn collectie affiches, van welke de vroege meesters inmiddels alom bekendheid genieten: in Frankrijk Henri de Toulouse-Lautrec, Jules Chéret, Th. Steinlen, **Eugène Grasset** en **Alphonse Mucha**; in Engeland William Nicholson en James Pryde (de „**Beggars**staff Brothers”), Frank Brangwyn; in Duitsland Th. Th. Heine en Bruno Paul.

In **onze** dagen ziet men het zwierig beeld van het fin de siècle herontdekt en worden affiches van deze meesters herdrukt. Het zijn de producten van de eerste full-time afficheontwerpers, maar ook de terloopse vingeroefeningen van anderszins bezige kunstenaars, die, door de recent geperfectioneerde druktechnieken, maar ook door de bijzondere zorg aan deze voor **onze** begrippen zeer tijd rovende **procédé's** geschonken, vaak verbluffende staaltjes van technisch kunnen zijn.

Wanneer we een dergelijke collectie doornemen van aanplakbiljetten, die de klinkende namen van bekende grafici dragen, vergeten we vaak, dat deze bovenlaag gedragen werd door een grote onderstroom van marginaal drukwerk; drukwerk waarvan de vormgeving allerminst parallel loopt aan die van de bovenlaag en dat, als alle volkskunst, nu eenmaal sneller vergeten raakt dan de officiële kunst. Ook die **officiële** gecanoniseerde affichekunst heeft zijn derivaten, die een kortstondig leven beschoren was, alleen al door de fragiliteit van het materiaal waarvan zij gemaakt waren.

Het zijn de theater- en circusaffiches, de aankondigingen van jaarmarkten en kermissen, die, van anonieme hand en vaak gedrukt op vergankelijk, vliedun papier, de eendagsvliegen van deze grafiek zijn.

Het Leidse Gemeentearchief kan zich gelukkig prijzen een aardige, in goede staat verkerende groep van deze vrij zeldzame „printed ephemera” uit de jaren 1885-1910 te bezitten.

Hoewel op geen van de vele oude foto's van de Leidse binnenstad, die het archief rijk is, affiches zijn te bespeuren, mogen we aannemen, dat **aanplak-**king ervan op de daarvoor als immer geëigende plaatsen geschiedde: schuttingen, blinde muren, zuilen enz.

De eigen aantrekkelijkheid van zulke schuttingen vol half afgescheurde affiches werd in diezelfde jaren door overigens niet zo belangrijke schilders als P. C. **Chocarne-Moreau** en Augustus Egg ingezien. Op talrijke van hun schilderijen wordt de achtergrond van een intiem romantisch tafereeltje gevormd door een minutieus geschilderde muur vol kleurige theateraffiches, waarvan Rodin eens uitriep: „ils font rentrer l'art dans la circulation”.

Wanneer we de affiches ruwweg in twee hoofdgroepen verdelen, zijn dat de pure letteraffiches en de affiches die voornamelijk met een of meer afbeeldingen gevuld zijn en slechts een ondergeschikte belettering hebben.

Om met deze laatste groep te beginnen: een niet onbelangrijk deel van de Leidse verzameling bestaat uit affiches voor rondtrekkende, internationale revue- en variétégezelschappen. Dit laatste feit was van directe invloed op de vormgeving van de affiches; een veel voorkomende vorm is die van drie **aan-**eengeplakte delen, een bovenstuk met tekst (naam theater, plaats, enz.) in boekdruk, een middenstuk in veelkleurenlithografie met pakkende afbeeldingen en wervende teksten en tenslotte een benedenstuk (plaatsen te bespreken op den speeldag. . .) wederom in boekdruk.

Het kleurige middendeel op stevig papier stamt uit de grote lithografische ateliers van Parijs, Hamburg of Leipzig en zelfs uit de Verenigde Staten. De op meestal dunner papier vervaardigde tekstdelen waren gedrukt in een van de talrijke Leidse handelsdrukkreijen. Terwijl de belettering van het geïmporteerde middendeel in het algemeen à la mode is en zich dus wat deze jaren betreft bij de heersende Art Nouveau tendensen aanpast, dateren de letters die door de Leidse typografen werden aangewend vaak uit het eerste deel van de negentiende eeuw.

Het middendeel, veelal zonder aanhangsels in de verzameling aanwezig, is het interessantste — enkele van de vele voorbeelden zijn hierbij afgebeeld, waarbij vooral de karakteristieke vormgeving tot uitgangspunt diende.

Het affiche *Léonce, Equilibriste excentrique* (druk: Em. Lévy, Parijs 1887 afb. 3) is een steendruk in vele kleuren, die direct geïnspireerd lijkt op de affiches van Jules Chéret. Terwijl Chéret de figuren van zijn colombines en pierrots groot en direct, vol beweging presenteert, is hier de dynamiek verward tot een houtserige pas op de plaats en wordt de eenheid van het vlak,

bij Chéret wel aanwezig, hier doorbroken met kleine, geïsoleerde scènes.

Deze indeling van het vlak in velden van meer en minder importantie, vaak gerealiseerd als een middenstuk, met daaromheen scènes op een kleinere schaal gegroepeerd, is een van de meest karakteristieke wijzen van vormgeving, die we hier bij deze affiches steeds weer terugvinden, in tegenstelling tot de „officiële” affiches, die veel meer als eenheid, met grotere vormen en eenvoudiger kleurvlakken werden uitgevoerd.

Het is een principe, dat we ook kunnen terugvinden in veel illustraties en nog vaker bij titelpagina's van boeken in de tweede helft van de negentiende eeuw en dat het voordeel heeft, dat bijna alles bijna overal op het vlak weergegeven kan worden.

Zoals dat overigens ook bij de beste Art Nouveau affiches het geval was, golden overwegingen van leesbaarheid niet zwaar voor de belettering van deze affiches. De lithografietechniek gaf aan de tekenaar – die zich niet zoals de boekdrukker aan standaardlettertypen behoefde te houden – ruimschoots de gelegenheid om het toch al niet geringe arsenaal van negentiende eeuwse lettertypen op elk affiche met eigen vindingen te **verrij** ken.

Die vrijheid van belettering zou in puristischer tijden algemeen gelaakt worden, maar de ongegeneerdheid waarmee de later door William **Morris** en volgelingen als onaantastbaar beschouwde lettervormen hier uitgerekt, platgewalst, gekneeld en geplet worden, doet ons nu eerder speels en vindingrijk aan, zeker wanneer we de niet al te serieuze functie van dit type affiche in het oog houden. Teksten op banieren en guirlandes, Egyptiennes en Grotesken, die zijn uitgehakt in kartonnen rotsblokken, worden afgewisseld met antropomorfe en vrijgepenseelde karakters. Deze hele decoratie, gevat in neogotische of jugendstilranden, komt voortreffelijk overeen met de wereld van illusie en amusement waarvoor ze de aandacht wil trekken.

Afb. 4 en 5 tonen twee affiches van de Leidse kermis van 1888: *Theatre Spriet* met het „*Mimodrama*” *De onschuldig Veroordeelde* en *The gorgeous Pantomime of Blue Beard* van een onbekend gezelschap.

Het eerste affiche is in Berlijn gedrukt (Ateliers Alex **Hoenig**) in een van de meest karakteristieke technieken sedert 1870: de kleurenlithografie. Hier worden de secundaire kleuren gevormd door een stippeltechniek (bij afb. 3 een „**streepjes**”-techniek), niet ongelijk aan het pointillisme in de schilderijen van bijvoorbeeld Seurat. Het was een voor affiche en gekleurde **boekillustratie** vaak toegepaste techniek, die het aantal lithografische stenen waarvan gedrukt werd aanzienlijk verminderde.

Het affiche van afb. 5 is veel minder geacheveerd van vormgeving, maar toch interessant. Hier hebben we te maken met hoogdruk, met een **kleuren**-houtsnode op reuzenformaat, gedrukt van enkele planken in de primaire kleuren. De tussenkleuren zijn gevormd door elkaar snijdende arceringen. Het effect is dat van een grove, zeer uitvergroete houtgravure in kleuren.

Het affiche van *Theatre Spriet* beeldt de onderdelen van de voorstelling op

verschillende niveau's af: een tekst in het midden op een banderolle, eronder (erachter?) een belangrijke scène uit het verhaal. Die scène lijkt het fond van de voorstelling te vormen, maar rechts danst een pierrot de scène binnen. Een plantenrank, die zich rechts onderaan vóór de scène scheen te bevinden, duikt, omhooggaande, plotseling op **achter** de clown, die daar het redding bringende nieuws komt aanreiken.

Voor en achter, vlak en diepte, alles is relatief in deze affiches en niets speelt zich af op hetzelfde niveau. Veel meer dan in de gesloten afbeeldingen van de grote affichekunstenaren is het beeld verbrokken. Deze **specimina** onthullen in hun argeloosheid iets van de ambivalentie, het **facetmatige** beeldkarakter van deze op het eerste gezicht zo naturalistische afbeeldingen.

Hetzelfde geldt voor afb. 6, het affiche voor het *Aramis Trio* (druk: T. Fels Frères, Antwerpen z.j.) waarin men, van beneden naar boven gaande, een **kaleidoscopische** aaneenschakeling van ruimten ondergaat die bij nader inzien even weinig naturalistisch is als de vormgeving van een dadaïstische collage. Terwijl een kubistisch schilderij in één oogopslag verschillende facetten van het afgebeelde laat zien, zijn deze affiches gemaakt om deel voor deel, als een stripverhaal gelezen te worden. De functie bepaalt ook hier de vorm: overdracht van een veelheid van visuele gegevens in een **toch** herkenbare, naturalistische vorm.

Was het allereerste affiche asymmetrisch en toch enigszins dynamisch van vorm, deze twee laatste biljetten bezitten een streng doorgevoerde symmetrie, evenals de volgende twee.

De kleurenlitho voor *T. Fukushima's Royal Japanese Troupe* (druk: A. Friedländer, Hamburg 1902, afb. 8) is ook nog om andere redenen interessant. Afgezien van de verwerking van oosterse motieven en de **fantasiebelettering** werd hier gebruik gemaakt van de fotografie. De kleine scènes rond het midden zijn vrije bewerkingen van foto's, maar het middenste tableau is een zeer exact uitgevoerde weergave in kleuren van een zwart-wit **staatsieportret**. Vooral in de gezichtsuitdrukking veroorzaakt dit een verstarde, hallucinerende werking, niet ongelijk aan de vervreemde werking die door schilders van de pop-art generatie wordt verkregen bij de geschilderde weergave van foto's.

Van dezelfde drukkerij is er nog het affiche uit 1899, *Barrère and Jules*, afb. 7, met de vreemde combinatie van bijna fotografisch weergegeven hoofdfiguren en een volbloed Art Nouveau ornament.

Tenslotte in deze groep een nederlands affiche in boekdruk (druk: P. Nieuwen, Den Haag 1904, afb. 9), dat ook weer typerend is voor de veelheid van technieken en stijlmiddelen die binnen één beeldvlak zonder moeite werden verenigd: een rand van losse Jugendstilelementen, een smalle, **Egyptienne-achtige** letter waarvan de oorsprong ligt rond 1845, drie autotypieën in een medaillon en tenslotte een toneelscène in houtgravure, waarbij het **aandoen-**

lijk is te zien, hoe de niet bijster bekwame graveur de drie portretten heeft verwerkt in de historische travestie.

De tweede groep affiches en zeker niet de minst aantrekkelijke is die van de letteraffiches. Steeds in boekdruk en soms voorzien van een enkele eenvoudige afbeelding – een standaard-houtgravure of galvano zoals de drukker ze in stock had – vormen zij de meest verbreide, qua materiaaleerste vorm van negentiende eeuwse reclame, die echter naderhand regelmatig tot leven werd gebracht, zoals bijvoorbeeld in Engeland in 1935 door John Betjeman.

De formaten zijn soms zeer indrukwekkend, daar men talrijke afzonderlijk gedrukte vellen aan elkaar plakte en in elk geval zeer uiteenlopend.

Afb. 10, *Wery's groot Honden en Apen Theatre en Circus* (druk: Van Meurs en Stufkens, Rotterdam 1887) is een zeer aantrekkelijk stuk in het genre. Een levendig effect geven de vele verschillende lettertypen, zo ongeveer in alle voorhanden korpsen, die geheel met de hand gezet zijn. De talrijke vermeldenswaardige gegevens, al de onderdelen van de theatervoorstelling die wijdlopij vermeld dienden te worden, gaven de zetter van zulke circusaffiches de gelegenheid zijn fantasie uit te leven in een fraai decoratief spel met allerhande letter- en illustratie-elementen.

Het affiche uit 1892 (afb. 11) voor de Leidse *Hippodrome* (druk: C. Alt & Co, Utrecht) lijkt even overdadig, maar bij nader inzien blijken slechts drie verschillende lettertypen gebruikt te zijn, die het hele vlak een veel strenger en geserreerder opbouw geven, met bovenaan, centraal, een eenvoudige standaardillustratie.

Ons laatste voorbeeld (afb. 12) is een verkiezingsaffiche voor de *Vrijzinnige Kiesvereniging* (druk A. W. Sijthoff, Leiden). Bij eerste beschouwing vrij eenvoudig, blijken er ook hier weer vele verschillende lettertypen gebruikt. De oorsprong van deze lettertypen ligt in alle delen van de negentiende eeuw, want van boven naar beneden zien we een wat smalle, vette Bodoni uit het begin van de eeuw; een smalle Egyptienne van rond 1840; een **franse** Antieke uit de jaren zestig; weer een vette Bodoni, nu normaal; dan een Clarendon (ongeveer 1845) en tenslotte enkele van de vorige lettertypen herhaald.

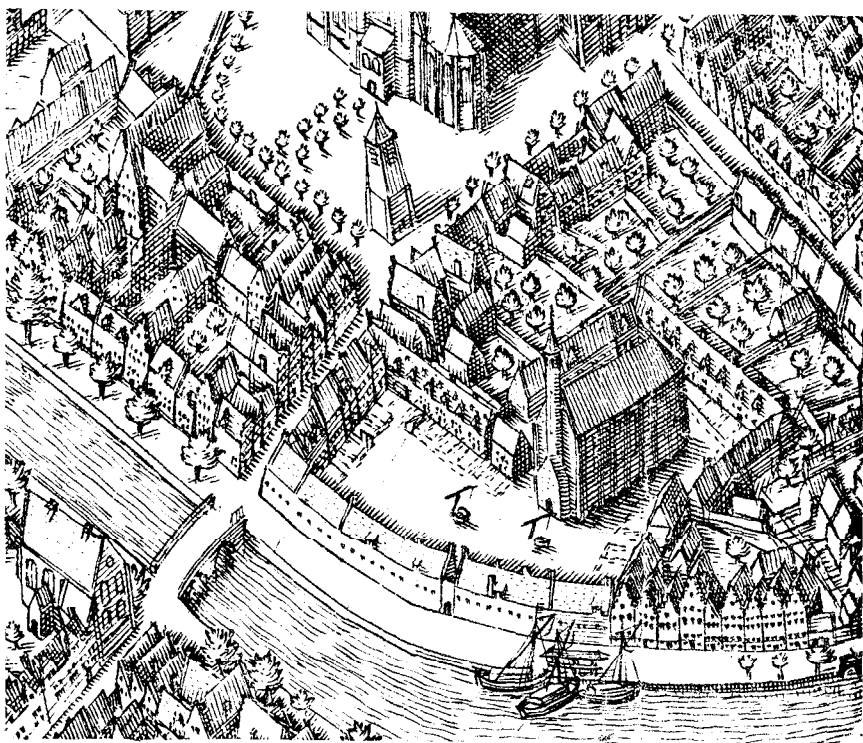
De opeenstapeling van onderdelen van het beeld in de vorige groep van illustratieve affiches is hier de opeenstapeling van lettertypen van allerlei **soort** en stijl in het platte vlak, waarbij overigens in de keuze van letter wel degelijk rekening werd gehouden met de importantie en zwaarte van regels en woorden en waarbij ook de kleur van het gebruikte papier en de gebruikte inkt een functionele rol speelden.

In deze beide groepen affiches van La belle Epoque komen, bij alle gebrek aan raffinement en artisticeit toch een aantal interessante formele aspecten naar voren, die, geplaatst in hun eigen culturele en sociale context en vergeleken met de vormgeving van de grotere broers, een nadere bestudering dan hier mogelijk was, zeker rechtvaardigen.

ILLUSTRATIES

Afb. **3-12** Affiches uit de prentverzameling van de Leidse gemeentelijke archiefdienst.
Alle foto's: C. H. A. Broos.

▲
2. Begijnhof met omgeving.

◀ 1. Toneelspeler.

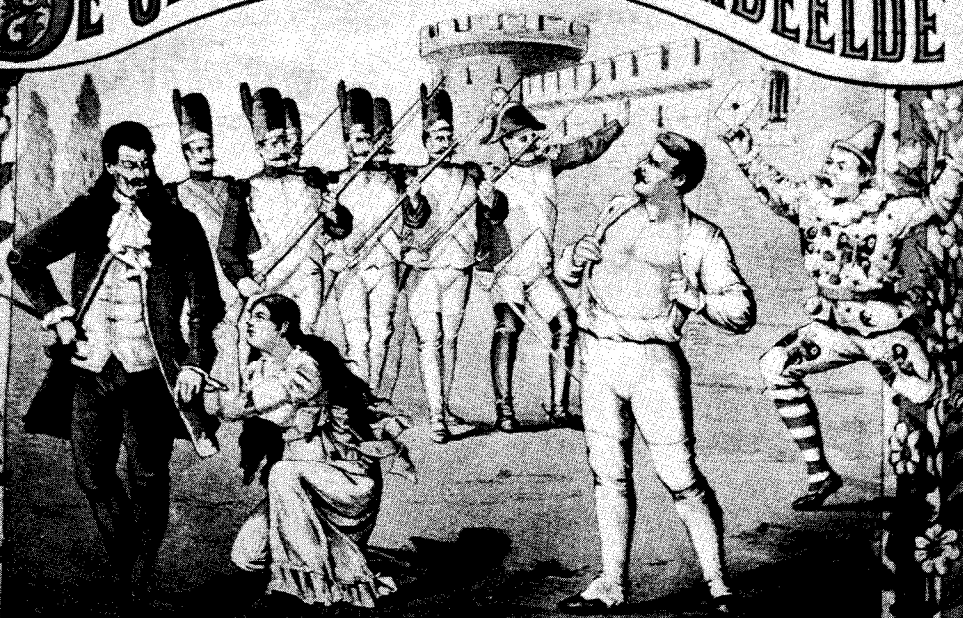
quilibriste
excentrique

LEANCE

THEATRE SPRIET

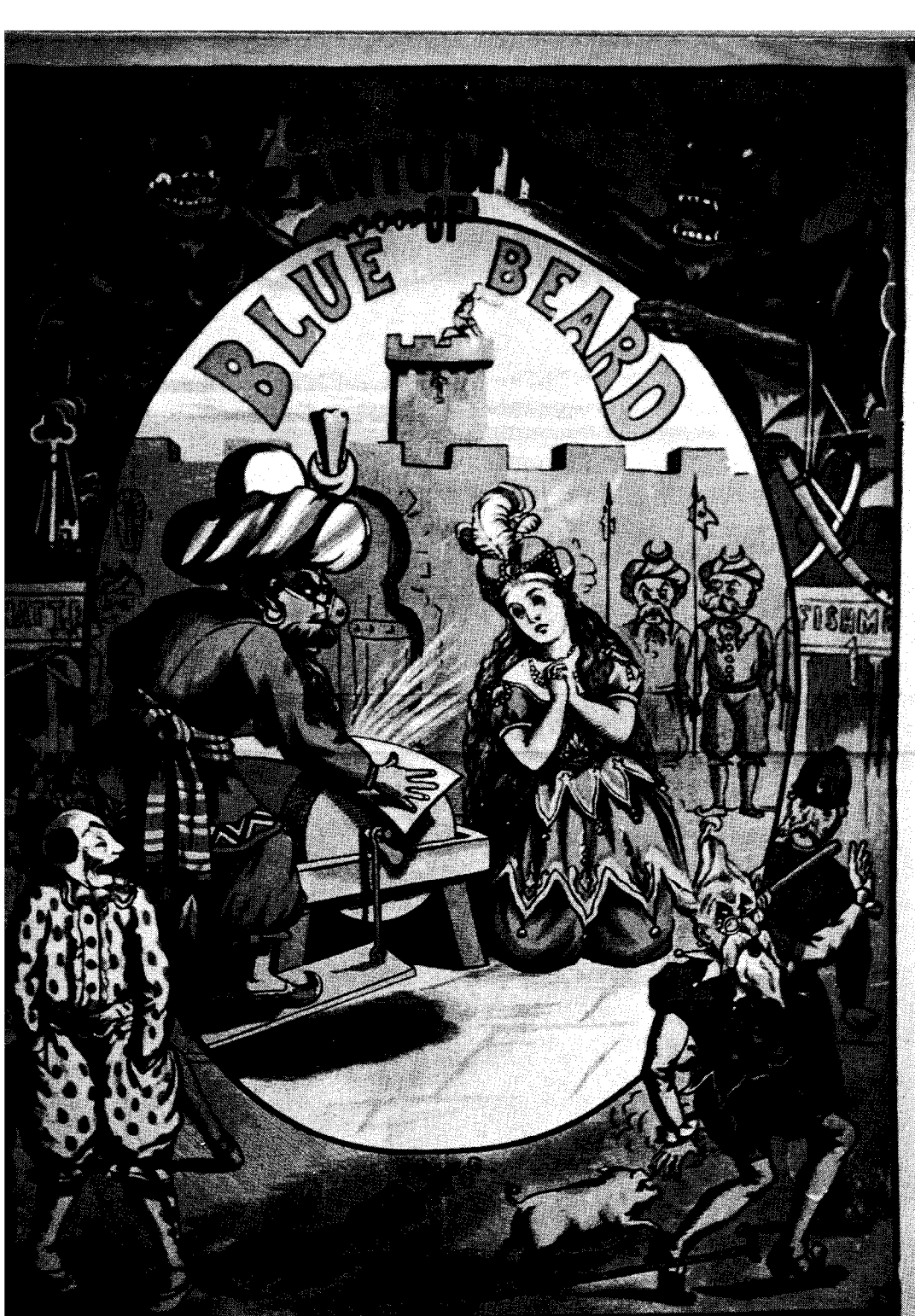

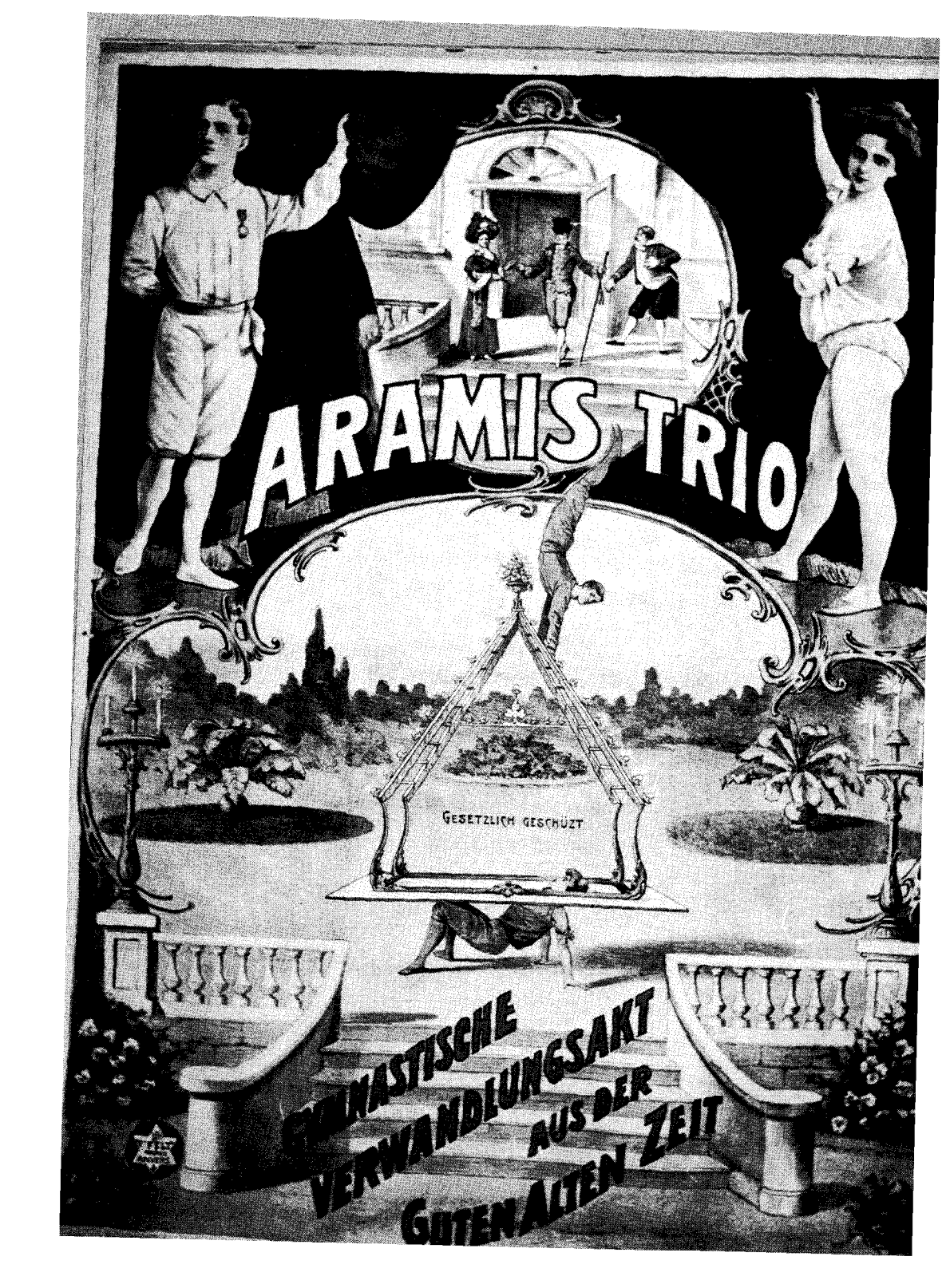
DE ONSCHULDIG VEROORDEELDE

SERGANT MICHEL

Groote Pantomime Mimodramma in 3 Acten en 17 afdeelingen

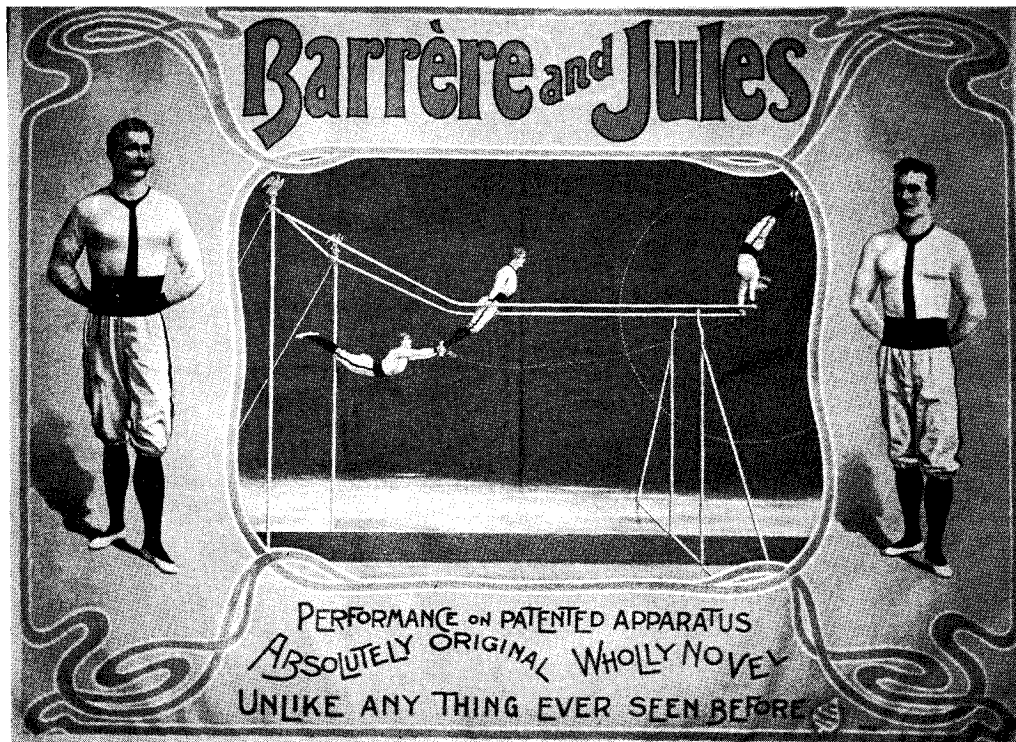
A vintage advertisement for 'ARAMIS TRIO' gymnastics equipment. The central focus is a large, ornate oval frame containing a scene of three people in a room. Above this frame, a man in a light-colored shirt and shorts stands on the left, and a woman in a light-colored dress stands on the right. Below the central frame, a man is shown performing a handstand on a triangular structure. The background features a landscape with trees and a body of water. The text 'ARAMIS TRIO' is prominently displayed across the middle. Below the central frame, the text 'GESETZLICH GESCHÜTZT' is visible. At the bottom, a large, stylized banner reads 'GYMNASTISCHE VERWANDLUNGSAKT AUS DER GUTEN ALTEN ZEIT'. The entire advertisement is framed by a decorative border with ornate scrollwork and a small star logo in the bottom left corner.

ARAMIS TRIO

GESETZLICH GESCHÜTZT

GYMNASTISCHE
VERWANDLUNGSAKT
AUS DER
GUTEN ALTEN ZEIT

Barrère and Jules

PERFORMANCE ON PATENTED APPARATUS
ABSOLUTELY ORIGINAL WHOLLY NOVEL
 UNLIKE ANY THING EVER SEEN BEFORE

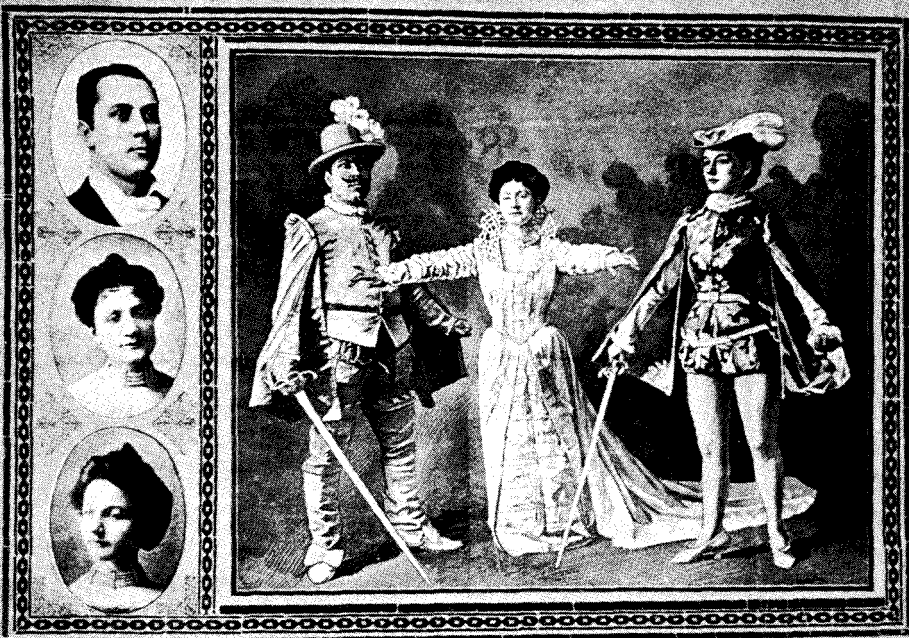
7. ▲

8. ▼

T. FUKUSHIMA'S ROYAL JAPANESE TROUPE

16.

TRIO DELAUR „MONTMARTROIS“.

Typ. P. NIJZEN, Haag. - Drukker.

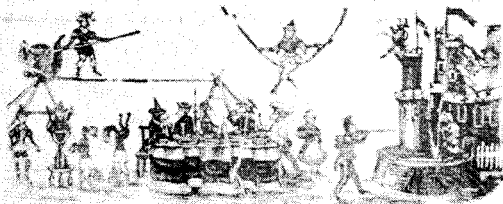
WERY

STADS-GEHOORZAAL LEIDEN.

DINSdag 22 MAART 1887

WERY'S GROOT

HONDEN en APEN- THEATRE EN CIRCUS.

SLECHTS EENE VOORSTELLING

Bestaande uit een groote Collectie APEN, HONDEN en PIONNEN, naar de nieuwste methode en in vrijheid gedroevend, waarmede blaasdel zullen wintunen de Apen

BAPTIST CHAMBERLAIN en MONKEY.

verkeerd aan de Trappier, Nijnt, het Vagabonde, Keud en de Reizigers.
De Familie MEYERS, zijnde Levings-den, Aerobalen en Vindijke Clowus.

Alsmede de Agrioscapiacae World-Tableaux of Lichtbeelden,

naar het Grootste Regent der Wereld.

Prijzen der Plaatsen: Zaal 99 Cts. - Gaanderij 50 Cts.

KINDEREN EN MILITAIREN HALF GELD.

Plaatsen te bespreken op den Speeldag van 12—2 uur à 10 cts extra.

Aanvang 7 uur. — Einde 10 uur.

Wed. A. WERY, Directrice.

WERY

NIEUW!!

◀ HIPPODRÔME ▶

Opening 11 Mei 1892.

Iedere dag gelegenheid voor Dames en Heeren
om zich in het **PAARDRIJDEN** te **OEFENEN**.

Lokaal H. Hünnekens

STEENSTRAAT 39

ABONNEMENT TEGEN BILLIJKE PRIJS,
om elken dag Rijlessen te nemen.

12 SCHOONE RIJPAARDEN staan ter dispositie
van de Dames en Heeren

Entree zonder rijden 10, met rijden 25 Cts.

WALSH & CO. Vervening Utrecht.

DIRECTIE.

VRIJZINNIGE KIESVEREENIGING.

OPENBARE VERGADERING
op Woensdag 15 Februari,
des avonds te acht uren, in de Gehoorzaal.

Spreker:

Mr. H. GOEMAN BORGESIOUS,

Lid van de 2de Kamer der Staten-Generaal.

Naams het Bestuur:

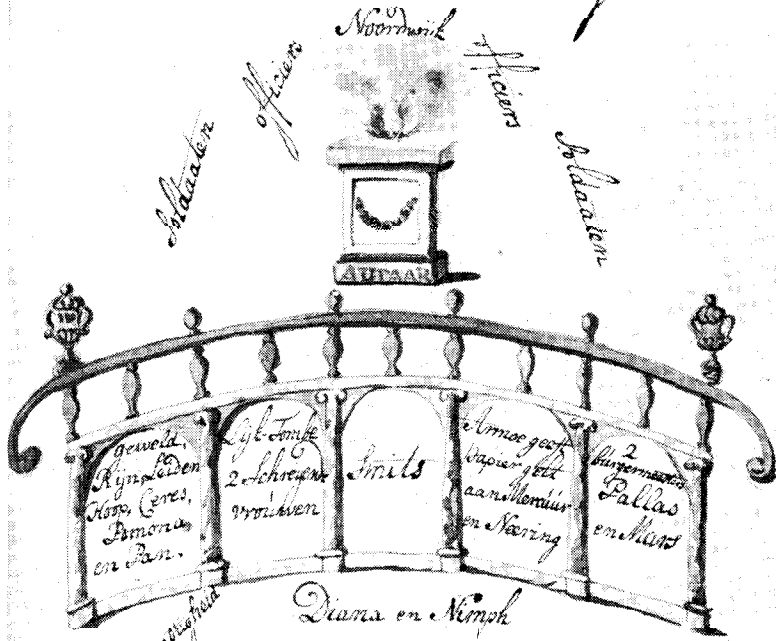
Mr. J. T. BUYS, h. t. Voorzitter.

Dr. G. HEYMANS, 1ste Secretaris.

Toegang Vrij.

(Small text at the bottom right, likely a printer's mark or reference.)

Tweede Vertooning

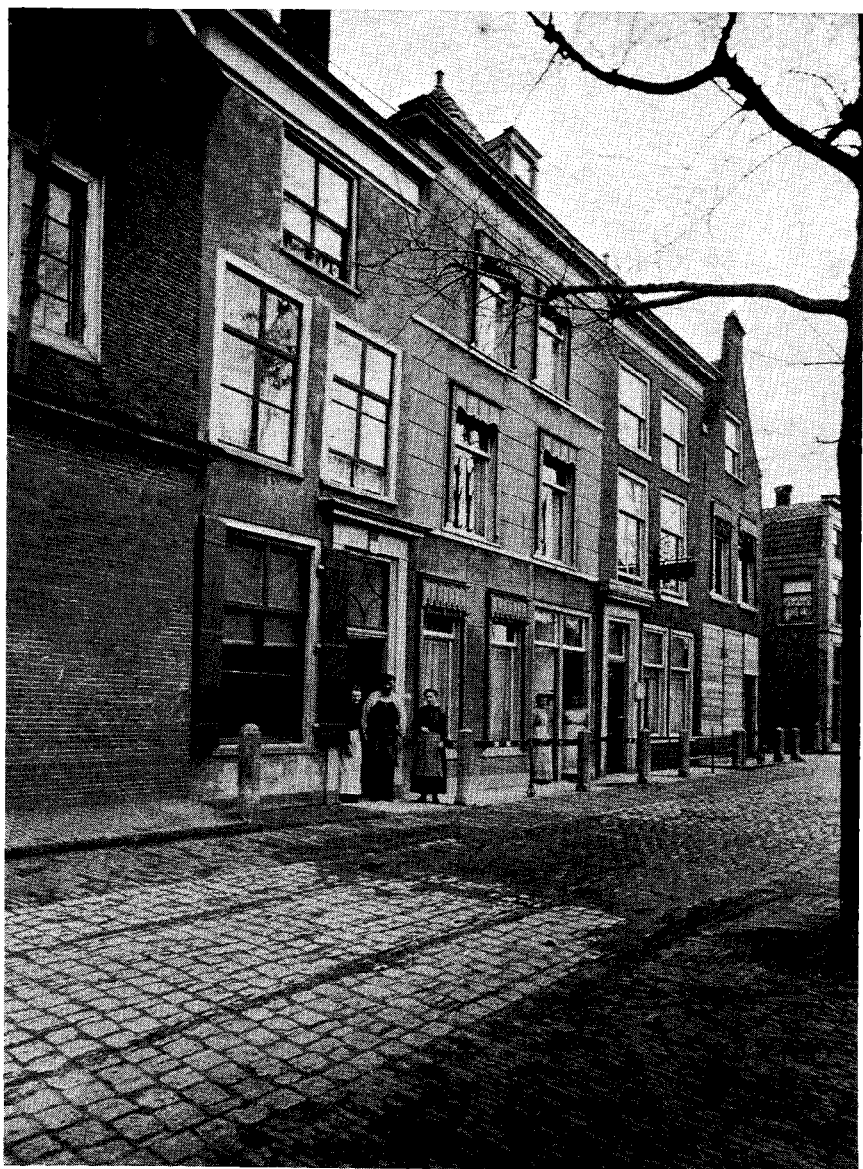

14. Viool van H. Asseling.
15. Altviool van H. Aerninck.

16. Clavecimbel van A. Leenhoutwer.

17. Woonhuis van Chr. Fr. Ruppe aan de Oude Singel.

LEIDEN IN LAST OP DE PLANKEN

door

drs. W. Hogendoorn

Afgezien van het leven en de dood van prins Willem I en van de lotgevallen van **Jacoba** van Beieren is er vermoedelijk geen onderwerp uit de vaderlandse geschiedenis dat zoveel toneelschrijvers de pen in de hand heeft gegeven als het beleg en ontzet van Leiden. De spannende belegering van steden als Alkmaar en 's-Hertogenbosch is ook in toneelvorm uitgebeeld (en Breda zelfs in een drama van Calderón de la Barca), maar niet in zoveel stukken als die van onze stad. Dat moge blijken uit de volgende, chronologische, lijst (sommige titels zijn verkort).

1. Jacob Duym, *Benoude Belegheringe der stad Leyden. Comedische wijze in dichte ghestelt* (Leiden 1606).
2. Jacob van Zevécote, *Belech van Leyden. Treurspel* (Leiden 1626).
Ontset van Leyden. *Treurspel* (Harderwijk 1630).
3. Reynerius Bontius, *Belegering ende het Ontset der Stadt Leyden. Treurbly-eynde-spel* (2de dr. Leiden 1646).
4. H. Brouwer, *Het Beleg van Leyden. Treurspel* (A'dam 1683).
5. **Kornelis** Boon, *Leiden verlost. Treurspel* (Rotterdam 1711).
6. Lucretia Wilhelmina de Winter, geb. van Merken, *Het Beleg der stad Leiden. Treurspel* (Adam 1774).
7. *Het feestvierend Leyden; eeuwspeel* (Leiden 1774).
8. M. Westerman, *Het Ontzet der stad Leiden. Geschiedkundig Tafreel* (Adam 1809).
9. A. Loosjes, Pz., Magdalena Moons (Haarlem 1810).
10. Jacob Gabriël Litzau, *Drie Tafereelen uit de Belegering en het Ontzet der stad Leyden in 1574, bij wijze van Rederijkers-zinnespel bewerkt* (Rotterdam 1846).
11. J. von Plötz, *Vaterland über Alles! oder: der Entsatz von Leyden. Schauspiel* (München 1852).
12. Angiolo R. Slous, *Waldeck or The Siege of Leyden. A Historical Play* (Londen 1852).
13. J. M. L. Dercksen, *Leyden in 1574. Dramatische schets* (A'dam 1860).

14. J. K. de Regt, Magdalena *Moons*. *Historisch toneelspel* (Leiden 1874).
15. Fritz Aumüller, *Die Belagerung von Leiden*. *Historisches Schauspiel* (z.p. 1914).
16. H. Laman Trip-de Beaufort, *Willem van Oranje*. *Historisch toneelspel* (2de dr. A'dam 1916).
17. C. A. Wienecke, *Hella Mone*. *Drama* (Leiden 1937).

Dat zijn, als men de beide uitgaven van Van Zevecote als één geheel beschouwt, 17 toneelstukken!: 4 uit de 17de eeuw, 3 uit de 18de, maar Liefst 7 uit de 19de en 3 uit de 20ste. Vier ervan zijn van buitenlanders. En ongetwijfeld zijn er nog meer geweest, want zoals blijken zal was Duym niet de eerste die het beleg ten tonele voerde; van die oudere spelen is echter niets overgeleverd.

Een aparte vermelding verdienen dan verder de vier mij bekende **muziek**-spelen:

1. Bartholomeus Ruloffs, *Komst van Willem den Eersten, Prins van Oranje, te Leyden*, Naspel, met zang en dans (Leiden 1780).
2. *Le Siège de Leyde 1574. Grand-opéra. Paroles de M. Hippolyte Lucas, musique de M. Vogel* (Den Haag 1847).
3. *Leidens Ontzet*. Woorden van H. J. Schimmel, *muziek van Richard Hol* (1862).
4. *Leiden Ontzet! Groote Opera*. Door E. van der Ven. *Muziek* van C. van der Linden (Utrecht 1892).

En dan ga ik nog bijna zwijgend voorbij aan het merkwaardig hybridische boek van A. D. van Buren Schele over Magdalena *Moons, of het Beleg van Leyden*. Een *oorspronkelijk historisch-romantisch tafereel uit den Tachtigjarigen Oorlog (1835)*, waarvan men niet weet of men het een roman (in de zgn. praesens-historicumvorm) met veel dialoog moet noemen, of een leesdrama met erg veel **toneelaanwijzingen**.¹

Over de populariteit van het onderwerp en de geschiktheid ervan voor de dramatische vorm behoeft hier niet veel gezegd te worden. De stad wordt ingesloten; de bevolking blijft standvastig, hoewel gekweld door honger en pest; muiers staan op; de Leidse raad is pijnlijk verdeeld tussen vrijheidszin en zorg voor het lijfsbehoud; Van der Werff biedt zijn lichaam aan ter consumptie; „*fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps*”; *Valdes* wil de stad niet bestormen; men waagt een uitval naar de schans te Boshuizen; waarom helpt de prins niet?; zal het water de stad kunnen bereiken?; de onverwachte redding; de intocht der geuzen; de uitreiking van haring en wittebrood — het zijn allemaal dramatische kernen en stukjes spektakel die erom vroegen in een groter geheel te worden opgenomen. Toch was het moeilijk deze zuiver historische elementen in een handelingsgeheel te verbinden. Mede daardoor is men zich gaandeweg minder en minder gaan bekommeren om de **histori-**

sche werkelijkheid. Men noemt zijn stuk in later tijd wel veelal „historisch toneelspel”, maar die aanduiding is even romantiserend als de spelen zelf. Zij betekent „in het verleden geplaatst” en bepaald niet: „overeenstemmend met de bekende geschiedenisfeiten”. Dat is goed te zien aan wat het **grondmotief** wordt van de meeste dezer stukken na de 17de eeuw: de liefdesbetrekking tussen **Valdes** en Magdalena Moons. Die stelde de schrijvers in staat een echt dramatisch conflict tussen liefde en plicht samen te knopen. Wat een wilde fantasieën over een nogal dubieus historisch gegeven!

Bij Boon (1711) bezoekt Magdalena, vergezeld van een „**confidente**”, het hoofdkwartier van **Valdes** te Leiderdorp om hem te smeken, de stad niet te bestormen. Lucretia van Merken (1774) gaat veel verder. Zij laat Magdalena logeren in het huis van Van der Werff en er bezocht worden door haar geliefde **Valdes**, vermomd als bode; het dramatisch toeval wil bovendien dat zij benoemd wordt tot officiële onderhandelaar voor de stad! Loosjes (1810) voorziet Magdalena van twee broers, van wie de ene de zijde der stad, de andere de kant van de Spanjaarden heeft gekozen. Derksen (1860) heeft een ander liefdespaar: de bekende „**glipper**” Matenesse (van Wybisma) en ene Anna, een poortersdochter die destijds nog naast Kenau op de Haarlemse wallen heeft gestaan! Bij De Regt (1874) eindigt het stuk te Antwerpen met het huwelijk van **Valdes** en Magdalena. Mr. Wienecke (1937) gaat uit van een vroegere verlovings van de heldin, omgedoopt tot **Hella Mone**, en de wachtmeester Mees Haviksz. (de man die liever z’n arm zou opeten dan de stad overgeven); deze laatste sterft in **Valdes’** kamp in Leiderdorp. De buitenlanders maken er helemaal een ratjetoe van. Slous (1852) b.v. offert uitsluitend aan Clio door „**Adrian de Verf**” tot „**governor**” van Leiden te maken. De rest van zijn stuk heeft niets met de geschiedenis van doen. Dat bij hem het beleg plaatsvindt in 1573, „**Requeysans**” de Spaanse troepen aanvoert en de prins van Oranje Maurits heet, kan echter de schrijver niet deren: zijn „**play**” is „**historical**”.

Over die discrepantie tussen feiten en fictie winden wij ons minder op dan vooral sommige geleerden aan het eind van de 19de eeuw. Voor ons vallen de historische werkelijkheid en de esthetische echtheid minder gemakkelijk samen. Maar mr. L. J. H. Lamberts **Hurrelbrinck**, die in 1891 en ‘92 in twee artikelen acht van deze stukken behandeld heeft, kon het de schrijvers nog aanrekenen, wanneer zij de houding van **Valdes** of Van der Werff verkeerd hadden weergegeven.* En de criticus „**Boudewijn**” roept uit in zijn recensie van de opera *Le Siège de Leyde*: „O, dat geven en nemen, dat tobben en **knoeien** met de geschiedenis; wij kunnen het niet vergeven, zelfs niet aan de grootste talenten!”³

Vergevingsgetinder of niet, wij zijn meer geïnteresseerd in de vragen, hoe groot die talenten wel zijn en volgens welke „**spelregels**” zij hun werken hebben geschreven. En in dit geval voornamelijk van het standpunt van de **toneel-historicus**, die uitgaat van een zekere eenheid tussen tekst en opvoering, dus

tussen het geschreven en het ongeschreven deel van het stuk. Want voor de literatuurhistoricus, die zich uitsluitend richt op de geschreven en gedrukte tekst, is er aan deze spelen over het Beleg en Ontzet met veel eer te behalen. „Belegen” en „Ontzettend” lijken in dit verband de beste kwalificaties voor deze minder dan middelmatige teksten. Voorzover sommige ervan indruk op het publiek gemaakt hebben, is dat een zaak geweest van „samenspel” tussen het onderwerp als weergave van een emotioneel geladen „historisch” gebeuren en de opvoering als schouwspel.

Wat hier volgt, bedoelt iets te laten zien van dat „samenspel” – niet in alle 17 toneelstukken,⁴ dat zou al te vervelend zijn, maar in een aantal spelen waarvan gegevens, en dan vooral opvoeringsgegevens, voor ons gevoel typerend zijn voor de tijd van hun ontstaan. Een soort langsdorsnede van de Nederlandse toneelgeschiedenis, gedemonstreerd aan een enkele scène of toneelaanwijzing uit stukken over eenzelfde onderwerp: Leiden in 1574.

Van een bepaalde toneelstijl uit het begin der 17de eeuw zijn de stukken van Duym en Bontius goede voorbeelden. Zoals bekend, had de Leuvenaar Jacob Duym het beleg niet meegemaakt. Pas in 1588 vestigde hij zich in Leiden, waar hij factor van D'oraigne Lelie zou worden. De *Benoude Belegberinge* verschijnt apart en in zijn *Gedenck-boeck* van 1606, een bundel *historie*-spelen over de Nederlandse vrijheidsstrijd – d.w.z. eerst 32 jaar na het ontzet. Het spreekt bijna vanzelf dat dit onderwerp al veel eerder ten tonele gebracht moet zijn. Orlers vermeldt dat men in 1578, bij het instellen van de eerste Jaarmarkt der Ontzetting of Feest der Verlossing, waaraan een *redereijkersevenement* verbonden was, van plan was, openbare spelen over het Beleg en Ontzet te vertonen.⁵ Ook blijkt uit een Thesauriersrekening van 1600, dat het Beleg „voorheenen verscheydelicken was gespeelt” en wel het laatst door de Witte *Acolyen*.⁶ Duym zelf is in zijn *captatio benevolentiae* „Tot den goetwillighen *Leser*” tactisch genoeg om die stukken van zijn voorgangers buitengewoon te prijzen. Toch vindt hij een nieuwe bewerking van het onderwerp nodig, „door dien dat wy weten dat het voorgaende met alle de *vertoon*-ningen te (d.i. zeer) moeyelick valt voor de *Speelders*, ende dat veel van de voornaemste *stukken ende gheschiedenissen* alleenlick *verhaelt/ende* niet *ghe*-speelt oft *geageert* en worden.” De oudere stukken hadden dus te veel *tableaux vivants* (zie daarover verderop) en waren te weinig speelbaar. Duym laat zich hier al kennen als een heel praktische toneelman. Nog beter blijkt dat uit de rest van het voorwoord: een van die uitvoerige toneelaanwijzingen waar deze schrijver om bekend staat en die *een* – nog veel te weinig onderzochte – massa informatie verschaffen over de opvoeringen van zijn tijd.

„Soo dan yemand dit begheerden *Speel-wijs* den volcke voor te stellen/sal moeten een groot wijdt *Tanneel, Raduys* (d.i. *podium, stellage*), oft *Speel-waghen*, ghemaect worden/ende op d'een zijde/in den uystersten hoek

een gedaente van een *Stadt*, het **welck** Leyden sal **zijn/met** een poorte om uyt en in te gaen/ende boven van binnen met **eenen** ganck om over de vesten te zien **ende** te spreken. Op d'ander zijde teghen over heel voorwaerts sal zijn de Kercke **ende** Dorp te *Soeterwou/daer* men langhs een becleedinghe sal maken van zeyl doeck/logijssche wijze (d.i. op de manier van een compartiment, een „huisje”)/*daer* de Spaengnaerts **ende** haren aenhanck uyt **ende** in **comen** sullen. Nu sal heel **naer** by *Soeterwou* moeten **ghemaeckt** worden de Schants te Lammen/ende wat meer **achterwaerts** bykans by de Stadt de Schants te Bos-huysen. **Welcke** Schanssen men sal maken van licht **hout/revelers** (d.i. ???)/oft anders lichte stocken vierkantigh/onder met haken en **ooghen vast/ende** boven **oock** met haken in **elckander** sluytende/ende moeten met **doeck** van boven tot beneden **becleedt zijn/ende** gheschildert als aerde wallen **ende** sal dit ter aerden blijven lighen tot dat den tijd **comt** dat de Schanssen ghemaeckt **worden/dan** (d.i. *maar*) sy sullen achter moeten open **zijn/om** uyt **ende** in te **loopen**. Den Wal **vande** Stad van Leyden sal op d'een zijde **oock** moeten met lijnen bekleedt **worden/op datmen** tselfde laet neer vallen op t'lest eer het **ontset** volkomen is. De rest als ooc uyt **ende** in **comen/sal** ghenoech **verstaen** worden *uyt* het ghene dat op den kant van de volghende Comedie gesteld word **ende** gheteekent Bs. **Maer** de Capiteynen **vander** stad moeten al **Rode ende witte sluyders** (d.i. *sjerpen*) hebben/die van des **Princen** tijde: **Oraigne**, wit, **ende blauw: ende** van Coninx **weghen** heel roode, de kleedinge sal voorts sy selven wel vinden.

Over deze toneelaanwijzing zou veel te zeggen zijn. Hier is enkel van belang, dat Duym al de locaties waar hij zijn stuk laat spelen, simultaan op het toneel plaatst. Komt b.v. Van der Werff uit de Leidse poort, dan blijft de toeschouwer tegelijk steeds het kampement van de vijand zien, zij het met verminderde aandacht. Dat stoort de laat-Middeleeuwse en vroeg-Renaissancistische toeschouwer in het geheel niet. Voor hem hoeft er geen gordijn dicht te gaan, waarachter de scène gewisseld moet worden. Het toneel is voor hem geen illusionistische weergave van de werkelijkheid, maar een emblematische zinging aan de werkelijkheid.

Maar Duym doet meer. Hij verbindt al die locaties zinvol tot één geheel: Leiden en omgeving. En die verbinding van losse simultane elementen is niet alleen typerend voor de vroeg-Renaissancistische-toneelbouw, maar ook voor de inhoud van zijn stuk. Want de protagonist is hier duidelijk de stad zelf. Het individuele lot van zijn vele tientallen personages interesseert de schrijver niet in de eerste plaats; dikwijls zijn zij naamloos („drie burgers”). Zijn revue-achtige reeks taferelen heeft geen verwikkeling en alleen een historische maar geen dramatische ontknoping. Het is een episch stuk, waarvan de additief aaneengeschakelde tonelen telkens een facet van de stadsbelegering weerspiegelen. Die weerspiegeling heeft duidelijk propagandistische waarde. Men

bedenke, dat Duym zijn stuk nog vóór het twaalfjarig bestand publiceerde. Het schematische der personages – alle „goede” Leidenaars zijn helden, alle muiters laf, alle Spanjolen bloeddorstige wreedaards – dient hier nog de zaak van de vrijheid. In overeenstemming daarmee is b.v. ook het slot van de geciteerde toneelaanwijzing. Duym geeft geen karakter- of kostuumaanwijzingen van „hoofdpersonen”. Als maar duidelijk wordt aan het publiek, welke drie partijen om de stad vechten: belegerden, geuzen, belegeraars. Daarvoor is de zinnebeeldige aanduiding d.m.v. gekleurde sjerpen genoeg.

Tot hetzelfde type toneel behoort het stuk van **Reinier Bontius**.⁷ Al is bij hem de anonimiteit van de personages iets kleiner – zo introduceert hij het conflict tussen **Valdes** en „**Amelia**, zijn Boel” ofwel Magdalena Moons – ook bij hem is de handeling vertellend en gericht op de collectiviteit van de stad. Dat klopt opnieuw met de tijd van ontstaan, zelfs al zou de eerste druk niet veel eerder geweest zijn dan de tweede van 1646,s want de Rederijkers bleven lang in de oude traditie werken.

Toch is er reden om Bontius apart te vermelden. Als enige van de 17 stukken heeft zijn Beleg en Ontzet nl. een enorme populariteit gekend. Dat geldt allereerst voor de *drukken*: ons Leidse archief telt er 47 tussen 1646 en plm. 1825, in de loop van de tijd steeds drastischer herschreven; er zijn nog een paar andere bekend en verscheidene moeten verloren zijn gegaan. En de *opvoeringen* van dit stuk kwamen jaarlijks terug tot in de 19de eeuw, niet alleen in Leiden maar in heel Holland, met hoge recettes. Vooral in de voornaamste toneelstad van het land was het geliefd: in Amsterdam. Het werd er in 1660 21 dagen achtereen opgevoerd, voor die tijd een zeer groot aantal voorstellingen. Op 25 sept. 1662 sloeg het er alle records door het Weeshuis f 448,- op te leveren. Hollandse acteurs speelden het op 16 juni 1741 te Hamburg.

Vanwaar die populariteit? De tekst is geen verbetering van Duym: onbeholpen, verward, te lang, bepaald geen onverbiddelijke bestseller. Stellig was ook sinds de tweede helft van de 17de eeuw het onderwerp van dit stuk op zichzelf geen waarborg voor de populariteit ervan. Wanneer de Engelse wapschilder Thomas **Penson** Amsterdam bezocht heeft, noteert hij heel koeltjes: „**The Playhouse** I went to some tymes, being willing to se what **deversion** the heavie heeld Dutch could **afford** on the stage which I found but **very** indifferent. . . . I saw a French Opera and among others in Dutch the **beseidg**-ing of the City of Leyden, by the Spanyards, which is accounted the best Play they have and is never **Acted** but about the same tyme of the year **when** it was actually besiedged which was in Septemb. 1574.”^{8a}

Het dichtst bij een antwoord komt men ook hier door naar de *opvoerings*-traditie te kijken. Hiernaast is afgebeeld een toneelaffiche uit 1660.9

De voornaamste aanbeveling die deze Commedianten aan het publiek **kon**-

DE N E D E R D U Y T S C H E
L O M M E D I A N T E N

D Allen door gunste enbe oorlof bande Schout van Heemstede / op
Vrijdag den 19, Januarij / 1660, en eenighe nabolghende da-
gen haer Gordijnen openen / met de ghedenckwaerdige en waerach-
te gheschiedenisse van de

Belegeringhe ende het Ontfet

DER STADT

L E Y D E N,

Treur bly-eynde Spel.

Het selvighe sal noch heerlijcker ofte met meer ende raerder Vertoonin-
uptgebeelt werden alser tot Walckenburgh / Weefij / ofte opt vooz desen vertoont sijn geweest.

Ende naer het selve sal onsen wit-bemeelden pekelharing / tot dubbelt vernoeegen van onse Toesin-
/ alle dagen zyn uytterste blyt aentwenden / om haer met volkomen vreucht en vrolichheyt te laten
reken.

De Vertoon- plaets is een seer bequaeme ende warme Schuur / in het Huys ghenacmt de Doorne,
in / aen ofte op de Heere wegh / ober den Hout / buyten de Groote Hout-poort.

Precijs, precijs ten twee uren op het Tonneel

den verstrekken, was dus dat het stuk zou worden opgevoerd met zeldzaam fraaie vertoningen erin. Uniek was dat zeker niet. *Tableaux vivants* waren gemeengoed vanaf de 15de eeuw: van allegorisch-emblematische aard, opgebouwd uit schilderkunstige en toneelmatige elementen (vaak stilstaande figuren voor een schilderstuk); het geheel kon worden toegelicht door een „*expositor*” die een verklarend versje ten gehore bracht. Reeds in de oudste druk van Bontius vindt men de aanduiding van 5 dergelijke vertoningen, voorstellende de hongersnood (2), de sterfte, de vreugde en droefenis bij de uitdeling van haring en wittebrood, de ontvangst van Oranje. Het eerste versje luidt:

Siet daer wat **hongers-noot/zy eeten** vande katten /
 De kinders **eeten vlees/van** onghesonde ratten.
 Ach siet! dit **schouspel aen/dit** voet het honghers-swaert.
 De Moeder knaewt de huyt van een verslonden Paert.

Die vertoningen worden in de loop van de tijd steeds in aantal uitgebreid. De Leidse druk van 1659 heeft er al 8. Latere drukken voegen er prentjes aan toe, waarvan de overlevering van druk naar druk nog moet worden bestudeerd. Maar wat nu het stuk van Bontius zo populair heeft gemaakt, is dat onze meest barokke toneelkunstenaar Jan Vos er in 1660 vertoningen voor heeft samengesteld. Het *tableau vivant* past in de Barok als een zeer theatraal stijlmiddel, waarin het didactische samengaat met het wonderbaarlijke spek-

takel. Juist het contrast tussen de dynamiek van het spel en het statische van de vertoning is daarbij een extra attractie, evenals de felle contrasten in de vertoningen zelf: tussen goed en kwaad, maar ook letterlijk tussen de opgestelde partijen en tussen de gebruikte kleuren. Zo wordt het begrijpelijk, dat de vertoningen die Vos ontwierp en opschreef, tot 1730 herhaaldelijk zijn uitgegeven: apart, of na het stuk; of samen met Tobias van Domselaers *Beschryving der Sieraaden*, d.w.z. der decors en requisieten die voor deze vertoningen nodig waren, „met de verklaring dertelver *Zinnebeelden*”.¹⁰ Het zijn allemaal kleine boekjes, die, al is daar niets van bekend, gemakkelijk op zak gestoken, wel in de schouwburg gebruikt zullen zijn (het zaallicht werd immers niet gedoofd) om nog even snel na te lezen wat het allemaal betekende. Om een (zeer onvolledige) indruk te geven van de gecompliceerdheid van Vos *z'n tableaux* volgt hier slechts het eerste begin van de eerste vertoning, passend bij het geciteerde rijmpje. Daar

„Verschijnt de Honger, die een vleeseloze schonk in haar handen heeft, daar zy gestaadig aan knaagt, de waagen, daar zy op zit, wordt van Oorlogh en Diere tijdt voorgetrokken. Geduldigheid heeft de toom in haar handt. Standvastigheid staat achter op. Zy is van uitgemergelde mannen, vrouwen en kinderen omheint; die stukken van taaje ossen- en paardehuiden, het vlees van honden, katten, ratten en ander stinkend ongediert, elkander zoeken te ontscheuren. Aan d'andere zy vertoont zich een kar, daar de Dood op staat; in haar rechterhand heeft zy een pijl, in de slinke een gebluste toorts. de Vryheid staat achter op. zy wordt van twee zwarte raavens, die door haar dore keelen afgrijslijk krassen, voorgetrokken. de Tijd heeft de toom om te mennen: de gront, daar zy over ryt, leyt vol lijken. Tusschen deze twee schrikkelijkheeden, worden Bacchus en Gultigheidt, door Maatigheidt, geteugelt. Diana geeft haar boog en pijlkooker, tot teeken dat het wildt door 't leeger verjaagt is, aan haar lagtmaagden.”¹¹

en dat gaat zo nog een tijd door. Achter elke vertoning opent Vos vijf „verschieten” met nieuwe taferelen, en als die voldoende zijn aangegaapt, weer drie nieuwe verschieten *dáárachter*. Een gedicht werd gedeclameerd bij elk der drie „niveaus”.

Leek dus het stuk van Bontius aanvankelijk op dat van Duym, het is duidelijk dat in de jaren zestig van de 17de eeuw het spektakel er de kern van ging uitmaken. En dat bleef geliefd tot diep in de 18de eeuw, zodat b.v. in oktober 1763 het blad *Schouwburg Nieuws* nog een prijsvraag kon uitschrijven voor „eene Nieuwe en allerbeste Beryminge, mitsgaders eene verbeterde *Tooneelschikking* van het Beleg en Ontset van Leyden”, met als prijs een gouden medaille ter waarde van f 50,-.¹²

Nu een paar grepen uit de 18de eeuw. Typerend voor de eerste helft van die eeuw lijkt zeker het stuk van mr. Kornelis Boon, heer van de heerlijk-

heid **Engelant** in het land van Putten, baljuw van Heenvliet en leenman van Voorne. Van de ongeveer tien toneelstukken van Boon schijnt **Leiden. Verlost** als enige ooit te zijn opgevoerd; ¹³ geliefd is het zeker nooit geweest.

Boons enige toneelaanwijzing luidt: „Het Tooneel is het Leger te Leiderdorp.” De stad Leiden is bij hem dus van het toneel verdwenen, het stuk speelt in het Spaanse hoofdkwartier. Zijn lijst van „vertooners” omvat maar 8 personages; daarvan spelen slechts 4 een rol van betekenis: **Baldez**, de veldoverste; Karendilet, een van zijn officieren; Magdalena Moons, een edele juffer; Kataryne, haar zuster en **vertrouweling**. Deze uiterlijke toneelindicaties maken al dadelijk duidelijk, dat het hier gaat om een klassicistisch treurspel.

Zoals bleek, stelt Bontius Magdalena eenvoudig voor als de maitresse van **Valdes**. Als de veldheer haar heeft beloofd om de stad niet te bestormen, duiken zij ter overnachting samen zijn legertent in:

Nu heb ick **u begeren**/

Naer uwe wensch en **wil/gherechtelick** volbracht?

Com gaen **wy naer** mijn **tent/en** ruste daer de nacht.

En bij Bontius hebben Spaanse officieren maar één karaktertrek: de wreedheid. Zij spreken over weinig anders dan verkrachten, verbranden, martelen en moorden.

Kornelis Boon evenwel heeft in 1711 zijn Corneille en Racine gelezen. Zijn hoofdmotief is, net als in de **Cid**, het conflict tussen liefde en plicht in het hart van een edelman. De held **Valdes** en de heldin Magdalena ontboezemen zich in hartstochtelijke en hoofse tweegesprekken, met elkaar, maar natuurlijk ook met hun confident en **confidente** die op hun **lagere** niveau de liefdesgeschiedenis herhalen, met dezelfde **bienséance** en in dezelfde statige alexandrijnen. Het gevecht om Leiden is gereduceerd tot een psychisch conflict en in overeenstemming daarmee zijn de uitgebreide historische tijd, plaats en handeling gereduceerd tot de bekende drie eenheden.

Ziehier een staaltje uit het vierde bedrijf:

MAGDALEENE.

... zich te ontfarmen des verslagen vyandts, heer,

Zou uwen name, zo gevreesdt, veel **groot**er eer

Dan eene zege, zo onwaardt, zo laf, verstrekken;

Ja in heldt **Baldes** eerst **zyn** heldendeugd ontkennen.

BALDES.

Het is in myne macht niet **u** te woordt te staan,

Voor ge opgerezen **zyt**.

MAGDALEENE.

Ik rys dan op. wel aan.
Maar wat staat me onderwyl te denken? heeft myn schreijen
De stadt verbeden? mag ik met die hoop my **vleijen**?
Spreek, **Baldes**, **Baldes**, spreek.

BALDES.

Denk niet, of ik had lang
Gestempt den **tranenvloedt**, die neerstort langs uw' wang,
Waar 't mogelyk geweest.

MAGDALEENE.

Zo zullen Leidens muren
Ondanks myn tranen nog deez' dag den storm bezuren!
Zo is (wat bittere spyt) myn derelyk **geween**
Nu **krachteloozer**, dan het is geweest voorheen!
Zo is uw' liefde dan nu **koelder**, dan te voren!

BALDES.

Ach! Magdaleene, wat verwy't doet **gy** my **hooren**!
Zou myne liefde nu verflawen, nu ik in
Het kort genieten zal den wensch van myne min
Door de eer van uw trouw, waar na ik nog gedurig
Elk oogenblik met hart en ziel hake even vurig?
(...)

waar kon **Baldes** mede
Den krygsknecht houden af van die rampzaalge stede?

MAGDALEENE.

Met **zyn** bevel.

BALDES.

't Vliegt hier wel alles van myn' handt;
Maar was dat mynen vorst, die hier in Nederlandt
Den vollen krygstoom my in handen heeft gegeven
Getrouw **zyn**?

MAGDALEENE.

Ben 'k dan niet **u** waardt?

BALDES.

Meer, dan myn leven.
Maar...

We laten **Valdes** in zijn conflict, om nu een blik te werpen op het eind van de eeuw. Bontius wordt dan nog steeds gespeeld, met korter tussenpozen dan enig ander stuk (en met Van der Werff in „**Carrépruik** en **bef**”),¹⁴ maar de invloed van Corneille en Racine is dan na een eeuw eindelijk tanende.

Het feestvierend Leyden; *eeuwspel*, vervaardigd door enige leden van het Leidse Taal- en Dichtlievend Genootschap onder de spreuk: Kunst Wordt door Arbeid Verkreegen, vormde een onderdeel van het plechtige herdenkingsfeest van 1774. Het is opgevoerd door het genootschap Veniam pro Laude op de feestelijke avondvergadering van 4 oktober en wel in aansluiting op het stuk van Lukretia van Merken.¹⁵

Maakten we bij de bespreking van het stuk van Bontius kennis met de bewondering voor schilderkunstige vertoningen, hier vindt men een andere eeuwenoude en continue Nederlandse karaktertrek: de neiging tot allegorie en moralisering. Een „eeuwspel” is nl. een bijzonder soort zinnespel of allegorisch drama, een genre dat er nooit helemaal uit is geweest, maar dat in de 18de eeuw (en zelfs vrij letterlijk van 1700 tot 1800) opnieuw in zwang komt. Er treden hier een twintigtal abstracte personages op, waarvan ik noem: Leyden, Geluk, Vrijheid, **Yver**, Geleerdheid, Dichtkunst, Koophandel, Tweedracht, Nijd en Dartelheid. De inhoud is gauw verteld. Het stuk speelt in de eigen tijd, 1774. „*Het* Tooneel verbeeldt een vroolijk Landschap waarin men den Tempel der Vrijheid ziet.” Tweedracht, Nijd en Dartelheid proberen het eeuwfeest te verstoren en Leiden er nu eindelijk onder te krijgen, wat ze in 1574 mislukt was. Maar ook nu overwint de stad, dank zij de oplettendheid van Beleid en **Yver**. Er volgt een groot feest, waar bij het Geluk op een wolk neerdaalt uit den hogen tot voor de Tempel der Vrijheid. Het stuk eindigt dan als volgt, nadat Geluk aan Leyden alle voor spoed heeft toegezegd:

LEYDEN.

Heb dubblen dank voor zo veel blij ken
Van **loutre** gunst;
Doe nutte **Weetenschap** en Kunst
En Handel rijk in luister prijken.

CHOOOR van alle de *Personagien*, onder 't *geluid van alle*
de *Speel-Instrumenten*.

Dat Leyden lang uw gunst geniet!
Weer gij, ô **schoone!** 't zielverdriet,
Bevestig gij **haer** blijder stand,
Doe als te **vooren**
Heur' luister **glooren**

Doof 't vaderland.
(Hier wordt weder gedanst.)

GELUK.

Rijst, wolken, rijst omhoog, mij lust op aerd' te blijven.
(*De wolken rijzen op, van voor den Tempel, dien men van binnen
fraei verlicht ziet.*)

VRIJHEID.

De dagtoorts daelt in zee, vervolgt uw feestbedrijven
In mijnen Tempel, waer het vreugdelicht reeds brandt.
Gij, feestgenooten! volgt, kom Leyden! geef me uw hand.

(*Vrijheid geleid Leyden in den Tempel; door eenige Personagien wordt
nog een. Dans gemaakt, waerna dezelve ook ten Tempel gaen.*)

Het decor (de tempel met lichteffecten) en de opvoering, die tamelijk losjes is opgebouwd uit de declamatie van ten dele „vrije” verzen (tegenover alexandrijnen) ondersteund door muziek en balletten, zijn typerend voor de tweede helft van de 18de eeuw. En dat is in overeenstemming met het vrijheidsbegrip van het stuk Deze vrijheid heeft niets meer te maken met Spanje. Zij heeft ook nog geen revolutionaire klank, al zou „Veniam pro Laude” onder leiding van Cornelis van Hoogeveen, die dit spel uitgaf, spoedig patriotisch worden. „Vrijheid” heeft hier, al zou men dat niet direct uit het citaat halen, vnl. betrekking op liberale theorieën op economisch gebied: Koophandel” moet vrij zijn om de Leidse maagd het hof te maken, d.w.z. Leiden moet vrij kunnen concurreren met buitenlandse handel en industrie. De economische bloei is hier voorwaarde voor een burgerlijke cultuur waarin Dichtkunst, Deugd, Vaderlandsliefde kunnen bloeien,

Vervolgens een paar karakteristieken van het 19de-eeuwse Leiden in Last. Zonder inleiding citeer ik twee gedeelten uit het „Geschiedkundig Tafereel” van M. Westerman (1809). Deze schrijver van tientallen toneelstukken was daarenboven acteur, „lierdichter”, vertaler, later mededirecteur van de Hollandsche Schouwburg te Amsterdam en boekhandelaar.

1. (Een hongerige burger op de wallen krijgt bezoek van zijn uitgeputte vrouw en zoontje. De vrouw heeft een beschuit ontworpen aan de hand van een stervende kraamvrouw en komt nu haar man spijzigen.)

DE BURGER, *gretig naar de beschuit grijpende;
doch zich bezinnende.*

Lieve vrouw!. . . Neen, neen voor u, tedere moeder, die uwe laatste krachten aan uwe kinderen opoffert, voor u zij deze sobere verkwikking.

DE VROUW.

Uwe krachten zijn uitgeput.

DE BURGER.

De uwe zullen onder de zorgen bezwijken.

DE VROUW.

Hebt gij mij dan vergeefs dezen **zuuren** weg laten gaan?

DE BURGER.

Vergeefs! Heb ik u niet aan mijn hart gedrukt? heb ik mijn' lieven jongen niet gekuscht? *ô* dit geeft meer verkwikking dan het aangenaamste voedsel. . . Zie, zie hoe het lieve kind naar deze beschuit grijpt (*Met eene vaderlijke verrukking.*) *ô*, laat ons eens zien wat hij zal **uitrechten**.

(Muzijk.)

Terwijl het kind de beschuit aangrijpt, schijnen beiden hun' nood te vergeten, en vestigen hun aandacht, met een levendige aandoening, op het kind; zij kuschen het om strijd, en drukken daarna elkander met vervoering aan het hart.

DE VROUW.

ô Hoe gelukkig is de moeder die de behoeften harer kinderen bevredigen kan.

DE BURGER.

Gij hebt mij een zalig oogenblik verschaft. Ga thans, lieve vrouw, te huis wachten er meer op **u**, en mijne aandoeningen zouden mij doen vergeten dat ik een' post te bewaken heb.

De vrouw scheidt met moeite van hem af, en vertrekt, beurtelings haar kind kuschende, en met aandoening op haar man terug ziende.

(Muzijk.)

2) (De intocht der geuzen.)

Onder een luid muziek komen de vaartuigen binnen. De menigte is van alle kanten toegevloeid, en heft een vrolijk gejuich aan. De Vlietbrug is opgepropt met menschen van allerlei staat, kunne en jaren. De bootsgezellen reiken het voedsel aan de menigte toe. Het vaartuig waarop de Admiraal Boisot zich bevindt, heeft het midden van het tooneel. De blijdschap, dankbaarheid en verrukking zijn op aller gelaat te lezen. De leden van den raad manen, door gebaardens, de meenigte aan den

hemel te danken: en vormen *een* achtbare groep. De bootsgezellen wuiven met *hunne mutzen*. De burgers rammelen met het geweer. Op den *voorgond* ziet men *verscheiden* aandoenlijke groepen. Van der Laan, en zijn vrouw hebben *bun kind* van een stuks broods voorzien, en *heffen* het met *bun beiden* op; terwijl het kind zich voorover *buigt*, met de *handen* opgeheven; en het oog ten hemel geslagen. Hier ziet men eene moeder, met een kind aan de borst, en van drie andere *omringd*, met het verkregen voedsel in de hand, *in eene* dankbare houding nederknielen; daar ziet men twee echtelingen elkander in de armen knellen; terwijl zij van *hunne* kinderen omringd worden; andere besproeijen het 'brood met hunne tranen; en worden door de verrukking belet *er* van te genieten. Overal ziet men de *armen* dankbaar opgeheven, en het oog ten hemel geslagen. Het geheel vormt een *aandoenlijk tafreel*, dat door de *muzijk ondersteund* wordt. Na dat dit *tafreel* een oogenblik gestaan heeft stapt Boisot, gevolgd van *Wilhelmszoon*, en andere *scheepshoofden*, *aan wal*, en wordt van de leden des raads begroet; en met een blij gejuich verwelkomt.

Muzijk.

Al hoopt Westerman in zijn *Voorberigt*, dat hij zich zoveel mogelijk „buiten die bekrompen kunstgrepen gehouden” heeft, „*waarvan* men zich gewoonlijk zoo buitenspoorig in de *melodrame* bedient”, het is duidelijk dat het stuk als voornaamste doel heeft de tranen te doen vloeien. De nobele pathetiek van de „gebaardens”, de groepstaferelen, de ondersteuning door scènemuziek, alles werkt daartoe mee. Maar er is ook nog een andere kant aan deze stijl. Men kan het publiek niet aan één stuk door doen wenen. Daarom laat men het zich af en toe vergapen aan een prachtig geschilderd decor, nog steeds perspectivisch aangebracht op zijcoulissen en een achterdoek. De laatste decennia van de 18de en de eerste van de 19de eeuw waren een hoogtepunt in de Nederlandse decoratiekunst. Typerend voor de tijd is daarbij het gebruik van lichteffecten, hetzij geschilderd, hetzij door transparanten, hetzij door een combinatie van beide. Daarmee kon men de illusie voortoveren van allerlei romantische *natuurtaferelen* (vuurspuwende bergen, ruïnes bij maanlicht enz.). Tegen zo'n grootse achtergrond komt het tranenrijke lot van de mens in deze tijd veel beter uit. Het medeleven met de Leidse bevolking zal niet weinig gesteund zijn, doordat het decor voor Westermans stuk ontworpen is door François Joseph Pfeiffer, een van de grootste decorateurs van zijn tijd. (Het ontwerpen van decors voor één bepaald stuk was op zichzelf al een nieuwigheid; normaal was en bleef immers dat men speelde in een standaarddecor, goed voor zeer veel stukken. Zo b.v. de Burgerkamer, de Tuin.) Van Pfeiffers schilderwerk voor dit „Geschiedkundig Tafreel” wordt speciaal geroemd de brand van het dorp *Zoeterwoude*, waarbij de vlammen in het water *weerspiegelden*.¹⁶ Maar ook het schilderwerk bij de geciteerde intocht der Geuzen moet indruk gemaakt hebben.¹⁷

In de latere 19de eeuw, wanneer de zgn. tweede fase van de Romantiek is doorgebroken – die wat deze stukken over Leiden betreft het eindpunt van een ontwikkeling is – vermengt zich dit burgerlijke melodrama met het groots opgezette historiespel (model: **Victor Hugo**). Spektakelzucht of een diepe onvrede met zichzelf brengen de schrijver ertoe om zijn denk- en gevoelswereld te projekteren in de opzweependste perioden uit onze geschiedenis. Helaas bereiken de teksten van onze stukken hier een maximum aan hoogdravenheid en onbeholpenheid. „**Dat de Kooper bij het lezen geene** reden moge vinden zijne 50 Centen te beklagen wenscht De Schrijver.” Zo eindigt Jacob Gabriël Litzau zijn *Voorrede*. De 20ste-eeuwse lezer kan maar moeilijk inzien, waarom de (weinige) kopers van deze toneelwerken niet telkens hun Centen beklaagd zouden hebben. Liever dan op de teksten richten wij daarom opnieuw enige aandacht op de stijl van de opvoering.

De schilderkunst blijft de toon aangeven in het decor. Toch gaat men sinds ca. 1850 ongeveer nu en dan ook „echte” kamers *bouwen*, dus met gesloten decors. Die kamers kunnen nu verlicht worden met gaslicht in plaats van kaarsen; tegelijk kunnen nu voor het eerst de zalen geheel verduisterd worden zodat het „kastje kijken” een aanvang neemt. In de acteerstijl gaat daarmee gepaard een voorzichtige ontwikkeling naar een nieuwe natuurlijkheid. En zelfs rijst langzaamaan de vraag naar de historische werkelijkheid. Litzau en Dercks voelen zich genoopt Historische Aanteekeningen aan hun stuk toe te voegen – zonder er in hun stukken zelf rekening mee te houden.

Een en ander komt weer het best uit in de plaatsaanduidingen der verschillende scènes. In het algemeen wisselen die scènes tussen een kamerdecor en een „buitengebeuren” waar een massa kan optreden. De kamers zijn bij Van der Werff thuis, in een klooster, op het stadhuis; ¹⁸ ook „the interior of a tower within the Castle or the Citadel of **Leyden**” (Slous). De eerste *decorindicatie* van J. K. de Regt (1874) typeert het best de poging tot historisering van de tweede eeuw helft:

„Het tooneel verbeeldt een prachtig gemeubeld vertrek in den stijl der 17^e eeuw. Daarin staat aan de regterzijde van het tooneel, eene tafel met schrijfgereedschap en in het midden van het tooneel eene antique tafel met kaarten, plattegrond van Leiden enz. bedekt. De hoofdingang is de middendeur op den achtergrond; aan beide zijden op den achtergrond, boogvormige gangen met beeldhouwwerk versierd. – Het le bedrijf speelt te Leiderdorp. – Bij het ophalen der gordijn zit **Francesco de Valdez** aan zijne schrijftafel.”

Neogotiek met een „antique” tafel – maar toch een poging om de historische werkelijkheid te benaderen.

Wat de buitenscènes betreft, hier hebben een aantal schrijvers een voorkeur voor de Breestraat, speciaal de trappen van het stadhuis, vanwaar Van der Werff en andere hoofdpersonen het „plondergrauw” makkelijk kunnen domineren, en die voor het publiek zo makkelijk te herkennen zijn. – **Derck-**

sen (1860) eindigt zijn stuk op de vestingwal aan de Koepoort: „**Aan** de eene zijde ziet men den toren van Bourgondië”: die toren speelt geen **rol**, maar versterkt het gevoel voor herkenbare kleurrijke realiteit. — Fraai stof-feert de zeer romantische Slous de markt van Leiden: „in the centre a half-demolished Cross (de romantische voorliefde voor ruïnes!). *Hammermann* the Smith (een muiter) stands on the topmost step of the base, a tumultuous crowd surrounds him”. . .

Van deze beelden naar het Beleg op de 20ste-eeuwse planken lijkt een grote stap. Maar in feite is er niet zo veel verschil. De paar stukken over Leiden uit onze eeuw zijn, met veel historische drama's uit dezelfde tijd, eerder naklan-ken van de Romantiek der 19de eeuw dan nieuwe, eigen verbeeldingen.

Wel klinkt de toon van de dialogen af en toe onmiskenbaar vroeg 20ste-eeuws. Hier brengt **mr.** Wienecke (1937) **Valdes** en „**Hella Mone**” bijeen:

VALDES (*komt binnen en kust Hella de hand.*) Te lang moest ik je missen, **Hella**. . . wat hindert je? jouw **oogen** zijn vochtig.

HELLA. Gelukkig, dat je gekomen bent, **Francis**. Heerlijk mooi zijn je rozen. Ze geuren, gloeien, als of er vrede was.

VALDES. Je las gedichten van Theresa. Ik herken het boekje, dat je wel van mij wilde aannemen.

HELLA. Ik bewonder haar sonnetten (*leest voor.*)

Jezus, *Gij troft* mij 't hart zóó wel,

dat *ik U vreesde, al doofde Hel;*

al waar' geen Hemel, 'k minde U fel!. . .

VALDES. Er drukt je iets, **Hella**. Ik hoor het ook aan den klank van je stem, die wat dof klinkt. Wat is er? . . zeg het mij, wil je?

En hier nadert voor vier vrijbuiters in hetzelfde stuk eindelijk het ontzet:

EERSTE VRIJBUITER. In het Oosten breekt roze en geel geschemer door.

VIERDE VRIJBUITER. Sterren tanen.

DERDE VRIJBUITER. Het Oosten gloeit als gloed van opaal. . .

EERSTE VRIJBUITER. Ik voel adem van ochtendwind.

VIERDE VRIJBUITER. Een woudduif koert.

DERDE VRIJBUITER. Geen lichtjes in schans teruggekeerd.

EERSTE VRIJBUITER. Ik zie Geuzenschepen.. . oranjevanen. . . daar ligt ons brood, onze vrijheid! Daar nog schans van Lammen. (weesjon-gen loopt over stadswal naar hen toe. *Zonnestraal breekt door.*)

Hier hoort men zeker de weerklank van een literaire stijl, t.w. die van de **Neo-Romantiek** met vleugen van Tachtig en Couperus. Maar bij een **toneel**-traditie sluit het niet aan.

De vraag rijst, of überhaupt al deze stukken over Leiden specifiek historisch zijn, d.w.z. in hun handeling de verhouding weergeven tussen de stad of de

individuele personages en een als historisch gevoelde waarheid (die niet hoeft te kloppen met de historische realiteit) – of dat het alleen uiterlijk in het verleden geplaatste stukken zijn. Op die vraag kan hier niet worden ingegaan; hij zou ook interessanter zijn als de stukken literair op hoger peil stonden. Maar de ontwikkeling van de relatie tussen tekst en opvoering wordt door dat gebrek aan peil niet minder boeiend.

AANTEKENINGEN

1. Het stuk van Loosjes komt voor in *Hollandsche Dichtkundige Schouwburg* (Haarlem 1810); dat van Dercksen in *Bundel Dramatische Poëzy (Nieuwe Serie) van S. J. van den Bergh e.a.* (A'dam 1860) en in *Dramatische Poëzie, Gedichten van S. J. van den Bergh e.a.* (Arnhem 1866). Al deze stukken zijn te vinden in het Leidse Archief, behalve die van Brouwer en Loosjes die zich bevinden in de Leidse U.B. en in de Koninklijke Bibliotheek.

Het stuk van Aumüller is mij alleen in handschrift bekend.

2. Mr. L. J. H. Lamberts Hurrelbrinck, „Magdalena Moons” ten tooneele gebracht”, *Haagsche Stemmen* no. 31, 1 aug. 1891, blz. 401-412.

Dez., „Het Beleg en Ontzet van Leiden ten tooneele gebracht”, *Hand. en Med. van de Mij. der Ned. Letterk. te Leiden, over het jaar 1891-1892*, Leiden 1892, blz. 17-51.

3. Boudewijn, „De opera „Le Siège de Leyde””, *De Tijd, merkwaardigheden der letterkunde en geschiedenis van den dag, voor de beschaafde wereld*, jrg. V, 1849, blz. 177-196. (Leids Archief, 2431 pf.)

4. En evenmin in de muziekspelen.

5. J. J. Orlers, *Beschryvinge*, uitg. 1641, blz. 268-270.

Het archief bewaart de „Chaerte” op rijm van Jan van Hout, die uitnodigt tot het maken van dankgedichten op het Ontzet bij wijze van prijsvraag, benevens de antwoorden van verscheidene rederijderskamers (Arch. 2006f). Blijkens de *Chaerte* zouden op 4 okt. de spelen worden opgevoerd, 5 okt. de vertoningen gehouden en 6 okt. de poëzie voorgelezen. De hele markt duurde van 1 t/m 10 okt.

6. Frans van Mieris, *Beschr. v. Leyden*, 1762-84, dl. II, blz. 452-453.

7. Hier wordt niet ingegaan op de vraag, wie de schrijver is en wanneer hij het stuk geschreven heeft. Daarover zou bepaald eens een nieuwe studie gemaakt moeten worden. Het art. van dr. J. J. Bergman, „Reinier Bontius en zijn tooneelstuk op Leidens beleg en ontzet” (*Hand. Med. Mij. v. Ned. Lett. over het jaar 1869-1870*, toont, in aansluiting bij Suringar, wel duidelijk aan, dat de Leidse hoogleraar Bontius (1576-1623) het stuk niet geschreven kan hebben. Maar er blijven raadsels over. Zeker zou de geschiedenis van de rederijkerij en van de vele drukken van het stuk hierin betrokken moeten worden. Zo vindt men b.v. op de titelpagina van de oudstbekende druk van 1646 een vignet: twee mannen houden het Leidse wapen tussen zich in; de linker heft drie haringen op, de rechter een wittebrood. In de druk van 1659, eveneens uit Leiden, en in de twee drukken van 1693 (Leiden en Rotterdam) vindt men hetzelfde vignet, maar hier staat links van de linker man „PIERO”, rechts van de rechter „TROMPET”. Nu is bekend, dat „PIERO” de bijnaam was van de „bode” (gerechtsdienaar) Pieter Cornelisz. van der Morsch, die tevens nar was van De Witte Acolye. Hij werd bode in 1578, stierf in 1629 en is m.a.w. een oudere tijdgenoot van de hoogleraar Bontius. Zijn naam leefde ook voort in een gezegde: „Hij slacht Piero van Leiden, gezegd van iemand die een dreigende zwaarigheid niet durft afwachten” (*Woordenb. Ned. Taal* XII, 1574). De vraag rijst, of dit vignet ook in andere Leidse uitgaven van toneel- of andere werken voorkomt en of het betrekking kan hebben op een opvoering van een stuk van het Beleg toen Van der Morsch als nar in functie was. Heeft Bergman terecht geopperd, dat de in 1625 gedoopte

Belegering en ontsetting der Stad
LEYDEN,
Geschied in den Jare 1574. beginnen &
den 27. May, en eyndigende den 3. October
daer aen volgende.

Seer levendig afgebeeld door
REYNERIUS BONTIUS.
TREUR • BLY • EYNDE • SPEL.

Desen laetsten Druk veel verbeterd / verciert met schoone Figuren / ende al De Vertooningen / soo voer / in / als na het Spel.

Tot Leyden by de Weduwe van *Johannes Tangena*, Boeck-Prent en Kaett ver-
koopster, onder 't Stadthuys. 1693.

Reyer Bontius de schrijver is, dan heeft „Piero” natuurlijk niets met dit stuk te maken gehad.

8. Bergman noemt in zijn art. (zie vorige noot) Suringars vermelding van een **kwartouitg.** van 1645, te Leiden voor Gijsb. de Wit. B. tekent hierbij aan, dat dit niet de eerste dr. geweest kan zijn; dat was blijkens het voorwoord *van* die van 1646 een **uitg.** in octavo.

8a. *Penson's short Progresse into Holland Flaunders and France with Remarques. Written by Tho. Penson Arms-Painter. Anno Dom. 1690.* British Museum, Londen, Ms. Harl. 3516, fol. 30 recto. (Vriendelijke mededeling van miss Katherine Fremantle aan ir. W. Kuyper te Leiden.)

9. Leids Archief, 2461 piano.

10. Drukken van 1660, 1670, 1676, 1682, 1706, 1729, z.i. (ca. 1730). Vos z'n *Beschrijving der vertooningen* ook in zijn *Alle gedichten en tooneelspelen uitg.* 1662-1671 en 1726.

11. Geciteerd wordt de **uitg.** van 1670.

12. Die prijsvraag zal wel uitgeschreven zijn naar aanleiding van een Leidse voorstelling, want in die zelfde maand oktober 1763 was het *Leidsche Schouwburgnieuws* opgenomen in het genoemde maandblad *Schouwburg Nieuws* en speelde bovendien het gezelschap van Corver dit stuk te Leiden. (Zie Worp, *Gesch. van Drama en Tooneel*. Groningen 1908, 1. 182.) De kritiek on Corver z'n voorstelling was tamelijk gunstig. „alleen ontstond er een algemeen gelach onder de aanschouwers, Omdat Corver (die Van der Werff speelde, W. H.) zulk een ongemeene **paruk** op zijn hoofd had. (. . .) Het gevecht, dat er in het stuk plaats vond, ging **zoo wonderlijk toe**, dat het publiek van het-lachen niet tot bedaren was te brengen; het nam toe, daar een jongen, die verbeeldde moest dood te leggen, geen geduld had om langer stil te blijven **maar weder teekenen** van leven begon te geven en eensklaps ook een voor dood liggende jongen **zoo wakker aftijsterde**, na hem bij de haren gegrepen te hebben, dat aan het lachen der toeschouwers geen perken konden gesteld worden.” (Johs. Hilman, *Ons Tooneel*, A'dam 1879, blz. 107.)

13. J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang der Ned. Letterk.*, 2de dr., A'dam 1922-1927, dl. V. blz. 202.

14. Hilman, a.w., blz. 113.

15. Vgl. het art. van de heer J. T. M. Groffie over „Het tweede eeuwfeest van Leidens ontzet en de feestrede van Johannes le Francq van Berkhey” in het *Jaarboekje* van 1963, blz. 86-100.

16. Ben Albach. *Helden. draken en comedianten*. A'dam 1956. 136.

17. Dit schilderwerk zal zeker ook behoren tot de **traditie** die dr. R. van Lutterveld behandeld heeft in „De Leidse haring- en brooduitdeling in woord en beeld”, *Jaarboekje* 1960, blz. 71-88. De pathetiek van Westermans stuk sluit het nauwst aan bij de tekening van H. P. Oosterhuis of het schilderij van M. 1. van Bree (zie genoemd art.). — Het Leids Archief bewaart programma's van opvoeringen van Westermans stuk uit 1833, 1836, 1837, 1840 en 1842. Er komen grote namen **op** voor, als Bingley, Sablairolles, Rosenveldt. Men kan aannemen, dat **het** geruime tijd jaarlijks is opgevoerd; het populairste stuk na dat van Bontius!

18. Met een historiserende voetnoot by Slous, dat het Stadhuys van zijn dagen dateert van na het beleg.

ILLUSTRATIE

Afb. 13 „Tweede **vertooning.**” In: Beschrijving der sieraaden van het toneel met de verklaring derzelve zinnebeelden en vertooningen in het Beleg en Ontzet van Leiden; Amsterdam 1729. Gem. arch. Leiden, Bibl. nr. 2427.

LI JNCLICHE'S

A. Toneelaffiche anno 1660 voor het treur-blij-eijnde spel Belegeringhe **ende** Ontset der Stadt Leyden.

Gem. **arch.** Leiden, Bibl. nr. 2461.

B. De hongersnood tijdens het beleg. Houtsnede in: Belegering en Ontsetting der stad Leyden, door R. **Bontius**.

Gem. **arch.** Leiden, Bibl. nr. 2390 blz. 27.

C. Titelpagina van De Belegering en Ontsetting der stad Leyden, door R. Bontius. (Rotterdam 1693.)

Gem. **arch.** Leiden, Bibl. nr. 2388.

40 JAAR ERVARING ALS SECRETARIS VAN DE LEIDSCH SCHOUWBURGVEREENIGING

door

mr. H. R. Goudsmit

Wanneer ik hierna iets ga vertellen over mijn ervaringen met de toneelgezelschappen en de actrices en acteurs, meen ik goed te doen eerst een uiteenzetting te geven, waarom ik namens het bestuur van de Leidsche **Schouwburg**-vereniging de verbindingsman kon zijn, terwijl ik van beroep advocaat was.

Zoals bij het honderd-jarig bestaan van de Leidsche **Schouwburg-Vereeniging** is vermeld en in het Leidsch Dagblad van donderdag 3 maart 1966 is opgenomen, wordt de schouwburg aan de Oude Vest No. 43 sedert 1866 geëxploiteerd door een vereniging op aandelen, een rechtspersoonlijkheid bezittende vereniging, krachtens art. 8 van de statuten bestuurd door een commissie van tenminste vier en ten hoogste twaalf leden. Aan de functie van bestuurder is geen bezoldiging verbonden. Uit de leden van het bestuur worden de voorzitter, de penningmeester en de secretaris gekozen.

Op deze wijze ben ik in augustus 1929 tot **secretaris** van de Leidsche **Schouwburg**-vereniging benoemd als opvolger van de sedert kort overleden heer A. Goekoop, die wel iets korter dan ik, doch ook meer dan 30 jaar het secretariaat van de vereniging heeft waargenomen.

In een bestuursvergadering in augustus 1929 ben ik door de toenmalige voorzitter, prof. mr. E. M. Meijers, als bestuurslid en als secretaris geïnstalleerd. Bij die installatie zei de voorzitter, dat, indien men zich beschikbaar stelde als lid van het bestuur van de Leidsche Schouwburgvereniging, men zich verplichtte minstens 25 jaar lid van het bestuur te blijven. Bovendien drukte de voorzitter de secretaris speciaal op het hart te zorgen, dat niet twee gezelschappen op dezelfde avond de schouwburg zouden huren, zodat zij de kans liepen tegelijk voor te rijden om hun voorstelling te geven. Tot mijn vreugde heb ik mij aan beide voorwaarden tot nu toe kunnen houden.

Daar dit artikel zal worden opgenomen in het Leids Jaarboekje moet het interessant zijn te vermelden, wie in 1929 bestuurslid waren, omdat de meeste bestuursleden of geboren Leidenaren waren of zeer sterk ingeburgerde **Leidenaren**. Behalve de hierboven reeds genoemde voorzitter was penningmeester

de heer F. G. Gerlings, bankier, was vice-voorzitter de heer H. J. P. Wasse-
naar, textielfabrikant en waren de verdere bestuursleden de heren **Carl Dries-**
sen, oud-textielfabrikant, prof. dr. J. A. J. **Barge**, hoogleraar en A. D. Vijgh,
notaris te Leiden.

Terugkomende op de installatie als secretaris bleek uit de woorden van de
voorzitter, dat het speciaal de taak van de secretaris was het contact met de
gezelschappen en alle huurders van de schouwburg te onderhouden, waardoor
ik op verzoek van de redactie van het Leidse Jaarboekje op mij hebben kun-
nen nemen om over mijn ervaringen in de contacten met de gezelschappen en
de acteurs en de actrices te schrijven.

Snuffelende in de archieven uit deze periode moet mij de opmerking van het
hart, dat er toch zo bijzonder veel is veranderd. Gezelschappen zijn gekomen
en gegaan. En tegenwoordig meer dan vroeger wisselen de actrices en de ac-
teurs van gezelschap.

Het eerste gezelschap, dat optrad en het eerste stuk, dat werd gespeeld na
augustus 1929 was op 9 september 1929 het gezelschap „De Vereenigde
Schouwspelers” onder directie van Pierre Mols, dat een voorstelling gaf van
„**M'n** Vrouw is Advocaat! . . .” van Georges Berr en Louis Verneuil. In de
vrouwelijke hoofdrol trad op Ennie Mols-de Leeuwe, die het toneel tot heden
nog steeds trouw is gebleven.

Dan treffen wij verder aan de volgende gezelschappen:

N.V. Vereenigd Rotterdamsch Hofstad-toneel onder directie van Cor van der
Lugt Melsert;

Het Residentie-Toneel onder directie van Caro van Dommelen;

Het Nederlandsch-Indisch Tooneel onder directie van Cor Ruys;

N.V. Het **Schouwtooneel** onder directie van Adr. van der Horst en Jan **Musch**;

Het Nieuw Rotterdamsch Tooneel onder directie van Frits Tartaud;

Het Heyermans Ensemble onder directie van Willem van der Veer, het gezelschap, dat „**Allerzielen**” van **Herman** Heyermans, een zinnebeeldig spel, ten tonele bracht.

Dit laatste vermeld ik, omdat daaraan voor mij een bijzondere herinnering
is verbonden. „**Allerzielen**” mocht tot die tijd slechts in besloten kring en niet
in het openbaar worden opgevoerd, omdat het voor een deel van de bevolking
kwetsend zou kunnen zijn. Er lag dus een verbod op van de burgemeester als
hoofd van de politie. Op verzoek van de directeur van het gezelschap, Willem
van der Veer, ben ik met hem bij burgemeester van de Sande Bakhuyzen ge-
weest om te trachten het verbod om het stuk in openbare voorstelling te
mogen geven te doen opheffen. Inderdaad heeft de Burgemeester aan dit ver-
zoek voldaan, evenwel op voorwaarde, dat in de tekst enkele coupures zouden
worden aangebracht, die ook in andere plaatsen waren toegepast.

De recensie van deze voorstelling vermeldt deze geschiedenis. Dit nauwe
contact met de directeur van een gezelschap zou nog door vele worden ge-
volgd.

Behalve bovengenoemde gezelschappen vermeldt de historie het optreden van de onvolprezen Frits **Hirsch** Operette en het Volkstoneel, zoals het Ensemble Sluyters met „De Big van het 168ste”, „De Twee Weezen”; „Mottige Janus” e.a.

Het Amateurtoneel was zeer sterk vertegenwoordigd door voorstellingen van het Leidsch Studenten-Tooneel, het R. K. Studententoneel, de Kon. Vereniging „Litteris Sacrum”, de Toneelvereniging Jacob Cats” en „Nut en Vermaak”. Alleen het Leidsch Studenten Tooneel en de Kon. Vereniging „Litteris Sacrum” vinden wij uit die tijd nog terug onder de geregelde bespelers van de schouwburg. Daar zijn nu verschillende andere verenigingen bij gekomen. Zij zijn altijd hartelijk welkom geweest in de schouwburg.

In het seizoen 1929/1930 huurden de gezelschappen de schouwburg, welke voorstellingen de z.g. vrije voorstellingen werden genoemd.

In het daarop volgend seizoen doen acht abonnementsvoorstellingen opnieuw hun intree. Dat betekende, dat het bestuur van de Leidsche Schouwburgvereniging tevoren met door hem te kiezen geschappen acht avonden afsprak, waarop nader te kiezen stukken zouden worden gegeven.

De eerste voorstelling van deze serie werd gegeven op 26 september 1930 door een nieuw gezelschap, het Amsterdams Toneel onder artistieke leiding van Eduard **Verkade** en Albert van Dalsum. Het gezelschap speelde die avond „**Sherlock Holmes**” een detective-spel in vijf bedrijven van Conan Doyle en William Gillette.

De tweede abonnementsvoorstelling werd gegeven door het Ver. Rotterdams Hofstad-Toneel met „Ik heb een mensch gedood” van Maurice **Rostand**. De derde abonnementsvoorstelling werd gegeven door het Schouwbtoneel onder leiding van Adr. van der Horst en Jan Musch, waarbij „Zijn Testament”, een toneelspel in vier bedrijven van Arthur W. **Pinero**, werd ten tonele gebracht.

Vervolgens werd een voorstelling gegeven van „Beter dan vroeger” van **Pirandello** door de Kon. Ver. „Het Nederlandsch Tooneel” onder Louis Saalborn en Dirk **Verbeek**.

Om de opsommingen van gezelschappen aangenaam te onderbreken moet ik in dit seizoen en om precies te zijn op 30 november 1930 vermelden het zilveren toneeljubileum van Louis van Gasteren, spelende bij de N.V. Ver. Rotterdamsch Hofstad-Tooneel onder leiding van Cor van der Lugt Melsert. Het jubileumstuk was „De Laatste Liefde” van Ossip Dymow.

Dat hier een grootse huldiging zou plaats hebben was tevoren wel te voorzien. De jubilaris was hier niet alleen de acteur, doch ook reeds 13 jaar regisseur van het Leidsch Studenten-toneel, de toneelvereniging van het Leidsch Studenten Corps. Er was een ere-comité gevormd, waarvan de burgemeester

ere-voorzitter was en Prof. Meijers voorzitter. Na afloop van de voorstelling werd de jubilaris van vele kanten hartelijk gehuldigd, waarna op de **Studenten-Societeit „Minerva”** een souper werd gehouden.

Aan dat souper haalde prof. Meijers in zijn speech aan, dat zijn collega, hoogleraar in het burgerlijk recht van vier of vijf eeuwen tevoren doceerde, dat een ouder zijn kinderen kon ontverven, indien zij met actrices of acteurs aan dezelfde maaltijd zaten.

Nadat Esther de Boer-van Rijk op 10 oktober 1923 haar gouden **toneel**-jubileum had gevierd, zien wij haar op 22 februari 1931 weer optreden als „**Kniertje**” in „**Op Hoop van Zegen**” van Heijermans ter gelegenheid van de herdenking van het feit, dat dit stuk zijn 30-jarig jubileum vierde.

In datzelfde seizoen **1930/1931** vierden wij nog een zilveren toneeljubileum, namelijk van Louis Gimberg als Graaf de Larzac in het blijspel „**Papa**” van Robert de Flers en G. A. de Caillavet.

Het was bij zulke gelegenheden bijzonder prettig, dat de verhouding tussen het Leidsch Studenten Corps en het schouwburgbestuur zo goed was, dat jubilea plachten te eindigen met een souper op **societeit Minerva**”.

Het valt op, dat in de volgende jaren in de schouwburg het meest is opgetreden de N.V. Vereenigd Rotterdams Hofstad-Toneel onder leiding van Cor van der Lugt Melsert. Zonder ook maar iets aan de andere directeuren te kort te willen doen, meld ik hier gaarne dat het voor de secretaris van de Leidsche Schouwburgvereniging bijzonder prettig was met Cor van der Lugt Melsert zaken te doen. Afspraak was afspraak en het was altijd mogelijk met de directeur zelf contact op te nemen om eens iets bijzonders te bespreken in het belang van de goede gang van zaken en het schouwburgpubliek

Diezelfde bijzondere verhouding heb ik ondervonden in mijn contact met Cor Ruys, speciaal na de oorlog, toen hij hier regelmatig kwam met zijn eigen gezelschap, Het Vrije Toneel, waarvan Cor Ruys directeur was en zijn broer Anton administrateur, hoewel deze ook acteur was en ook in verschillende stukken heeft meegespeeld. Op deze samenwerking kom ik terug in verband met het toneeljubileum van Cor Ruys.

Verder gaande mag niet onvermeld blijven de opvoering van „**De Vader des Vaderlands**” van Eduard **Veterman** op 8 mei 1933 ter gelegenheid van de herdenking van de geboortedag van Willem van Oranje in 1533. Het gezelschap van Van der Lugt Melsert bracht dit stuk en Cor van der Lugt Melsert speelde de figuur van Willem van Oranje op sublieme wijze. Aan het eind van de voorstelling bood de heer Wassenaar namens het bestuur van de Leidsche Schouwburgvereniging aan Cor van der Lugt Melsert de gedenkenning van de Leidsche Oranje-herdenking aan.

Op maandag 9 oktober 1933 zien wij weer een dubbel jubileum van Esther de Boer-van Rijk, namelijk haar **80ste** verjaardag en haar **60-jarig toneeljubileum** in „**Levensavond**” geschreven door Jaap van der Poll, die zelf een rol in het stuk vervulde en die deel uitmaakte van het gezelschap „**de Boer-van**

Rijk-ensemble". Prof. **Meijers** richtte na afloop het woord tot de jubilaresse en zei bij die gelegenheid, dat het de derde maal was, dat hij haar mocht huldigen, namelijk bij haar 70ste verjaardag, bij haar 75ste en haar 80ste. Hij meende, dat de reeks nog lang niet volkomen was.

In hetzelfde seizoen treedt het Centraal Toneel op, waarbij Cees Laseur de artistieke leider was.

Ook Cor Ruys zien wij komen als artistiek leider van het **Nederlands-Indisch** Toneel met de fabrikanten-comedie „**De Vier Müllers**".

De zevende abonnementsvoorstelling in dat seizoen werd gegeven door de N.V. Amsterdamsche Tooneelvereniging onder directie van A. van Dalsum en A. Defresne, met „**Circus Knie**" van Zuckmayer.

De eerste abonnementsvoorstelling in het volgend seizoen wordt gegeven door de Toneelgroep „Het Masker" onder directie van Jan Musch en Ko Arnoldi, die een voorstelling gaf van „**Vorstelijke Emigranten**", waarin Jan Musch en Else Mauhs excelleerden.

In dit seizoen brengen twee gezelschappen hetzelfde stuk, namelijk het Verenigd Rotterdams Hofstad-Toneel van Cor van der Lugt Melsert met „**Strijders in 't Wit**" van Sidney Kingsley en het Centraal Tooneel onder Cees Laseur onder de titel „**Mannen** in 't Wit".

Later zouden wij dat weer zien in het stuk „**De dood van een handelsreiziger**", doch het was niet gebruikelijk.

Merkwaardig is, dat juist op 11 december 1967 door de radio is meegedeeld en in de dagbladen is gepubliceerd, dat de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk de wijziging van het toneelplan, zoals dat is voorgesteld door de gezamenlijke gezelschappen met medewerking van de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties en de Vereniging voor Culturele Organisaties, heeft goedgekeurd, waarbij als één van de voorwaarden is gesteld, dat er geen exclusief auteursrecht voor één gezelschap meer zou bestaan. Twee gezelschappen kunnen dus vanaf het volgend seizoen met hetzelfde stuk komen.

Tussen de jaren 1930 en 1935 was de economische toestand in Nederland slecht, zodat er op verschillende manieren steunacties werden gevoerd, ook door de verenigingen en toneelgezelschappen. Zo is ten bate van het Leidsch Crisiscomité een **tournee** gemaakt met de operette „**Die Fledermaus**" van Johann Strauss. De solisten werden gerecruteerd uit de **Fritz** Hirsch Operette, de koren uit de dames en heren studenten leden van de Vereniging voor Vrouwelijke Studenten te Leiden en van het Leidsch Studenten Corps, terwijl het orkest ook werd verzorgd door „**Sempre** Crescendo" met versterking van leden van het orkest van de **Fritz** Hirsch Operette. Aan het eind van het **tournee** is een voorstelling in Leiden gegeven en hoewel **Fritz** Hirsch oorspronkelijk wel enige bezwaren tegen dit gezamenlijk optreden had, heeft hij later verklaard,

dat alle bezwaren waren vervallen, omdat de samenwerking zo bijzonder goed was geweest.

Na afloop van de voorstelling verzamelden zich aan een gezamenlijk souper op Sociëteit Minerva alle spelers van de **Fritz Hirsch Operette**, van de V.V.S.L. en het Leidsch Studenten Corps. De toenmalige wethouder van Sociale Zaken als voorzitter van het Crisiscomité en de secretaris van de Leidsche **Schouwburg**vereniging fungeerden met hun dames als chaperonnes.

De muziek aan het souper werd verzorgd door een klein strijkorkest van het begeleidend orkest van de operette. Dit orkest speelde gedurende het gehele souper operettemuziek, die meegezongen werd door **Egon Karter**, één van de solisten van **Fritz Hirsch**.

Het meest indrukwekkend moment was, toen **Fritz Hirsch** het woord verzocht en zijn dank uitbracht aan de Nederlanders voor de aan hem en zijn gezin verleende gastvrijheid, aan de studenten voor de samenwerking tijdens de operette en de voorbereiding daarvan en zijn woorden aldus eindigde: „**Wij willen Holland houden, Wilhelmus van Nassouwe**”, waarop de muziek en alle aanwezigen spontaan het Wilhelmus aanhieven. Dit zal ik nooit vergeten.

Sindsdien bestond er een band tussen dit gezelschap en mij, welke band helaas met de oorlog is verbroken en nimmer is hersteld.

In het speelseizoen 1936/1937 heeft de **Fritz Hirsch Operette** haar 10-jarig bestaan herdacht met een voorstelling van „**Sissy**” een liefdes-idylle aan het Weense Hof met muziek van **Fritz Kreisler**. Hoewel **Fritz Hirsch** geen huldiging wenste, is deze herdenking niet onopgemerkt voorbij gegaan: na afloop van de voorstelling zijn aan **Fritz Hirsch** kransen aangeboden en werd hij door mij als secretaris van de Leidsche Schouwburgvereniging, bij afwezigheid van de voorzitter, en door een vertegenwoordiger van het Leids Studenten Corps toegesproken.

Vermeldenswaard is op 5 februari 1937 een voorstelling van het A.B.C. Cabaret onder leiding van Louis Gimberg met de revue „**Klankenparade**”, waarvan als auteurs worden vermeld Wim Kan, Louis Gimberg e.a. Aan de vleugels **Beuker** en **Denijs**.

Op zondag 26 september 1937 speelde Jan Musch in de schouwburg zijn onvergetelijke rol in „**De Vrek**” van Molière. Juist in het lopende seizoen 1967/1968 herleefde „**De Vrek**” weer onder de regie van Erik Vos en vertolkte Bob de Lange de rol van Harpagon.

Een geheel ander jubileum dan wij gewend waren vierde op 15 november 1937 Mevrouw Charlotte Köhler, namelijk niet als actrice, maar als voordrachtskunstenares.

Zij declameerde die avond „**Marathondans**” van de Amerikaanse auteur **Mac Coy**. Dat was na „**Carrière**” en „**Stervend Europa**” de derde voordracht, waarin zij alleen het publiek een gehele avond wist te boeien.

Op 18 maart 1938 werd herdacht, dat het 100 jaar geleden was dat het recht op de studentenbanken aan het Leidsch Studenten Corps was verleend. Dat recht bestaat nog, zodat men bij verschillende voorstellingen op de eerste twee rijen van de parterre alleen studenten, leden van het Leidsch Studenten Corps, kan zien zitten. Bovendien is het mos, dat indien de eerste gong voor her begin van de voorstelling slaat, de studenten, vroeger wel begeleid door een **entre-actemuziekgezelschap**, later a **capella**, het 10 Vivat inzetten.

Dit heuglijk feit van de verjaardag van de studentenbanken werd gevierd met een voorstelling van het Leidsch Studenten Toneel in een opvoering van „**Richard van Bordeaux**” van **Gordon Daviot**.

Op een avond hadden zich een aantal oud-commissarissen van de **schouwburg**-commissie van het Leidsch Studenten Corps en enige bestuursleden van de Leidsche Schouwburgvereniging op **Societeit Minerva** verenigd om het eeuwfeest van de studentenbanken gezamenlijk te vieren.

Garne meld ik, dat op 25 maart 1938 Jan Musch voor de 500ste maal „**De Wijze Kater**” voor het voetlicht bracht, ruim een week later gevolgd door „**l'Aiglon**” van **Rostand** met Else Mauhs in de hoofdrol.

Enige tijd geleden werd „**De Wijze Kater**” weer geruime tijd gespeeld in een prachtige vertolking van Henk van Ulsen als de wijze kater.

Hoevele malen zou het bestuur van de Leidsche Schouwburgvereniging in de loop van de jaren tegenwoordig zijn geweest bij een voorstelling van „**Boefje**” van Brusse, gespeeld door Annie van der Lugt Melsert-van Ees. Niemand heeft na haar deze rol kunnen spelen, zoals zij dat gedaan heeft.

Op 27 april 1938 nam het Ver. Rotterd. Hofstad-tooneel als zodanig afscheid van Leiden, omdat het gezelschap werd ontbonden, van der Lugt Melsert naar Amsterdam ging en Dirk **Verbeek** zijn taak in Den Haag ging overnemen.

In het daarop volgend seizoen 1938/1939 zien wij de N.V. Het **Nederlandsch Tooneel** optreden. Directeur en artistiek leider was Cor van der Lugt Melsert, als artistiek leider bijgestaan door Albert van Dalsum en A. Defresne.

Uit Den Haag kwam de N.V. „**Het Residentie-Tooneel** onder directie van Dirk **Verbeek**, die in de Leidsche Schouwburg opende met een voorstelling van „**Lessen in Laster**” van Sheridan, een stuk, dat men tegenwoordig ook nog op het repertoire terug vindt.

Juist nog voor de oorlog vierde het Leidsch Studenten Corps zijn eeuwfeest in de schouwburg met een voorstelling van „**Much a do about nothing**” van Shakespeare.

Op 12 januari 1940 tijdens de voorstelling van het spannende stuk „**Gaslicht**”, een „**Victorian**” thriller van Patrick Hamilton gebeurde er iets, wat wij gelukkig maar eenmaal hebben meegemaakt.

Toen het stuk op een hoogtepunt was, begonnen enige mensen de zaal te verlaten. Doordat de deuren opengingen, drong er een brandlucht naar binnen, waardoor de mensen steeds onrustiger werden. Inmiddels had de commandant van de brandweer, die in de zaal was, mij op de hoogte gesteld, dat brand was uitgebroken in een pand op een afstand van een **12-tal** meters van de schouwburg verwijderd, terwijl de wind richting schouwburg **woei**. Op verzoek van de burgemeester deelde ik het publiek de toestand mede met het verzoek het gebouw rustig te verlaten. Aan dit verzoek heeft het publiek voldaan. Een groot gedeelte wachtte toch nog af, of de voorstelling mocht doorgaan. Dat is niet gebeurd, doch op 20 januari daaropvolgende.

Op 12 februari 1940 speelde het Nederlands Tooneel **Mevrouw Warren's Bedrijf** van Shaw. De recensent van die tijd vond het weerzien van dat stuk na 12 of **13** jaar weinig aanvaardbaar. Het was uit de tijd.

Weer 25 jaar later heeft de Nederlandse Comedie het weer gespeeld onder de wat gemoderniseerde titel „**Mevrouw Warren's Beroep**”. Ik geloof, dat het ook nu niet répertoire heeft gehouden.

Inmiddels waren de oorlogsdagen gekomen. Prof. Meyers en ik hebben het bestuur moeten verlaten.

In de schouwburg beginnen in oktober 1940 weer enige voorstellingen, maar dan op zaterdag en zondag in de middaguren vanaf 2 uur. De **abonnements**voorstellingen gaan voort.

Niettegenstaande dat het **75-jarig** bestaan van de Leidsche **Schouwburg**vereniging in 1941 geruisloos voorbij gaat wordt hiervan wel melding gemaakt in de Leidse pers.

Tot aan de bevrijding worden voorstellingen in de schouwburg gegeven, waaronder diverse voor de „**Wehrmacht**” en door diverse **Wehrmacht**sgezelschappen.

De eerste voorstellingen na de bevrijding worden gekenmerkt door voorstellingen van verschillende aard en verschillende gezelschappen en groepen, die alle aan de bevrijding zijn gewijd of daarop toepasselijk zijn.

Het Nederlandsch Volksherstel, werkcomité voor Kunst en Ontspanning en het Leidsch Studenten Tooneel organiseren een voorstelling van „**Vrij Volk**” een terugblik in vijf bedrijven door Antoon Coolen, Aug. Defresne, Maurits Dekker, Albert **Helman** en **Jeanne** van Schaik-Willing. Het wordt gespeeld door de Tooneelgroep 5 mei 1945 op 27, 28 en 29 juli 1945.

Op 1 oktober 1945 komt de Leidsche Kunstkring „**Het Schouwspel**” met de Toneelgroep „**Comedia**” onder directie van Cor **Hermus** met het stuk „**Comediespelen**” van Johan W. Broedelet.

Het Nederlands Volksherstel, Werkcomité voor Kunst en Ontspanning, de voorloper van de huidige Volksuniversiteit K. en O. gaf op 11 en 12 juli 1945 „**Voor elck wat wils**” o.a. met medewerking van de Kon. Ver. Litteris **Sacrum**.

Van 15 tot en met 18 september 1945 werd het **370-jarig** bestaan van de Universiteit herdacht met een lustrumviering, die overigens aan de tijdsomstandigheden was aangepast. Het Sempre-concert en de toneelvoorstellingen werden in de schouwburg gegeven.

Op 8, 9, 10 en 11 oktober 1945 speelde „**Litteris Sacrum**” onder auspicen van het Werkcomité Kunst en Ontspanning een door H. de Wilde gemaakte Bevrijdingsrevue met muziek van Han **Zirkzee**.

In januari 1946 gaf de toneelvereniging van de Vereniging voor Vrouwelijke Studenten te Leiden met medewerking van het Leidsch Studenten Toneel een schets van Steven **Gilles**, genaamd „**Kamer 7**”.

De Operette komt terug onder de naam Hoofdstad-Operette, onder directie van **Meyer** Hamel en de oude medewerkers van **Fritz Hirsch**, Otto Aurich en Otto Dürer. Verder vinden wij op het programma van de eerste voorstellingen verschillende Hollandse namen.

Ook „**Meneer** Topaze” van Marcel Pagnol, onvergetelijk vertolkt door Cor Ruys, komt op het programma van die tijd weer voor.

Als één van de grootste evenementen in het seizoen 1946/1947 werd genoemd de voorstelling van „**Paulus** onder de Joden” van **Werfel**, in welk stuk Albert van Dalsum een triomf heeft gevierd.

De voorstellingen in de jaren tussen 1945 en 1950 gaan gestadig voort: de Volksuniversiteit K. en O. met bijzondere voorstellingen van groot toneel, de Leidsche Schouwburgvereniging met regelmatig ieder jaar één of twee series van acht voorstellingen en regelmatig zien wij vrije voorstellingen van de grote gezelschappen, iets, wat men zich tegenwoordig niet meer kan indenken.

Het Leidsch Academisch Kunstcentrum geeft voorstellingen voor zijn speciaal publiek. Amateurtoneelverenigingen als de Kon. Ver. Litteris Sacrum, D.O.S. en T.I.G. spelen regelmatig in de schouwburg. In die tijd beginnen ook de toneelverenigingen van de bedrijven weer de schouwburg te huren voor één of meer avonden per jaar.

Het zou mij te ver voeren om alle voorstellingen, die in de loop van de jaren gegeven zijn, op te sommen. Vast staat wel, dat het karakter van de stukken aanmerkelijk is veranderd en dat bovendien de decors steeds groter worden, waardoor het euvel ontstond, dat stukken in **onze** schouwburg niet meer kunnen staan.

Ik denk met genoegen terug aan de tijd, dat praktisch alle stukken konden worden gespeeld, omdat wij zelf een bos-décor en verschillende kamers hadden. Het bezwaar daarvan was natuurlijk, dat men veel dezelfde decors zag. De kroon spande in dat opzicht Cor Ruys, die kwam spelen met een acte-tas onder zijn arm, terwijl de rest er wel was voor de door hem te spelen stukken. Later is dat ook wel veranderd, maar alle stukken konden worden gespeeld, omdat met het bouwen van de decors op de „**provincie**” gerekend was.

Nu ik het toch over Cor Ruys heb, mag ik constateren, dat het voor de secretaris van de schouwburg bijzonder prettig was om met Cor Ruys zaken te doen. Wanneer de data voor de abonnementsvoorstellingen waren afgesproken, dan kwam de rest ook in orde. Het is voorgekomen, dat een kwartier vóór de voorstelling Cor Ruys of zijn even zeer gewaardeerde broer Anton Ruys, die als administrateur van het gezelschap fungeerde, naar mij toekwam en mij er aan herinnerde, dat wij geen uitkoopsom voor het stuk hadden afgesproken. Zonder enige moeite kwam het voor dit stuk vastgestelde bedrag naar voren en dan was het in orde.

In maart 1951 vierde Cor Ruys zijn 40-jarig toneeljubileum met een voorstelling van „De familie Gregory”, een komedie in 3 bedrijven. In het programma van het jubileum schrijft Simon Carmiggelt o.a. over Ruys: „Zijn grootheid als blijspelacteur ligt dáár, waar hij dwaas en tragisch dooreen mengt, met een zeldzaam fijn gevoel voor dosering en evenwicht. Het erbarmelijke onderwijzertje, dat in „Topaze” als een ooevaar over de planken stapt, behelst dit zeldzaam fijn accoord tussen belachelijk en aandoenlijk. En zelfs de fijnproever in „Wie ‘t laatst lacht. . .’ heeft vaak zó iets treffend menselijks, dat de toeschouwer voelt, hoe een lichte ontroering zich met zijn vrolijkheid vermengt”.

Na de voorstelling in de schouwburg verenigden bestuursleden van de schouwburg, studentendeputaties en jubilaris met zijn speelsters en spelers zich aan een souper op Sociëteit „Minerva”, die langzamerhand voor zulke feestelijkheden onze vaste gastvrouw was geworden. De kort vóór dit feest optredende nieuwe praeses van het Leidsch Studenten Corps zei o.a. in een gloedvolle feestrede: „Cor Ruys, hieronder, waar de studenten bijeen zijn, Ruyst het Corps”.

Aan het eind van de voorstelling is Cor Ruys toegesproken, waarbij hem een boek is toegezegd over toneel, dat echter eerst nog uit Amerika moest komen. Het zou hem later gezonden of gebracht worden. Het voorrecht tot het laatste hebben mijn vrouw en ik gehad. Wij werden in het huis van Cor Ruys op de borrel genodigd om 's avonds mee te gaan naar een voorstelling in Haarlem, waar het gezelschap „Meeuwen boven Sorrento” speelde. Na een allergezelligste ontvangst door gastheer en gastvrouw reden wij 's avonds met de bus van de acteurs en actrices mee naar Haarlem. Het was bijzonder aardig met het hele gezelschap, dat één gezin leek op deze wijze nader kennis te maken. Sinds die avond werden mijn vrouw en ik na elke voorstelling van het gezelschap van Cor Ruys in de Leidsche Schouwburg met de auto van het gezelschap naar huis gebracht.

Zeker mag niet vergeten worden het feit, dat onze grote actrice Fie Carelsen tweemaal een jubileum heeft gevierd in de Leidsche Schouwburg.

De eerste maal, haar 25-jarig jubileum werd te Leiden wegens langdurige ziekte van Fie Carelsen twee jaar te laat herdacht nl. op 23 april 1934 met

de opvoering van „**Om acht uur aan tafel**”, een spel in drie bedrijven van **George Kaufman** en **Edna Ferber**.

Tijdens het gebruikelijke souper op sociëteit „**Minerva**” werd het gezelschap gefotografeerd, op verzoek van Fie Carelsen in **studentenstijl**: op tafel.

Haar tweede jubileum, het **50-jarig** jubileum, dat tevens haar afscheid was, werd herdacht op 2 mei 1958. Zij nam afscheid in één van haar glansrollen als Mrs. **Parsons** in „**Toontje heeft een paard getekend**” (*Tony draws a horse*), een blijspel in drie bedrijven door Lesley Storm in de vertaling van Ferd. Sterneberg.

Na de voorstelling en de officiële huldiging reed het gezelschap bestaande uit, behalve de jubilaresse, de bestuursleden van de **Leidsche Schouwburgvereniging** en hun dames, het Collegium van het Leidsch Studenten Corps en van de Vereniging van Vrouwelijke Studenten, de Commissie van Sociëteit „**Minerva**” in het „**Glippertje**” naar de Sociëteit.

Sprekende over het „**Glippertje**” komt ook het toneeljubileum van Cees **Laseur** in herinnering. In het seizoen 1953/1954 heeft hij zijn **35-jarig toneel** jubileum gevierd in het stuk van **Sacha Guitry** genaamd „**Luistert U niet, dames**”. Ook Laseur is een souper op Minerva aangeboden.

Van de schouwburg zijn wij ook met het „**Glippertje**” naar Minerva gereden. Op verzoek van Mevrouw Laseurde **Bruïne** Groeneveldt reden wij langs het **Rapenburg**, omdat zij op No. 34 als dochter van de beroemde chirurg de **Bruïne** Groeneveldt was geboren en daar de eerste jaren van haar leven had doorgebracht.

In dit kader mag niet onvermeld blijven het afscheid van het toneel van Albert van **Dalsum** in het seizoen 1959/1960 en speciaal in Leiden op maandag 7 maart 1960 met een voorstelling van „**Sauls Dood**”, drama in zeven tonelen van Abel J. Herzberg.

Op 3 december 1959 was de Sociëteit „**Minerva**” door brand grotendeels verwoest, zodat het er op leek, dat op 7 maart geen feest na afloop van de voorstelling daar zou kunnen worden georganiseerd. De Corpsleden hebben toch gezorgd, dat gelijkvloers in de sociëteit ruimte werd gemaakt om gezelschap bij elkaar te zijn.

H. K. H. Prinses Beatrix woonde de voorstelling en het feest na afloop bij in gezelschap van de schouwburgcommissie van de Vereniging van Vrouwelijke Studenten.

Na enige gezellige herinneringen aan feestelijkheden te hebben opgehaald wil ik dit verhaal gaarne eindigen met enige algemene opmerkingen.

Zoals de lezer uit het voorgaande heeft kunnen merken, was het zeker tot de oorlog en ook nog gedurende verschillende jaren daarna niet moeilijk om een keuze te maken uit de stukken, die konden worden gespeeld, daar de outillage in die tijd niet zulk een grote rol speelde, behalve met de allergrootste stukken. Naast de abonnementsvoorstellingen kwamen de grote gezelschappen

ook spelen in vrije voorstellingen. Langzamerhand, in de jaren 1950-1960, kwamen er meer schouwburgen, b.v. in het zuiden van het land, welke schouwburgen uit de aard der zaak modern ingericht waren en alle stukken konden geven. Daarbij kwam, dat de decors van vele stukken zo groot werden, dat zij slechts in de grootste schouwburgen konden staan.

Bovendien kwamen er steeds meer stukken, die men als zeer modern mag kwalificeren. Hierop is een gedeelte van de bezoekers en ik mag wel zeggen de wat oudere bezoekers niet erg gesteld. Hoewel alle instanties moeite doen om de jeugd naar de schouwburg te brengen, hetgeen ook een groot succes is geweest, is er onder het abonnementspubliek zeer zeker een gedeelte, dat liever niet al te moderne stukken ziet. **Daarmede** hebben de organisatoren van de voorstellingen rekening te houden.

Het resultaat van deze gehele ontwikkeling, die bezig is zich te voltrekken, is dat van vrije voorstellingen buiten het abonnement van de Volksuniversiteit en van de Leidsche Schouwburgvereniging geen sprake meer is. Doordat de gezelschappen in doublure moesten spelen – d.w.z. dat twee gedeelten van hetzelfde gezelschap op dezelfde avond in twee verschillende schouwburgen moesten spelen – werd de keuze van de stukken beperkt. Wanneer er dan steeds meer stukken komen, die in een minder goed geoutilleerde schouwburg niet kunnen staan, dan is het duidelijk, dat het voor de organisatoren van de voorstellingen in Leiden bijzonder moeilijk is series samen te stellen, die dan toch een grote meerderheid van het publiek bevredigen.

Met enige trots mogen wij wel zeggen, dat het bestuur kans heeft gezien tot het seizoen 1962/1963 selfsupporting te zijn. Na die tijd heeft de gemeente Leiden belangrijke financiële bijdragen gegeven. Maar de tijd zal wel niet ver meer zijn, dat de schouwburg overheidszorg wordt en de Gemeente beroepswerkers aanstelt, die het gebruik van de schouwburg moeten trachten te intensiveren.

Het zo juist bij wijze van proef ingevoerde toneelbestel, waarbij de grote gezelschappen uit Amsterdam, Den Haag en Rotterdam enkelvoudig gaan spelen en dan hoofdzakelijk in hun standplaatsen blijven om niet te veel behoeven te reizen, brengt een grote ommekeer in de bespeling van de schouwburgen. De bedoeling is, dat de andere gezelschappen en nog te vormen regionale gezelschappen de **z.g.** provincie gaan verzorgen. De moeilijkheid is, dat de grote gezelschappen ook goede acteurs moeten afstoten naar de nieuw te vormen gezelschappen, die op die manier een hoog peil, althans zo hoog mogelijk peil, moeten bereiken.

Op het ogenblik, waarop ik dit artikel schrijf, ziet het er nog niet naar uit, dat in het seizoen 1968/1969 veel van de plannen, waaraan de Minister van Cultuur Recreatie en Maatschappelijk Werk haar voorlopige goedkeuring heeft gehecht, zal terecht komen. Wij zullen echter het verloop van dat seizoen moeten afwachten, hoe de plannen zich verder zullen ontwikkelen en in het bijzonder voor de Leidsche Schouwburg, zolang er nog geen nieuwe is.

Ik hoop in het bovenstaande de lezer een indruk gegeven te hebben van wat zich in de leiding van een schouwburg afspeelt in een tijd, waarin deze als particuliere schouwburg wordt geëxploiteerd en wat in de loop van de jaren is veranderd in de gehele toneelstructuur in het gehele land en ook in Leiden.

LEIDSE VIOOL- EN KLAVECIMBEL- MAKERS IN DE ZEVENTIENDE EN ACHTTIENDE EEUW

door

dr. Chr. C. Vlam

In het Leidse huiselijke leven, zowel als in het openbare leven van de zeventiende en achttiende eeuw heeft muziek een belangrijke plaats ingenomen. De academische gemeenschap vormde daarbij een zekere stimulans, waarbij zowel in de kringen van de hoogleraren als in de kringen van de studenten aan de muziek veel aandacht werd besteed. Hoewel niet altijd van harte werd de muzikale omlijsting van academische gebeurtenissen vaak officieel geregeld en gehonoreerd. Ook de Leidse burgerij had dikwijls grote belangstelling voor onderricht en muzikale evenementen. Voor de vele beoefenaars van de muziek was de aanwezigheid van velerlei instrumenten een noodzakelijke voorwaarde: de aanwezigheid van instrumentbouwers — instrumentmakers zeggen de zeventiende-eeuwers — en van reparateurs was een logisch gevolg. Van beide facetten, van instrumenten en van de makers ervan, getuigen vele **archiefstuk-**ken.¹

Uit de nalatenschappen van Leidse ingezetenen is de omvang van hun muzikale activiteiten dikwijls af te lezen. Bepalen we ons tot de instrumenten — ook boeken worden meermalen genoemd — dan valt op dat de minder gespecialiseerde muziekbeoefenaar uit die dagen dikwijls een veelvoud van diverse instrumenten bezat. Van de beroemde clavecimbel, gemaakt door de families **Ruckers** en Couchet te Antwerpen zijn exemplaren aanwezig bij Leidse muzikliefhebbers. De student Christoffel Bollemans had voorliefde voor toetsinstrumenten: een tweespels clavichord met pedaal was ongetwijfeld zijn meest curieuze bezit. Daarnaast completeerden vier clavichords en twee clavecimbel de collectie. Een splinternieuw clavecimbel van Joseph Johannes Couchet, te Antwerpen vervaardigd in 1681 en een virginaal van Petrus Couchet bevonden zich in de nalatenschap van Johannes Böckelman, juridisch hoogleraar († 23.10.81). De hoogleraar bezat tevens nog een engels clavecimbel, een clavichord, een positief (klein orgel), twee trompettes **marines** (van: Marien-trompete, een laag strijkinstrument, zie afb. in de tekst), vier viola's da gamba, twee basviolen, twee tenorviolen, twee altviolen, vier

violen, drie kleine violen, een schuiftrompet en een fagot, vervaardigd door de Amsterdamse instrumentmaker Richard Hacka.²

Een gelijksoortig **instrumentarium**, afgestemd op de muziek van de barok, vinden we in het bezit van de „muziekmeester” Pieter van Overstraeten († 1682).² Daarin onder:

meubile goederen op de kelderkamer:

een posityff geschat op	250-0-0
drie clavercimbaels op	80-0-0
twee violen de gamba op	50-0-0
een basviool, een tenorviool	25-0-0
een kleyne viool, een krij ter (dansmeesterviool) op	25-0-0
musijckboeken, lessenaar etc.	5-0-0
musijckboecken geschat op	50-0-0

De luit werd in de zeventiende eeuw overvleugeld door de strijkinstrumenten. In de nalatenschap van Jan Dufresneau, de schoonzoon van Andries **Asseling**, in zekere zin de nestor van de Leidse instrumentmakers, vinden we nog in 1670: ²

50 boucken soo groot als **kleyne**
12 luytten soo goet als quaet
2 theorbes (basluit)
2 bassen
een gitteren
2 **cyters**
2 ouwe instrumenten

In hetzelfde jaar laat Johannes van Horne, hoogleraar in de anatomie, een clavecimbel, drie citers en vijf diverse strijkinstrumenten na. Tenslotte vermelden we de nalatenschap uit het einde van de zeventiende eeuw van **Cornelis van Zijp**, spekverkoper, overleden 1 juni 1664, waarin een clavecimbel van **Ruckers**:³

Een **clavecimbael** vierkant van Ruijckers met drie voeten
een orgel
vier fiolen
een fiool de gamba off **basfiool**
een sackfiooltje
een klockspel
een **hackbort**
een koper trompet

De Nederlandse vioolmakers uit de zeventiende eeuw hebben violen voortgebracht waarvan de beste kunnen wedijveren met de voortbrengselen van de Italiaanse meesters uit die eeuw. Hoewel de overeenstemming met bijvoorbeeld

instrumenten van de Amati's zich voordoet is het onjuist te zeggen dat directe navolging van Italiaanse voorbeelden aanwezig is. Meer dan stage lopen in buitenlandse ateliers zal de aanwezigheid van buitenlandse instrumenten in ons land, zowel in de sector van de vioolbouw als in die van de clavecimbelbouw, bijgedragen hebben tot de vorming van de hollandse instrumentmakers. Voor Leiden is opvallend dat vele instrumentmakers niet aldaar geboren zijn, doch afkomstig waren van naburige duitse streken (vioolbouw), of van het **belgisch-franse** platteland (clavecimbelbouw).

Van aanvankelijk groot belang voor de bouw van muziekinstrumenten – zowel luiten als violen – is het geslacht Asseling. Van „**Uytstede**” in Pommeren, waar hij omstreeks 1600 geboren was, kwam Andries Asseling – die Andreas Aslinck tekent – naar Leiden.⁴ In 1602 kocht hij het thans vernieuwde perceel Rapenburg 96 van de Leidse speelman Willem Corneliszoon van Duvenbode. In 1607 trouwde hij met de Leidse jongedochter Maritgen Dirckxdochter. Van de uit dit huwelijk geboren kinderen zouden Melchior en **Hendrick** het vak van hun vader kiezen.

In verschillende acten wordt het beroep van Andries Asseling aangegeven als instrumentmaker, luitmaker of cytermaker. Dat betekent dat zijn werkplaats in hoofdzaak luiten en theorbes alsmede citers geleverd zal hebben. De citer onderscheidde zich in hoofdzaak van de luit door het vlakke **achterblad**: zij was in zekere zin de luit van de gemene man. Populair was de luit in de zestiende eeuw en in het begin van de zeventiende eeuw. In Leiden waren luitmeesters van belang aanwezig. Sommige van hen waren aan de universiteit ingeschreven, onder meer meester Maarten (magister Martinus, **citharodeus**, op 1 okt. 1595 en 16 sept. 1596), Harmus Pijs of **Piso** (**Herman Pisonus**, 14 okt. 1617) en Joachim van den Hove (magister Joachimus, 14 febr. 1604 en 8 okt. 1610). Vooral de laatste was van belang als componist en uitgever van een drietal luitboeken alsmede als pedagoog: onder zijn leerlingen was Maurits van Nassau.⁵ Ook verbleef te Leiden Dudley **Rosseter** zoon van de bekende **engelse** componist en „**royal musician**” Philip Rosseter.

Van den Hove en Asseling moeten elkaar uiteraard gekend hebben. Dit blijkt ten overvloede uit een verklaring van Van den Hove met Lucas Fugius, student in de medicijnen, ter requisitie van „**Andries Aslinck luytmaecker**”, dat zij Steven Wijbouts, „**mede** geweest zijnde student in de voorseyde universiteit, tot diversche reysen hebben **hooren seggen ende verclaren** dat hij **zeeckere** luytte die deselve was hebbende van den requirant **gecoft hadde** voor de **somme** van twaelff guldens.” Moeilijkheden met betalingen van **speelinstrumenten** waren veelvuldig.⁷ In 1643 nog belooft meester Jan, speelman, elke week een halve rijksdaalder te betalen op zijn schuld van f 16,-, „**als** reste van geleverde speelinstrumenten.”⁸

Andries Asseling was een vermogend en gezien man. Zijn aanvankelijk monopolistische positie in Leiden en het bloeiende muziekleven zullen daarbij zeker van invloed zijn geweest. Nog in 1649 wordt verklaard dat er op het

gebied van de instrumenten bouw buiten Asseling geen inlichtingen te verkrijgen zijn, „alsoe **geene** andere instrumentmakers binnen dese stad **woon-**achtigh waren.” Deze mededeling wordt onleend aan een acte opgemaakt naar aanleiding van het overleg tussen de voogden van Catharina van der **Meulen** en Andries Asseling betreffende het aanstaande huwelijk van **Hendrick Asseling** met **Catharina**.⁹ Asseling verklaart daarbij een inventaris van gereedschappen, nodig voor het maken van muziekinstrumenten, voorzien van prijzen, aan de betreffende voogden te hebben overhandigd. De lijst die als unicum mag gelden vanwege de gedetailleerde gegevens over een werkplaats uit de zeventiende eeuw laten wij hier volgen. Een nummering is aan de lijst toegevoegd.

1. Eerst XII vormen om hoofden te gieten op citers het stuck tot 6 gulden comt	72	▪	:	▪	:
2. X pont vernis het pont tot 6 : gulden comt	60	-	:	-	:
3. CXL soo groot als kleine schrouwen 't stuc tot 5 st	35	-	:	-	:
4. IV isere schaven 't stuck tot 9 : gulden comt	16	▪	:	▪	:
5. VIII hout schaven soo groot als cleijn komt 't stuc 24 : stuyvers	9	-	2	-	:
6. VIII boren het stuck door malcanderen 16 : stuyvers comt	7	-	4	-	:
7. III schaeftancken 't stuc 8: gulden komt	24	▪	:	▪	:
8.1 yseren schroef tot 5 pont	30	-	:	-	:
9.1 slijpsteen ende schuefsteen met de banc daer bij comt	10	-	:	▪	:
10.11 sagen om ebbenhout te sagen het stuck tot 12 gulden comt	24	▪	:	▪	:
11. 1 saege met een schroef om parlemoer te sagen 6 gulden	6	-	:	-	:
12.1111 andere sagen door malcander 't stuck 11 gulden	8	-	:	▪	:
13.11 loijte borden 't stuck 2: gulden	4	-	:	-	:
14.1 ambelt 2 gulden	2	-	:	▪	:
15.1 sneij mes een daler	1	-	10	▪	:
16. LXX soo beijtels als godsen , bitels , pasers niptangen, scharen 't stuck 6: stuyvers	21	▪	:	▪	:
17. XL soo vijlen, raspen met een stael ijser 't stuck 5: stuyvers	10	▪	:	▪	:
18.1 dobbele passer een daler	1	▪	10	▪	:
19.1 merck ijser daer 3: blompotten in gesneden sijn	2	-	:	▪	:
20.11 schaeftborden het stuck 25 stuyvers komt	2	▪	10	▪	:
21. III kopere lijmpotten door malcander met een lamp 't stuck tot 30 stuyvers comt	6	▪	10	▪	:

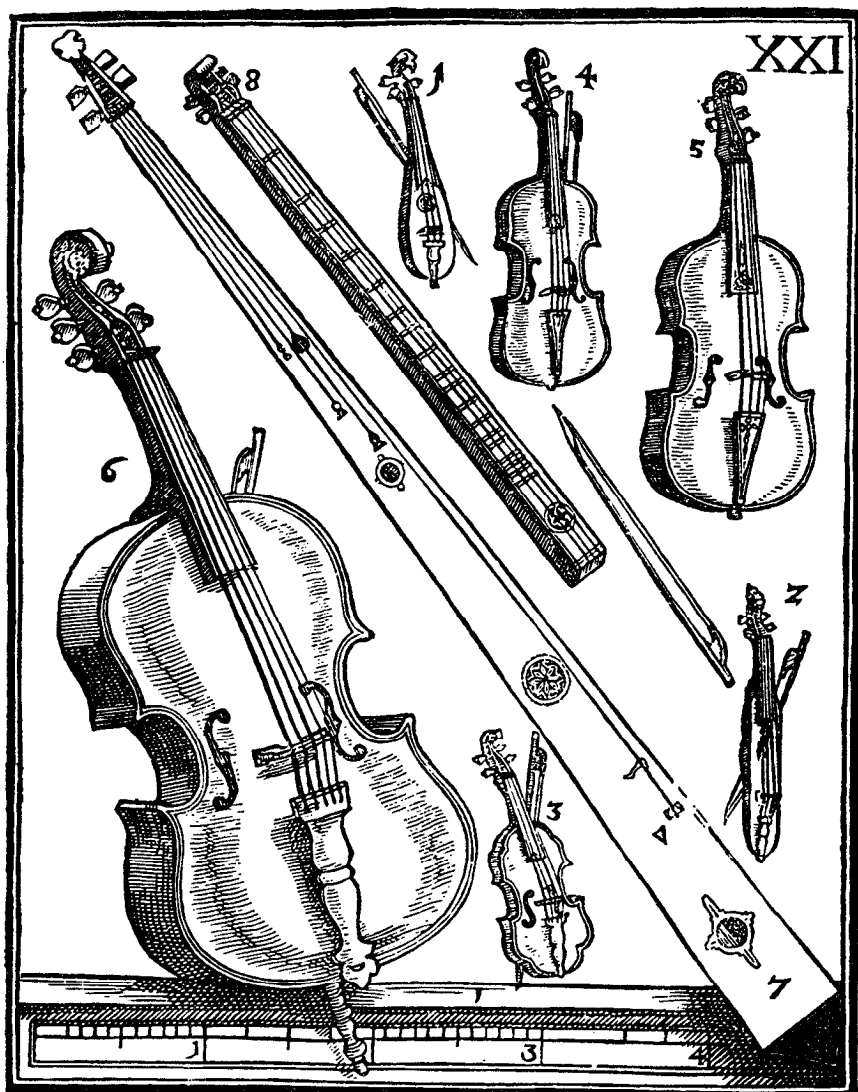
22. XXX klammen ofte nijppers het stuck 6: stuyvers comt 9 gulden	9 - : - :
23.1 yseren stormhoet met poten etc daeraen	4 - : - :
24. C patronen van alderhande instrumenten soo groot als kleijn 't stuc 10 stuyvers	50 - : - :
25. IIm soo swarte als witte spanen om bisen te maken het stuyck een stuyver	100 - : . :
26. XXX snijmessen ofte schrapmessen het stuck 4: stuyvers comt	6 - : - :
27. V: ijser hamers met 2: houten hamers door malcan- deren 't stuck 15 stuyvers	3 - 15 . :
28.1: dreybanck met een breil, beijtel ende godsen	30 - : - :
29.1 pers om beysen te maken	1 . 10 . :
30. X brantijzers soo groot als cleijn het stuck 10: stuy- vers comt	5 - : - :
31. XII loijtvormen ende mandoorvormen het stuck 3 gulden comt	36 - : - :
32. XXIIII vormen voor vejijl de gambe tot 15 stuy- vers comt	18 - : - :
33.11 schroeven met touwen voor loijten te maken 't stuck 1 gulden comt	2 - : - :
34.111 bijlen 't stuck een gulden	3 - : - :
35.1111 wetsteen 't stuck 5 stuyvers comt	1 - : . :
36. IIII regeletten 't stuck 5 stuyvers comt	1 - : . :
37. C kleijne nijptangen speen ende houvasten	5 - : - :
38. X vormen om citerkassen ende vejijolkassen te ma- ken 't stuck een daler	13 . 10 . :

Allereerst doet de aanwezigheid van 3 schaafbanken (7) vermoeden dat de werkplaats is ingericht voor drie personen. Wat er vervaardigd werd is bijeen te lezen: (citera (**1,38**), luiten (13, 31, **33**), mandora's (31, kleine luiten) en viola da **gamba's** (32). Voor de citers en voor de violen (38) konden kisten bijgeleverd worden.

Als basismateriaal voor de vervaardiging van instrumenten dienen tekeningen en mallen. Vermeld worden een honderdtal tekeningen (patronen, **24**), vormen voor **luit** en mandora (**31**), en 24 vormen voor de viola da gamba (**32**).

De vormen die de instrumentmakers gebruiken zijn van tweeërlei aard. Inwendige vormen, dat zijn vlakke mauijzen waarom de randen en de klossen werden aangebracht, werden gebruikt; de **franse** vioolmakers maakten veelal gebruik van uitwendige vormen waarbinnen de randen werden gelegd. De in de lijst genoemde duurdere luitvormen zijn ongetwijfeld uitwendige vormen.

Als instrumenten ter bewerking van hout worden gutsen (holle **bijtels**, **16**),

kleine profielschaven (5) en schrapstalen (26) genoemd. Klemmen in allerlei vorm zijn aanwezig (3, 22, 37). Spanen (25) voor inleg van biezen op de randen der bladen worden genoemd, tezamen met een pers (29) en een insnijmes (15). Een dubbele passer (18), een X-vormig instrument diende voor het geven van juiste verhoudingen aan de onderdelen. De overige instrumenten bevelen wij in de aandacht van de lezer aan.

In hoeverre de goed ingerichte werkplaats van Hendrick Asseling aan zijn doel beantwoord heeft blijft een open vraag. In elk geval is hij niet, gelijk zijn vader, uitsluitend instrumentmaker geweest, doch gaf hij veel vioollessen en danslessen en trad hij op bij bruiloften en partijen. In het register van de universiteit heet hij dan ook „tetrachordi et artis saltandi magister.” Een viool uit 1662, in de verzameling van het Gemeentemuseum te ‘s-Gravenhage, bewijst echter dat ook deze zijde van zijn beroep realiteit was. Zijn nalatenschap, opgemaakt na zijn overlijden ten huize van zijn neef Jan de Mondel in de Haarlemmerstraat, bevestigt dit beeld. Naast het „conterfeijtsel” van den overledene, het „wapen van des overleedens vader” schulden betreffende zijn paard, vermelden een „out schrijffboek”, een „almenack mit silvre slootgens” en een „almenack met kopere slootiens” een groot aantal vorderingen „conserneerende sijne kunst in ‘t spelen ende dansen”.* Interessant is de post betreffende zijn muzikale inventaris. Daarin staat onder:

Speelgereetschap van den overleeden:

2 violen die den overleeden gebruyckt heeft mitte strickstocken

5 klopscheenen (dansmeesterviool) meede mit haer toebehooren

noch een oude viool ontramponeert die gesecht wert een ander toe te behooren

1 ijsere schroeff mette werck daer toe

doch sonder plancken daervan

1 partijtgen van schroeven

1 partijtgen snaeren van alderhanden soorten

1 partije hout bequaem tot het maecken van violen ofte diergelijcke instrumenten

1 partije musickboecken

1 mande mit out gereetschap van alderhande soorten ende rommeling

Van de inventaris van 1649 is slechts weinig weer te vinden. . .

Melchior Asseling, een broeder van Hendrick, vestigde zich als „fiool-maecker” in Den Haag. Zijn zoon Johannes, die 1 januari 1646 in de Haagse Kloosterkerk als derde zoon uit zijn tweede huwelijk met Helena Desponteyn werd gedoopt, koos eveneens de loopbaan van vioolmaker en verbleef te Leiden.¹⁰ Dit blijkt uit een acte die vermeldt dat Johannes Asselingh, „vijool-maecker”, van ‘s-Gravenhage, wonende op de haven, trouwde met Cornelia Moor, en wel op 12 oktober 1670 te Zoeterwoude: op 14 december van dat jaar werd uit dit huwelijk Maria geboren.

Hendrick Asseling moet in zijn latere leven nog getuige zijn geweest van

de vestiging van enkele andere instrumentmakers te Leiden. Waren zij soms aanvankelijk werkzaam in zijn werkplaats? Merkwaardig is dat zij alle afkomstig zijn uit „Quakenbrugh” (Quakenbrück, Westfalen), hoewel daar instrumentenbouw niet aanwijsbaar is.

In de Nonnensteeg woonde „fyoolmaecker” Hendrick Aerninck, toen hij op 13 november 1678 trouwde met Maria Quepant. Volgens Max Möller ^{1b} draagt zijn werk de tekenen van een grondig vakmanschap. Merkwaardigerwijze vertonen bijna alle instrumenten van Aerninck een dubbele inleg langs de randen. Aerninck, die in 1677 op de N.Z. Achterburgwal in Amsterdam woonde, vertrok in 1703 wederom naar deze stad.

In Amsterdam was werkzaam Jan Boumeester (1629-1681), eveneens geboortig van Quakenbrück, die tot de bekwaamste meesters van de hollandse school behoort. Zijn instrumenten kunnen de vergelijking met die van de belangrijke italiaanse meesters **doorstaan**.^{1a}

Het is merkwaardig dat ook te Leiden twee vioolmakers Boumeester woonachtig waren — Jan en Johannes — beide geboortig van Quakenbrück. Jan Boumeester huwde te Leiden op 9 mei 1666 met Maria Vedder een dochter van de spekverkoper Coenraad Vedder.¹² Op 4 januari 1667 maakte zijn vrouw, als „huisvrouw van Jan Boumeester, fyoolmaker”, wonende in de Houtstraat, haar testament.¹³

Een tweede Boumeester, Johannes geheten, trouwde op 3 maart 1670 met Achnita van Burchorst uit de Geeresteeg.¹⁴ Zij woonden op het Rapenburg bij de Kloksteeg, waar hij medio april overleed. Zijn weduwe kocht het huis Rapenburg 64, „bij de Nonnenbrugge.” Spoedig echter wordt haar vader toegestaan de betreffende transportbrief, berustende ter secretarie, te lichten. Hij handelde daarbij voor zijn dochter, die „niet wel bij hare sinnen”, te Koudekerk in ‘t „Beterhuys” verbleef.* Het lijkt waarschijnlijk dat de aantekening in het begraafregister van de Pieterskerk, meldende dat in de week van 10 tot 16 mei 1671 is begraven „het kint van Johannes Boumeester, Rapenburg”, tot deze tragedie heeft bijgedragen.

Van de drie verschillende Jan (Johannes) Boumeesters is de Amsterdamse, krachtens zijn nagelaten instrumenten, de belangrijkste. Antwoord op de vraag of de Leidse Boumeesters verantwoordelijk kunnen zijn voor instrumenten uit 1683 en 1684, dus na de dood van de Amsterdamse vioolmaker vervaardigd, is niet te geven. De archivalia te Leiden en Amsterdam wettigen wel de veronderstelling dat de Leidse en Amsterdamse Boumeesters contact met elkaar hadden.

In de achttiende eeuw is te Leiden werkzaam Christiaan Lechleitner (1758-1821). De etiketten „Christian Lechlymer me fecit Leyden AO 17.. . betreffende instrumenten van goede kwaliteit.¹⁶ Zijn zoon Christiaan Johannes was een bekwaam violist en opvolger van Christiaan Ruppe als magister academicus voor de muziek

Clavecimbels en clavecimbelmakers komen in de Nederlanden voor sedert

het begin van de vijftiende eeuw. Belangwekkend is het testament van de rector van het in 1402 te Hoorn gestichte St. Caeciliaconvent. In 1540 vermaakt de rector uit persoonlijk bezit „**gerardo filio theodorico unum clavicordium et unum orgamm.**” Aan een ander geestelijke vermaakt hij onder meer „**unum clavecymbalum.**” In hoeverre het in deze vroegste nederlandse vermelding om **geïmporteerde**, of in eigen land vervaardigde instrumenten ging blijft een open vraag. Het lijkt waarschijnlijk dat de handenarbeid, die door de nijvere burgerij niet werd geschuwd, noch door de kloosterlingen in de aanvankelijk onder de invloed van de moderne devotie staande kloosters, geleid **zal** hebben tot een bescheiden eigen productie waarbij de impulsen kwamen uit het bourgondische land, waar later, met name in Vlaanderen, de **clavecimbelbouw** tot grote hoogte zou stijgen. Te Antwerpen werden in 1558 de **clavecimbelmakers** opgenomen in het St Lucasgilde: door het afleggen van een „**proef**” werden zij toegelaten.¹⁵ Voor Nederland, waar omtrent de factuur van clavecimbel weinig bekend **is**, zou het aanbeveling verdienen de archieven van de St Lucasarchieven na te gaan. Uit een Haarlemse keur van 1590 betreffende dit gilde blijkt inderdaad dat opgenomen werden „**alle** die metten bout ofte kaersse enich **werck** souderen, als orghelmaeckers, lijdeckers, **blickwerckers** ofte **lantaernmaeckers**”¹⁶: opgemerkt dient dat orgelmakers zich veelvuldig met clavecimbel bezig hielden.

De eerste clavecimbelmaker die zich te Leiden vestigde was Passchier **Segaer**. Op 16 februari 1609 werd Segaer, geboortig van Bondues bij Rijssel, poorter van Leiden. De vele archiefstukken, betrekking hebbende op zijn persoonlijk leven, werpen geen licht op zijn activiteiten als clavecimbelmaker.

Van twijfelachtig belang voor de clavecimbelbouw is „**seecker** persoon **genaemt** Martynus, sijnde een **claverchimmaecker.**” Onder valse voorwendsels had hij zich in het jaar 1623 ten huize van Dr . Jacob Ferrerus een **muziekminnend arts**, vervoegd en een tweespels clavecimbel, „**alsoo** hij deselve **moste herverwen**”, meegenomen. Ook een orgeltje, een „**posityff** besloten in een **naeijcussen** **ende geboort** met twee goude **trenssen**”, was hem aldaar door de knecht afgegeven op 's mans mededeling dat de balgen gelijmd en gedicht moesten worden. Aan de chirurgijn Lefebre te Amsterdam bleek aanstonds het orgeltje verkocht te zijn. Later verklaarde nog de luit- en clavecimbelspeler **Herman Piso** dat de clavecimbel niet meer waard was dan negen à tien ponden vlaams, omdat hij verschillende malen het instrument had bespeeld en het ook gestemd had. Ook de organist Jan van Sonneveld van de Hooglandse Kerk had slechte ervaringen. Het clavecimbel dat Martinus te repareren kreeg was door hem van het bovendeksel, „**wesende** beschildert met een **treffelick lantschap**” ontdaan en verkocht aan Isaac Jouderville, eertijds waard „**In** de drie haringen”. Een clavecimbel van Cornelis Bousens tenslotte was, zonder reparatie, voor acht gulden naar de lommerd gebracht. . .¹⁷

Een beter adres was ongetwijfeld „**Willem** Graet, klavesimmaker, wonende binnen den dorpe van **Warmont.**” Zijn testament, met zijn vrouw Aeltgen

Cornelisdochter werd 5 november 1682 door notaris Joh. van Swanenburg gepasseerd.^{1c}

In Utrecht was in 1627 William Deacons (geb. ca 1600) met zijn medewerkers ver gevorderd met de vervaardiging van „een posityff met de clavecimbel op den anderen vaststaande, dewelcke verscheidene amiabele en liefelicke toonen ende spelen voortbrochten bij haer selven, sonder tot dien einde in 't selve spelen bij yemants hulp van handen off **trecken** van koorden wordt betoont of gebruikt”. Deze automatische spelen, waarvan 't principe werd ontleend aan de bestaande speelwerken op de torens, waren echter reeds geoctroieerd door Peter Pampus van Amsterdam, bij octrooi van 28 februari 1626, reden waarom Deacons **deswegen** werd vervolgd.¹⁸

Te Leiden vestigde zich Deacons, waar hij ter requisitie van zijn landgenoot, de student in de rechten en luitspeler Dudley Rosster in 1634 een verklaring aflegde.⁶ Hij noemt zich dan „orgelmaker”. Contact had hij overigens met meerdere Engelsen die zich te Leiden gevestigd hadden om aan de universiteit aldaar te studeren. Deacons verruilde Leiden omstreeks 1640 voor Haarlem. Aldaar noemt hij zich zowel orgel- als clavecimbelmaker. In 1641, wanneer hij ook begint aan een orgel te Bergen op Zoom, wil hij te Haarlem gildelid worden. De burgemeestersresolutien melden op 9 april 1641 dien-aangaande: ¹⁹

„Willem Diaeckx, orgelmaecker, ontboden zijnde bij de vinders van 't timmergilt ter saecke van seeckere 5 gulden, dien hij belooft **hadde** te betalen, mede dat hij sijn proeff **soude** doen, es verstaen, als soo den proeff van 't orgelmaecken nyet en heeft gemeens met de proeff der timmerluyden **ende schrijnwerckers** dat deselve met het betaelen van de voorseyde 5 gulden **sal volstaen ende** het jarlix gildegelt”. Hier werd dus het timmergilde en niet het St Lucasgilde de aangewezen plaats voor de orgelmaker-clavecimbelmaker geacht.

De activiteiten van Deacons demonstren overigens aardig wat van menig Nederlands clavecimbelmaker gezegd zal kunnen worden: zij vervaardigden in bescheiden mate zelf clavecimbels – soms ook komt het accent op de orgels te liggen – en voorzagen in de uitgebreide behoefte aan reparatie en onderhoud.

In de achttiende eeuw is te Leiden werkzaam Gerrit Steevens, geboren te Tongeren ca 1710. Hij werd in 1741 ingeschreven aan de universiteit als „musicorum instrumentorum artifex”. Een viool uit 1743 werd gevonden in de nalatenschap van Nicolaas Selhof, boekverkoper te 's-Gravenhage.^{1a} Blijkens het kohier van 1749 was Steevens „clavecimbaalmaker”: hij woonde toen met „vrouw, 2 kinderen boven 10 jaar, 1 onder en 1 meyd bij de week” in de wijk Overmaren. In 1750 vertrok hij met zijn vrouw Sybrecht Keyerts naar 's-Gravenhage: in 1765 werd te Scheveningen een orgel van hem ingewijd.

Abraham Leenhouwer (1752-1782), organist en clavecinist te Leiden was als clavecimbelmaker aan de aandacht ontsnapt wanneer niet een instrument

van hem was bewaard gebleven. Een tweespels clavecimbel uit 1787 bevindt zich in de verzameling van Haags gemeentemuseum. Het is gebouwd naar **voorbeeld** van de instrumenten van **Ruckers**.

AANTEKENINGEN

1. Algemene **litteratuur**:
Vioolbouw: a. Dirk J. Balfoort, *De Hollandsche Vioolmakers*, Amsterdam 1931; b. Max Möller, *The Violinmakers of the Low-Countries*, Amsterdam 1955.
Clavecimbelbouw: c. Alan Curtis, *Dutch harpsichordmakers* in Tijdschrift van de Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, XIX, 15 1, 1955.
2. Chr. C. Vlam, *De vioolmakers Boumeester te Leiden*, Mens en Melodie, X, 151, 1955.
3. Nots. Lambertus van Swieten, *Not. Arch.*, Inv. nr. 1021, acte 81.
4. Zie: Chr. C. Vlam, *De werkplaats van Hendrick Asseling, Leids Vioolbouwer (1625-1673)* in Mens en Melodie IX, 12, 1954.
5. Zie v.d. schr.: Joachim van den Hove in Algemene Muziekencyclopédie, Antwerpen 1959, dl. 111, blz. 430.
6. Christiaan Vlam en Thurston Dart, *Rosseters in Holland*, The Galpin Society Journal, 63, 1958.
7. Nots. Adriaen Claesz Paedts, *Not. Arch.*, Inv. nr. 178, fol 187 vo.
8. Vredemakersboeken, december 1643.
9. Nots Sylvester van Swanenburch, *Not. Arch.*, Inv. nr. 608, afd. Borgtochten, acte 6.
10. **Huwelijksproclamatien, 1670-1673**. *Recht. Arch.*, Inv. nr 89, deel V fol. 6.
11. Ibidem, 1678-1681, deel X fol. 50 vo.
12. Ibidem, 1661-1673, Inv. nr 88, deel E fol. 111vo.
13. Nots Frans van Cingelshouck, *Not. Arch.*, Inv. nr. 935, fol. 3.
14. Huwelijksproclamatien 1661-1673, Inv. nr. 88, deel E fol. 191 vo.
15. André M. Pols, *De Ruckers en de klavierbouw in Vlaanderen*, Antwerpen 1942.
16. Dr. J. J. Hoogwerff, *De geschiedenis van de St. Lucasgilden in Nederland*, Amsterdam 1947, blz. 124.
17. Nots. Pieter Claesz van Rijn, *Not. Arch.*, Inv. nr 209, 22 mei en 29 sept. 1623. **Ge**-tuigenboek 0, *Recht. Arch.*, Inv. nr 79, 74 vo en 76 ro.
18. Tijdschrift Vereniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis, IV, 54-55, 1894.
19. Haarlem, **Burgemeesters-resolutien** 9 april 1641.

ILLUSTRATIES

- Afb. 14. Viool van **Hendrick** Asseling, Leiden 1662.
Afb. 15. Altviool van Hendrick Aerninck, Leiden 1672.
Afb. 16. Clavecimbel *van* Abraham Leenhout, Leiden 1787.
De instrumenten van Hendrick Asseling, Hendrick Aerninck en Abraham Leenhout bevinden zich in de verzameling van het Haags Gemeentemuseum; de altviool is bruikleen Rijksmuseum, Amsterdam. Foto's: Haags Gemeentemuseum.

□ JNCLICHÉ

Illustratie uit **Michael** Praetorius, *Theatrum Instrumentorum*, 1620. Diverse strijkinstrumenten, opklimmend van dansmeesterviool (1, 2) tot trompette marine (7).

OUD-LEIDSE LIEDBOEKEN EN LIEDEREN

door

Marie Veldbuizen

Door een geringe aanleiding kan onze belangstelling soms een bepaalde richting krijgen en zo werd een tijdens een lezing tentoongesteld Leids liedboekje voor ons het begin van een wat meer gerichte opmerkzaamheid voor liederen, die op de één of andere manier met Leiden te maken hebben, en wel in hoofdzaak met het Leiden van vóór 1800. Tot die vroege tijd willen wij ons hier dan ook beperken, waarbij reeds dadelijk opgemerkt zij, dat de liederen meer door hun eigenaardigheid dan door hun kwaliteit, die voor het merendeel die van middelmatige rederijkerij en 17e-eeuwse massaproductie is, onze belangstelling hebben.

Dat ene liedboekje, 8° oblong, genaamd „Het Leydtsche Vreughden-Hof” mag men met recht een Leids liedboekje noemen; al weten we geen plaats, jaar of drukker door het ontbreken van het titelblad in de beide ons bekende exemplaren in het Gemeente-archief te Leiden en de Koninklijke Bibliotheek In den Haag, het zal ongetwijfeld te Leiden zijn gedrukt en wel — naar uit enkele historische liederen is op te maken — omtrent het jaar 1662. Het is vrijwel geheel het werk van één man, die zijn gedichten met zijn initialen: J. B. of met zijn kenspreuk: *Rust brengt Vreeden* ondertekent en die zich in één der liederen bekend maakt, wanneer hij in regel 3 van het laatste couplet van **Weevers** Lof Lied op blz. 62 met de aanhef: „**Ick** segh de Wevers syn prijs waert, Over al gemeen” zegt: „**Spelt** in dit Lied mijn Naem eens **uyt**”; doet men dit, dan leveren de beginletters der 11 coupletten de naam **Jacob Brugge** op, over wiens persoon ons niets naders bekend is; deze 11 coupletten brengen telkens een bepaalde stof onder de aandacht, achtereenvolgens (in de oorspronkelijke spelling): ‘t Linden, Kroone-saey, het greyn, ‘t Ras, **Fusteyn, Laeken**, Baey en Boesel en zij eindigen steeds met „**Hey** den Wever spant de Kroon.” Brugge’s boekje bevat niet minder dan 13 liederen, die min of meer uitvoerig over Leiden verhalen: daaronder een loflied op Leiden met het refrain: „**Een** pronck van ‘t Neederland, Is Leyden seer playsant”, waarin ook de omstreken worden betrokken, evenals in „**Lestmael** ging ick vermay-

den, Aldaer den geest my joegh, Buyten de stadt van Leyden, Op **eenen** morgen vroeg" enz. dat een opvallende verwantschap vertoont met het zeer bekende Haarlemmer lied: „Ik ging op **eenen** Morgen, Al door den Aerdenhout", dat ook op dezelfde wijs gezongen wordt en in óns liedboekje voorkomt met de ondertekening J. B., hoewel men het reeds eerder, doch dan ongesigneerd, in Haarlemse liedboeken aantreft, zoals het Haerlems Oudt Liedt-boeck van omstreeks 1630 en het Nieuw Dubbelt Haerlems Lietboek van 1643 ⁷. Voorts vindt men in het Vreughden-Hof enkele liederen in verband met de „**incomste**" (1659) en het „**verblijf** binnen Leyden van den jongen Prins van Oranje", liederen over „**De** 21 brouwerijen binnen Leyden", over markten en kermisen, waarin ons vooral de soms gedetailleerde plaatsbeschrijving interesseert en twee, eveneens naar Haarlemse snit, want op de wijs „**Adieu** Haerlem **Soeten** dal" vervaardigde afscheidsliederen aan Leiden.

Naast deze voornaamste bron voeren nog twee boekjes het Leidse reeds in hun titel, en wel: *Het Leyts Prieltje*, ofte *Cupidoos* sinlickheyt . . . enz. van J. Z. Baron (Leyden 1651) en: *De Leytse Cupido*, in de klagende vryers en minnende jonckheyt uitgebeelt, Nevens eenige mengeldigjes, door J. v. T(onningen?), Leyden 1667. Van deze beide levert het eerste met een zevental liederen over o.a. de *Leydtsche Bedelaars*, 't *Leydtsche Blaeu-vaendel* („Wacken Helden, die de kan beminnen"), over de *Valckenburger Marckt*, waarheen

„'t Gansch Leyen quam uyt-loopen" indien:
 „**Kon** men daer **maer** Soeters (= aardige meisjes) **koopen**,
 Men sou **naer** geen paerden **sien**."

en over de *Ysvreucht* in en om Leiden een flinke bijdrage voor ons onderwerp. Dat zo'n titel echter ook kan misleiden, bewijst het tweede, dat weliswaar te Leiden verscheen, maar naar den inhoud in geen enkele betrekking tot Leiden staat; hetzelfde geldt voor *Het tweede deel van de Nieuwe Overtoompze Marktschipper & vermaakelijke Leidsze Kaag* (Kaag = beurtschip), enz. (Amsterdam ca. 1755), dat geen enkel lied, de stad Leiden of naaste omgeving betreffend, bevat.

Maar ook het omgekeerde komt voor: wij troffen (voorlopig) een tiental liederen over Leiden, Leidenaars of Leidse gebeurtenissen aan in andere, meer algemene liedboeken, te beginnen met het overbekende „**Glijck** den grootsten rapsack" in Valerius' Nederlantschen Gedenk-clanck van 1626. Een niet on aanzienlijk aantal liederen op het beleg en ontzet van Leiden in de verschillende drukken van het **Geusen** Liedt-boecxken van 1581^{vv} en in Beuken's Rijmen van 1668 laten we even buiten beschouwing. Maar dan treffen we in J. H. Krul's *Minnelycke Sangh-Rympjes* van 1624 het charmante, met veel woordspelingen van „**Wycken**" en „**Vlieten**" gekruide gedicht: Op 't *af-wesen van mijn gheliefde vriend* aan, en de dichter vermoedt:

Of deelt **LEYDEN** soeter kruyt
(**Denck** ick) uyt
't **Zy** van Roos, oft Violetten?
Of ist om dat daer een Maeght
Die u **haeght**,
Aen de Vliet **haer** neder zetten.
Lust u **LEYDEN** aen de Vliet:
Daerom liet
Ghy mijn **wijcken**. Ick u **scheyde**;
Scheyden voor een korten **tijt**,
Tot profijt
Van u lieve sirm'lijkheyde.

Franciscus de Laet wijdt in zijn *Christelijcke en Vermakelijcke Gesangen* (Amsterdam 1647) een **Liedeken Aen de Leydsche Nymphen**, laat in een *Bruylofts liedeken* Thyrsis „**syn schaepjes** weyden, Aen de groene Steenschuurs kant”, waar het hem zo wèl beviel, dat:

Hy en kost van daer niet **scheyden**
Sonder eenigh aerdigh pandt:
Amaryllis was de geen
Die met sijne Ziel was heen.

en in het derde, eveneens een *Bruylofts Liedken*, zuchten acht verlaten Muzen op 't Huys ter Lucht

vermitser één was van **haer wech** gegaen
Nae datse **langhen** tijdt
Van **Damon** was **gevrijt**.

Het lied van de *Swarte Ruyter* (= Rover), die „**Te** Leiden op het Galgeveld” overvloedig „geselsop” van Meester Hans kreeg (= aan de paal ge geseld werd) en in het gevang te Haarlem belandde, vinden we onder de later samen- gebundelde volks- en straatliedjes ter U.B. in Leiden (sign. 1497 H 16, de z.g. collectie Nijhoff, zie E. F. Kossmarm in Het Boek XXXV 1938/9). *De Leydze Lichtemis* neemt (in Apollos St. Nicolaas-gift, Leiden ca 1730) na een „**Moetwillig Leven**” en een vergeefse brief „**aan** myn Papa” met:

Adieu gy Leydze Meysjes zoet,
Ik neem myn **Afscheyd** met ootmoet,
Want ik Vertrek op staande Voet

afscheid van de stad en haar schonen, om te gaan dienen:

Nu zoek ik myn Fortuyn in 't Veld,
Als een **Zoldaat** ofte Krygsheld. . .

De *Leidze Dragonders* waren ook in den Haag graag gezien, want

Vrydags kwamen **zy** in den Haag
 Waerde Dragonders van Leyden,
 Vrydags kwamen **zy** in den Haag
 Waren die Haegze Meisjes **200 graeg** . . . enz.

en:

De Haegsche Nimphjes **zyn** niet te vreen { bis
 Voor dat ze daer hebben ieder een {
 En dan gaen **zy** weer na Leyden
 En **laeten** de Meisjes in het verdriet (bis)
 Hy en dat is 'er wel meer geschied (bis).
 (De Roepende Kat-soe op **zyn** wagen. A'dam 1790 ⁶, 46).

De Leidse wevers, waarop eerder in dit artikel een loflied werd gezongen, lieten zich ook in de roerige tijd van Patriotten en Prinsgezinden niet onbetuigd, gezien het „*Nieuw Lied van de Leidse Wevers, over verscheide Oproermakers op 8 Maart 1784*”, dat zich als afzonderlijk lied (z.p.e.j.) in de Koninklijke Bibliotheek te den Haag bevindt, en waarin het wakkere „spindertje” zich niet door zijn met naam en toenaam genoemde wederpartijders laat intimideren, maar vrolijk „*kaarsjes voor 't glas*” brandde, „*omdat er zijn Hoogheid jaarig was*”.

Tenslotte bevat een te Amsterdam nà 1778 uitgegeven liedboekje: De *gekroonde Snoek* een *Nieuw Lied op Mamaatje van Leyde*, dat een kroegje of iets dergelijks (te Amsterdam?) moet zijn geweest, waarvan mogelijk de „*waardin*” uit Leiden afkomstig was?

Het is steeds de Jonkmans haar manier
 Als **zy** eens uitgaan voor plaizier
 Om by Mamaatje **byeen** te komen. . .
 En zonder schromen, te maken tier.

en in couplet 3:

Zy drinke daar een Flessie wyn
 Of wat heet Bier het is Medicyn . . . enz.

Zoveel over de liederen in gedrukte liedboeken. Wij willen daaraan nog slechts toevoegen, dat ook in zuiver instrumentale verzamelingen, die op een instrument te spelen melodieën met een titel, doch zonder tekst bevatten, Leiden vertegenwoordigd is. Zo brengt de *Nieuwe Hollandsche Schouburgh, zynde een verzameling van verscheyden vrolyke en seriouse dansen* . . . enz. uit ca. 1770 (in 6 deeltjes) een melodie genaamd *De Leydsche Klots*; dezelfde melodie heet in *Volksmelodien*, een handschriftelijke verzameling uit dezelfde tijd met 700 toentertijd populaire wijzen plus 50 opera-arias: *De Leydsche Kluyff*; in deze laatste verzameling vindt men ook *Het Leidse Studenten* leven in de trant van een plechtstatige mars en in beide verzamelingen tenslotte *Het Leydse Fon-*

tyntje (resp. *de Nieuwe Fontyn*), waarmee bedoeld wordt op de Herberg „t Fontein” te Zoeterwoude (zie het artikel van Dr. J. W. Muller: Uit de geschiedenis der Bibliotheca Thysiana in Leidsch Jaarboekje 1934, p. 62vv).

Tenslotte bevinden zich in het Gemeente-archief te Leiden nog twee oudere handschriftelijke bronnen en wel de nummers 1473 en 1474 der *Gilden-archieven*. Nr. 1473 bevat — met nog het begin van 1474 — een groot aantal *rederijkersliederen* voor bepaalde gelegenheden, die men blijkbaar op een gegeven ogenblik heeft gebundeld. Eerst een groep Nieuwjaarsliederen van 1600-1628 met een register daarop; de meeste komen op rekening van *Piero*, d.i. Pieter Cornelisz. van der Morsch, die met zijn kenspreuk *Elck zyn tijt* aldus tekent: LX N Tijt. Deze *Piero*, een merkwaardig heerschap en vrijgezel, die een hoge leeftijd bereikte, was gerechtsbode te Leiden, bovendien een productief rederijker, lange tijd nestor van de Leidse Kamer de *Witte Acoleye* en befaamd als rederijkersnar; van hem bezit het Gemeente-archief onder nr. 1496 nog een klein boekje, gedateerd en gesigneerd, met gedichten van 1602-1618. (Men zie voor *Piero* ook het boeiende artikel van P. J. J. van Thiel: Frans Hals' portret van de Leidse rederijkersnar Pieter Cornelisz. van der Morsch, alias *Piero* (1543-1628). Een bijdrage tot de ikonologie van de bokking; in: Oud Holland LXXI 1961, p. 153-172). Na de Nieuwjaarsliederen volgt *een* reeks *Mey liedekens, Gerijmt van verscheydene Auteurs*, beginnende met het jaar 1585 met register; onder deze auteurs bevinden zich behalve *Piero* de met hun kenspreuken tekenende Math. Creenburgh (*Zyt God bevolen*), H. van Delmanhorst (*God is wonderlick*), H. van den Bergh (*Verbercht geen Const*) e.a. Als derde groep volgt dan nog een aantal liederen voor zeer verschillende gelegenheden, waarvan het eerste: *Liedeken om prijs tot Noortwyck* uit 1561 dateert. In 1564 was men in Gouda bijeen en men dichtte toen dus „om prijs binnen der Goude” en een *Afscheyt ter Goude*, enz. Deze liederen van talrijke dichters worden vervolgd in *Gilden-archieven* 1474 in de catalogus als volgt beschreven: *Bundel met rederijkersliederen. Voorin gedichten van Jan van Goeyen 1623 en M. C. van Tegelsteyn* z.j. Zeer beschadigd. *1dl. oblong*, en dáár vindt men dan ook het *Register van Alderhande liedekens*, die men dus voor het merendeel in nr. 1474 tevergeefs zou zoeken, daar zij in 1473 staan.

Belangrijker echter is het tweede deel van de inhoud van nr. 1474: het is het liederenhandschrift van de rederijker *Antonis* van Butevest, lid van de Leidse Kamer *De Witte Acoleye* onder het devies *Liefde ist Fondament*, en zal omstreeks 1600 zijn ontstaan. Dr. C. C. Vlam vestigde als eerste de aandacht op dit liederenhandschrift, o.a. in een artikel in *Mens en Melodie* 1956, p. 305-311; sindsdien hielden de auteur en schrijfster *dezes* zich intensief met dit handschrift bezig, mede in verband met een voorgenomen mogelijke publicatie van het geheel. Aan bovengenoemd artikel ontlent men wij omtrent het leven van Butevest, dat *Antonis* geen al te uitgebreid onderwijs zal hebben genoten, gezien zijn orthografie (vooral van vreemde woorden en Latijnse namen, M.V.), die veel te wensen overlaat; van beroep wordt hij eerst *warmoe-*

zenier, gaat 1598 naar Alkmaar om daar voor koekbakker te leren, maar keert later naar Leiden terug. Door zijn huwelijk met de weduwe van de **kalkbrander Claes** Allertsz komt hij in diens woning op de Stille **Rijn** te wonen, geraakt zo tevens in betere doen en tot groter aanzien en wordt 1624 in het stadsbestuur gekozen; zijn zoon zal later burgemeester der stad zijn. Hij overleed 1635 gedurende een zware pest-epidemie.

Van de ruim honderd liederen die het handschrift telt is ons een twintigtal uit andere liedboeken, zoals het **z.g. Antwerps Liedboek** (1544), het **Aemstelredams Amoreus Lietboeck** (1589), het **Nieuw Amstelredams Lied-boeck** (1591) en een aantal latere bekend; daaronder b.v. het lied: **Meisje en Hazeelaar**, hier met de aanhef: „**Dat sou een moey meisie te reyden gaen**”, of dat van de Twee **Gespeelkens**: „**Dat reede twee goeliefies goedt**” en dat **Van den Regulier Monnick** die zijn kap graag voor een jong meisje ruilt; het werd „**Jan Broeder vrijt een meisie zoet**”, in de vorige eeuw nog in Vlaanderen gezongen (zie notitie Snellaert in J. F. Willems, *Oude Vlaemsche Lieder*, Gent 1848, p. 484vv.) en heeft hier de traditionele beginregels: „**Wie wil hoeren een nieu liet, En dat sal ick u singen**”.

Voorts o.a. *U liefde quelt mijn totter doet; Alle mijn gepeis doet my soe wee; Edel kerson, maechdeeken suverlijke; Dat reet een heer en sijn schiltknecht*. Andere liederen zijn ons weer niet van elders bekend en de kwaliteit is zeer verschillend bij alle steeds terugkerende onderwerpen, die men ook in deze bundel weer aantreft: het verhaal, liederen van **minne** en vrijerij, gildekens en drinkers, mode en nieuwe zeden, het rederijkers- en mei-lied, geestelijk en vaderlands lied. Zeer waarschijnlijk mag men een aantal wel op naam van Buytevest (zoals de naam ook geschreven wordt) zelf zetten, waaronder mischien het ditmaal wat **locaal** gekleurde lied van het meisje, dat geen man kon krijgen en daarom nogal wat misbaar maakt: „**Wech wech** ick wil hylicken” en in de omgeving van Leiden schijnt te wonen:

Deese **Prinsesse** woent buiten leyden
en **haer** naem is **geheeten** mat
hoe sy hilde en hoe sy schreide
sij kon krijgen **geene** man.

en het afscheid van Leiden:

Adieu oe stat van leyden
Vermaert breet **ende** wijt
Adieu ick moet nu **scheyden**
Voertrecken op **dees** tijt
Quit so sijn ick nu **eenpaer**, daer
Mijn **vreucht** ende Joelijt.

En hoewel in het hierboven behandelde geenszins alle op Leiden betrekking hebbende liederen besproken of zelfs maar genoemd konden worden en het de

moeite zeker zou lonen en de belangstelling waard zou zijn, al deze liederen, ten dele met hun melodieën voor Leiden eens te bundelen, willen ook wij dan afscheid nemen van „**Leiden** in het lied” met de aanhef van het eerste *Afscheyt Liet* van Jac. Brugge uit zijn Leydsch Vreughden Hof, en hem nazeggen:

Adieu Leyden mijn bakermat
En al mijn goe bekenden.

Lof van Holland

Stem: als 't begint

1. O! Hol-land schoon, gij leeft in vree,
2. Om-ringt van Rhyn, Maas en Noord-zee;
1. Met een-en-der-tig-ste-den; Voor-waar op—
2. In u zijn goe-de-ze-den.
he-den, met be-leyd, zal ik uyt goe ge-
ne-gent-heyd Mijn schul-dige plicht be-wij-
-zen. Wie kan het Land vol-prij-zen?

5
O, Haarlem schoon en Leyden vry,
Aan Meer en Rhyn gelegen,
De stapel van de wevery
Hebt gy door Godes zegen,
Alhier verkregen; dies ik dwing
Myn tong en zeg: de vreemdeling
Mag vredig by u wonen.
Gy, Holland, spant de kroonen.

Tekst: Leydsch Vreughden-Hof ca 1662, p. 92.

Melodie naar: Oude en Nieuwe **Hollandse** Boeren Lietjes en Contredansen ca 1700, nr. 320 „O Holland schoon ghy leeft in vree”.

*Een Nieuw Lied, gesongen over de
Heerlijke ende vermaerde Stad Leyden*

Stemme: Onlangs ging ik spanceeren

1

Vermaerde stad van Leyden,
Myn tong kan niet **meer** beyden
Maar moet uw lof verbreyden
Hier en op alle **weegen**,
U velden en uw weyden,
Kan men regt **onderscheyden**,
Weg, dorre Duyn en Heyden,
By Haarlem gelegen,
Men roemt seer van dat Dal,
Maer noch daer boven al,
Leyden ik prysen sal,
Met sang en bly geschal,
Dus om eerst te beginnen,
Met nieuw gescherpte sinnen,
Hoop ik den prijs te winnen,
Een pronk van 't Neederland,
Is Leyden seer playsant.

2

Voor eerst al langs de Straten,
't Gebouw seer boven maten,
Daarvan men weet te praten,
In **verr'** gelegen landen,
Tot dienst der ondersaten,
Wie sou dit kunnen haten,
En hier het **prijzen** laten,
Want werk in veelderhande,
Vint men in dese Stad,
In overgrote schat,
Ick mag wel **seggen** wat,
Noyt haars gelyck in dat,
Op aarden is gevonden,
Door 't gantsche **wereelts** ronde,
Dit mag ik wel verkonde,
Een **pronk** . . .

Om Sondags te vermaecken,
 Men kan buyten geraeken,
 Om 't geen de lust wil **smaecken**,
 Is daar wel te bekoomen,
 Wil men wat Neutjes kraeken,
 Ten is niet om te **laeken**,
 'k Houw veel van goede **saecken**,
 Bysonder, uytgenomen,
 Buyten de *Syle poort*,
 Al waar men roepen hoort,
 Een **yder** op haar woort,
 Koopt veelderley soort,
 Appelen van Oranje,
 Zytroenen ook uyt Spanje,
Strack kreeg ik wel de granje,
 Een *pronk* . . .

Wil men wat voort gaan **treeden**,
 Tot *Leider dorp* met **vreedén**
 Kan men ons **gelt** besteden,
 't *Munnicken Boogaert* lustig,
 Ten is niet lang geleden
 Dat ik da er was om reden,
 Veel **and're** luyden mede,
Maer 't isser fraey en rustig,
 Van allerley playsier,
 Goe wyn en treff'lyck Bier,
Toeback daarby, en vier,
 Soo kan men krijgen hier,
 Sitten onder de **boomen**,
 Komt bestevaer en **Oomen**,
 Vertelt uw oude **droomen**,
 Een *pronk* . . .

J
't Is waert om te **aenschouwen**,
Want jongen **ende** ouwen,
Mannen so wel als Vrouwen,
Met honderden spanceeren,
Besien het schoon Lands-douwen,
't Doet alle vreugt ontfouwen,
Laet **staen** droefheyt en rouwen,
Moet immers eens **verkkeren**,
Gy raeckt wel met gemak,
In het *Fonteyntje* **strack**
En of uw yet **ontbrack**
Steeckt eerst wat in uw **sack**,
Doet daer een biertje tappen,
Laet het soo binnen snappen,
En dan een weynig knappen,
Een *pronk* . . .

6
Soeterwouw en *Voorschoten*,
Dient niet te sijn verstooten
Maar in dit Liet beslooten,
Met *Valckenburg* daer neven,
Te *Katwyk* koomen groote
Visschen met fraeye moten,
Met Boter wel begoten,
't Is spijs voor 's menschen leven,
Reynsburg en *Oestgeest* Vreugd,
Daer Sondags met **geneugt**
De Waaltjes sijn verheugt,
't Vermaeck van onse jeugt,
't Is Monsieur **Madamme**,
Al konden sy maar **kamme**,
Kreup'le soo wel als lamme,
Een *pronk* . . .

Tot *Warremont* wilt weten
 Daer is goe Room te **eeeten**,
 Nog had ik schier vergeten,
 De Rustenburgse **koecken**
 Die syn groot en vermeten,
 Ook koude, warm, en **heeten**
 Men brengtse daar gesleeten,
 Om 't hert wat te verkloeken
 Seer net op een Teljoor
 Soo set mense daer voor
 Met **Booter naer** behoer
 Om glat te glyen door,
 Een reys daar opgedronken:
 En dan een weynig **proncken**,
 En 't glas weer vol **geschoncken**
Een pronk . . .

Waer vint men sulcke **Weyen**
 Of eenige **Valeyen**,
 Daer in men mag vermeyen
 Als hier omtrent begrepen,
 Segt men vry onbescheyen,
 En wilt niet langer **beyen**,
Maer lof moet men verbreyen
 Met sinnen wel beslepen,
 O Leyden hoog vermaert
 Door uw schoone Treckvaert
 Gy syt wel **prijzens** waert,
 Den Koopman onbeswaert
 Moet uw Lof mee **verstercken**
 Siet twee schoone Kruys **Kercken**
 Daer men roemt **Godes wercken**,
 Voor 't lest: een pronk van 't land
 Is *Leyden* seer playsant.

J.B.

Lestmael ging *ick* vermayden

Stem: Ik ging op eenen Morgen

1. Lest-mael ging ick ver - mey - den / Al - daer den geest my
2. Buy - ten de stadt van Ley - den / Op ee - nen mor - gen
joeg / vroeg / Door't groe-ne woud — om een play- sier
Daer ick myn vreugt aen- schou - de Op veel-der-ley ma- nier.

2

Voor 't eerst de Velde jeugdig,
Met gras en Klaverblaan,
't Gevogelte seer vreugdig
't Was lust om **hooren** aen,
Den **Leeuwerck** song daer over al,
Waer ick my keer of wende
Hier in di aerdsche dal.

3

Ick ben soo voort getreden,
Naer Oegstgeest seer verblyd
Ten heeft niet lang geleden,
Ick **scheyde** haest met vlijt,
Naer Reynsburg voort, nam ik myn keer,
Ick sag op 't Velt het **Kooren**
Doorgaens **staen** gins en weer.

4

Van **Reynsburg** ick my keerde
Naer Noortwijck door 't gewas,
Dus onderwijl ick leerde
Gods kragten, en het vlas,
Met Rogg' en Garst seer overschoon,
Ook Erten ende Boonen,
Stonden seer fraey ten toon.

5

DUS voort na *Noortwijck binnen*
 Over het Duyn na 't **strant**,
 Vermaeckten ick mijn **sinnen**,
 Weer **langest** de See-kant,
 Ick sag de Seeman met geneugt
Haer Pincken in 't Seevaert leyden
 Mijn hert ontstak met vreugt.

6

Ick bad den Heer der **Heeren**
 In mijn **gemoet** seer vast,
 Dat den Seeman mogt **keeren**
 Met vreugt uyt alle last
 Der woeste baren winden seer fel,
 Waer door hy moet seylen
Oock menig Boots gesel.

7

Doen ging ick voort met lusten
 Regt na *Catwijck op See*
 Daer ick een weynig rusten
Maer spoeyde my **oock dree**,
 De duynen op daer sag ick weer,
 De Knijntjes vlijtig draven
Haer hollen op en neer.

8

De Son stont in het Westen,
 Dus Kwam ick voort getreen,
 Van *Catwijck* op het leste
 Doorgaens den **Rijnkant** heen,
 Door 't *Valckenburgh* en 't *Haeghsche Schouw*,
 Daer veel noch domineerden,
 't Scheen sonder **druck** of rouw.

9

Oud drieentwintig jaren,
 Steld ick dit Liet op Rym,
 O Heer wilt my bewaeren
 Opdat ick noyt beswijn,
 Den tijd mijns levens al bereyd,
 Dat ick by u mag **woonen**,
 Hier na in eeuwigheyt.

J.B.

Tekst: Leydsch Vreughden-Hof ca 1662, p. 21
 Melodie „Ick ging op eenen Morghen” naar Theodorus, Paradys der gheest. en kerck.
 lof-sanghen, Antw. 1646, p. 624. Aldaar voor: „O Heer wilt my troost gheven”.

Lof en eer over het treffelyck *Inhalen* van den
Jonge Prince van Oranje binnen Leiden
*geschie*t op den Vierden dag *van* November
Anno 1659, *Dewelke* alhier ter studie sal leggen
In de Hoog-vermaarde Academie der *voorsz.*
Stad Leiden.

Stem: ô Paris wreet

1. Singt uit de — Borst / Gy Leyt-sche Bur-gers
2. Den Jon-gen — Vorst / Van't E-del Huys Nas-
trou-we Aenziet hoe t' u-wer— Eer: Een E-del
sou-we, Naer u tragt met be-geer /
Heer; ook— Prin-ce van O-ran-je Is ge-spro-ten
(die is — nog meer) Uit't Hof van Groot Brit-tan-jen.

Den Vierden Dag,
In November geschreven,
Was vreugt in 't Leitsche Pleyn,
Doen men daer sag,
Een Prins zeer hoog verheven:
't Verblijden Groot en Kleyn,
Elk in 't gemeyn
Syn hert **alzo** verheugden,
Dat de tranen, 'k Segt certeyn,
Schier uit-barsten van vreugden.

Uit 's**Graven-Haeg**,

Quam hy na die Stad Leyden:

In zijn Karos met spoet,

De Burgers graeg

Ses vaendels hem verbeyden:

De Magistraten goet,

Wagten met moet,

Tot dat hy quam gereden,

Te Paert, en heeft **haer** fraey gegroer:

Gelyk **zy** hem ook deden.

Hy reid doen **voort**:

Tot binnen de stads muren;

Over 't Noortende heen,

Met goet **accoort**

Men zag daer niemand treuren

Yder was wel te vreen

In **haer** Geleen,

Quamen de Burgers strijken

Gaven vier, damp agter een,

't Was waert om te bekijken.

Met zoet gelaet

Van Trommels en Gespeelen

En Fluyten zoet van toon

Op de Breestraet;

Geen mensch en **zoud** verveelen

Want 't is verdiende loon:

Menig persoon

Syn hert door vreugt schier branden,

Als hy sag dit Spruytjen schoon,

Een vreugt voor onse Landen.

Hy reed voorby

't Stadhuys al langs de straten

Met duizende van lien:

Op 't Steenscheur vry

Veel op **haer** Paerden zaten

Die hem nog wouden zien,

Wel thien en thien

Mael toond' hy kourtesyjen

Aen de Burgers in '**t gemein**,

't Welk veel nog deed verblyjen.

Soo **naer** het Hof,
Alwaer dat hy **zyn wooning**
Sal hebben voor een tijd,
Een eeuwig Lof
Diend hem tot een Belooning,
Die ons tot 's vyands spyt,
Soo heeft bevryt
Van 't **Spaenze** Jok tyrannig:
Twist **baert** niet dan haet en nyd
En maekt den Mensch weerspannig.

Men schoot doen weer,
Het scheen Blixem en Donder
Al dat voor **oogen** was:
Tot **zynder** Eer,
Ten was voorwaer geen wonder
Want Kannen **ende** Glas
Daer op het pas
Mosten dikmaels schavelen
Als den Trommel sloeg de Mars
Was 't **za**, smeert **nu** de **keelen**.

't Gedagtenis
En moet niet zijn verhoolen,
Van deezen Jongen **Blom**,
ô Heer gewis,
Leyd hem ter **regter schoolen**
Opdat hy tot een roem,
Mag zijn, en om
U Lof, tot ons verblijden;
Stiert hem van de wegen krom,
Soo valt hy nooit ter **zyden**.

Besluit.

Hiermee voor 't lest
Gy Leyenaers als Helden,
Blyft trouw **d'Oranjen** Stam,
Buyten u vest,
Hoord men u **Lof** vermelden
Van doe aen vyand quam,
En u benam:
Al u vryheid met lusten,
Gy **zaegt** hoe **Godt** hem als een Lam,
Weg joeg van uwe Kusten.

Tekst: Leydsch Vreughden-Hof ca 1662, . . . eerste lied, in Leids ex. incompleet.
Melodie naar: den Singende Swaen 1655, p. 281. Aldaar voor „0 Sint Martyn”, een
lied ter eere van „**Sinte** Maerten, Bisschop van Tours **ende** Patroon van Utrecht”. Het is
van oorsprong een Franse melodie.

Nieuw Lied van de Brouwerijen Binnen Leyden

Stemme: Adieu schoon Europia

Op, op, mijn vlug - ge pen, 't Wijl ik ge - ne - gen ben

Te roe - men soo ik ken Van 't Leids pri - eel

Komt Bac - chus gees - ten rat, Be - mint het e - del nat,

't Werd in ons Leid - se Stadt Ge - brouwd een deel.

Wilt met mijn singen of hoort het aan 't Mag zijn be -

schre - ven Want drie maal see - ven Met - een — hier staan.

2

Daer men wel goet Bier broud,
 Al ist by Winter koud,
 Het droevigh hert verstout,
 In 't lest verhit,
 Het *Schip* leyd aen de Wal,
 Bevrijd voor veel mis val,
 De *Lely* in 't getal,
 Staet jeughdigh *Wit*,
 Syn sap dat rijst hier uyt het stof,
 Staet onbekommert,
 En is **belommert**,
 Met eygen lof.

3

De *Leeuw* is in den Tuyn,
 Omhelst met tranen *bruyn*,
 Klimmen tot in den kruyn,
 Van Man of Vrouw,
 Den *Roo Eenhoorn* draeft,
 En soo syn eer verslaeft,
 Ja dorstig herten *laeft*,
 Met sijn *gebrouw*,
 Den *Rooden Leeuw* ge-eert geagt,
 Wilt niet beswycken,
 Noch geenszins *wijcken*,
Maer toond sijn macht.

4

Den Os hier wel op let,
 Werd in de *wey geset*,
 Om soo te maecken vet,
 In 't nat *bedout*,
 Wat pogt *gy* Rotterdam,
 Of uw's *gelijck* noyt quam,
 Kom *drinckt* uyt de *Roskam*,
 Met een aenschoud,
 Den Wit *Eenhoorn*, en oock het *Paerd*,
 Den *Dubbelde sleutel*,
 Sonder gereutel,
 Is *prijzens* waert.

5

Den *Hasenwint* geswint,
 't Fortuyn is wel bemint,
 In 't *Hart* u lust wel *vint*,
 Nogh op het end,
 Swight *Weesop* Haerlem oock,
 En maeckt niet veel gespook,
 U faem verdwijnt als smook
 't Is wel bekend,
Maer wilt gy roemen, Komt op de baan,
 Men sal niet swighen,
Maer staegh voor lighten
Een Halven Maen.

6

Het Lam dat vreed'saem dier
 Had ick vergeten schier,
 De Swan broud **oock** goet bier,
 met **meenig** stoop,
Klimmende Leeuwen fel,
 Den *Klock* klinckt noch seer wel,
 Den *Paeuw* hoogmoedig fel,
Vercierde Hoop,
 De Witte *Leeuw* **oock** niet verschoont,
 Blaest den *Posthooren*,
 Weest niet vol moren,
 Hy is gekroont.

7

Oorlof gy geesten milt,
 Die sijt in Bacchus gilt,
 Soo u **gemoet** seer lilt,
 Na **desen dranck**,
Treet vry, sijt onbevreesd,
 En viert soo Bacchus feest,
 Ick ra u minst en meest,
 Doch sonder dwanck,
 Soeckt soet geselschap met vermaeck,
 Vol frayigheden
 Met *Rust brengt Vreeden*
 Geen beter saeck.

J.B.

Tekst: Leydsch Vreughden-Hof ca. 1662, p. 60

Melodie naar: den Singende Swaen 1655, Toegift p. 34. Aldaar voor een Maria-lied: „Seer glorieuse Vrouw”. De wijs is van Franse origine.

Een nieuw Lied van de Leidsche Wevers
over verscheide Oproermakers op 8. Maart 1784

Stemme:

1. Daar zou - den Heer-tjes uit ja - gen gaan, ha ha! —
2. Zij trokke Ma - troo - ze klee - tjes aan, ha ha! —
Zij jaag-den sa - men al - le den Nagt, En lie - pen al met - de
stil - le Wagt, ha ha ha ha ha ha ha ha ha ha, - ha ha!

2. Die een die was er de Kapiteyn ha ha
De grote muiter Chastelij
De tweede was Dominé van der Kemp
En dan de Kruiff met **booze Schemp** . . .

6. Zij kwamen al voor een Spinders deur, ha ha
Daar klopten zij aan al zonder **getreur** . . .
Dat Spindertje brandde kaarsjes voor 't glas
Omdat er zyn Hoogheid jaarig was.

7. Wel sprak er van Schelle jou **looze** schavuit ha ha
Doe aanstonds alle jou kaarsjes uit ha ha
Of over een uur dan **komme wy** weer
En **selle** jou slaane met ons geweër Poe pa poe pa.. ,

8. Dat spindertje sprak er dat doen ik niet Poe-pa
Jou dreigen dat verschrikt er mij niet
Kom jij der maar op met alle jou viel
Dan deuk ik je met mijn spinnewiel,! Poe pa

9. Toen sprak er Piet Vrede myn goeje man ha ha
Ik weet dat jij der wel spinnen kan . . .
Daer zyn er seshalfjes **welle** geteld
Mits dat je niet meerder Lumineere zelt! ha ha

10. Doen sprak er de **spinder** ook alweer: **sa** sa
Ik ken jou alle zeer wel, Myn Heer sa **sa**
Jij bent er van alle dat **leelijk** gebroet
Dat alle de Prince **zoo veel** kwaat doet
11. Van hier jou jagers allemaal sa sa
Eer dat je dan de drommel haal sa sa
Wij zingen Wilhelmus van **Nassou**
Met al ons hart al spijt het jou, Viva, viva enz.

Tekst: Pamflet Kon. Bibl. **20909b**

Melodie: deze zeer geliefde melodie, genaamd „**van** de Koekoek” naar het lied: „’**k Kwam**
lestmaal door een groene wei, koekoek!“, heeft voor talloze liederen dienst gedaan.

Op de wijze: *Wee mij ic mach wel claghen*

1

Adieu oe stat van leyden
Vermaert breet **ende wyt**
Adieu ick moet nu **scheyden**
Voertrecken op **dees** tyt
Quit so syn ick nu eenpaer, daer
Myn **vreucht ende** Joelyt.

2

Aedieu te **speelen** ryden
Aedieu veel vreuchden goet
Aedieu myn te **gaen vlyen**
By **haer** die myn moet, doet
Branden geheel seer fel, wel
Al in der minnen **goet**.

3

Aedieu te leyden buiten
U myn lief triomfant
Aedieu **liefelick** uiten
Om troest en onderstant, want
Ick moet nu belaelen, **gaen**
Laten u 't hart te pant.

4

Aedieu prinsesse **kersouwe**
Aedieu lief deelyckaet
Ick bidt u fleur der vrouwen
Toont myn doch doet genaet, baet
Eer ick **doer druck** en vaer, swaer
Sterf seer desolaet.

EEN LECTOR IN DE TOONKUNDE

door

drs. Th. J. Meijer

Christian Friedrich Ruppe, een van de vele muzikanten, die in de achttiende eeuw met de Leidse Universiteit in aanraking kwamen, maar tevens een der weinigen, die zich een officiële aanstelling en de rang van *ordinaris musicant*, of kapelmeester verwierven en tenslotte de enige, die zijn bekwaamheid gehonoreerd zag met een benoeming tot lector. Meer dan vijftig jaar is hij met de universiteit verbonden geweest — hij heeft zowel het tweede eeuwfeest in 1775 als het tweehonderdvijftig-jarig bestaan in 1825 meegevierd — hetgeen een reden te meer vormt om een aparte studie aan hem te wijden, in aansluiting bij hetgeen in de verschillende biografische woordenboeken ¹ en vooral in het artikel van E. Pelinck en dr. C. C. Vlam, „De ordinaris muzikanten van de Leidse Universiteit”) te vinden is.

Op 22 augustus ³ van het jaar 1753 werd hij geboren in **Salzungen**, een stadje in een der Saksische deelstaten, het hertogdom Meiningen. Zijn ouders waren Ernst Salomon Ruppe, een houtbewerker, die niet alleen piano's en orgels bouwde, maar zelf ook organist was, en Elisabeth Christina Walchs.⁴ Christian zal zijn eerste lessen ongetwijfeld van zijn vader ontvangen hebben, zoals dat van zijn jongere broer, Friedrich Christian (1771-1834), althans met zekerheid verteld wordt.⁵ Of hij ook elders onderricht genoten heeft, is niet bekend, maar als hij in 1773 zijn land verlaat en zich te Leiden vestigt, is zijn muzikale vorming in elk geval voltooid. Naar hij zelf **beweert**,⁶ lag het in zijn bedoeling, in Leiden een normale studie aan de universiteit te voltooien, en hij doet het voorkomen, alsof hij daarvan is afgebracht door de talrijke verzoeken om pianolessen en het gunstig vooruitzicht dat zich daarmee aan hem voordeed. Drie jaar lang zou hij de lessen van de hoogleraren **Ruhnke-nius**, **Valckenaer** en **Van de Wijnpersse** en van **Fas**, de lector in de wiskunde, gevolgd hebben. Vooral de wis- en natuurkunde hadden zijn belangstelling, hetgeen een onmiskenbaar stempel op zijn latere lessen in de muziektheorie heeft gelegd. In hoeverre hij inderdaad de lessen van de beide grote classici volgde, laat zich moeilijk vaststellen, behalve dat hij op de intekenlijsten voor de privaat-colleges van **Valckenaer**, die bewaard zijn gebleven, slechts één-maal voorkomt ⁷; op een college over de evangelist Lucas, in 1773, hetzelfde jaar, waarin hij zich liet inschrijven als student in de letteren: 25 februari

1773.⁸ We treffen hem dan ook aan in het inschrijfboek van de Lutherse gemeente te **Leiden**,⁹ op de laatste pagina, een der allerlaatsten van de stroom van duizenden studenten uit Duitsland en Scandinavië, die zich in de zeventiende en achttiende eeuw in Leiden ophielden en de Lutherse gemeente daar met hun aanwezigheid en hun bijdragen steunden.

Hij woont in deze tijd op de Pieterskerkgracht, bij een juffrouw **Alleom** en het is meer dan toevallig, dat degen, die na hem in het Album der Lutherse studenten staat ingeschreven, Baron van Gehren uit **Schwartzburg**,¹⁰ enkele jaren op hetzelfde adres heeft vertoefd.

Bijna tien jaren achtereen vinden we Ruppe in de recensielijsten ¹¹ vermeld op de Pieterskerkgracht. In 1783 evenwel blijkt hij verhuisd naar de Oude Vest (Oude Singel), bij Welling, en wel als philos. stud.¹² Ondertussen heeft hij ook andere middelen dan alleen zijn muzieklessen aangegrepen om in zijn levensonderhoud te voorzien. Immers in de ondertrouw-acte ¹³ van zijn huwelijk met Christina Chalon, 4 maart 1784, staat als zijn beroep „koopman” genoteerd. De financiële transacties, die hij in deze tijd verricht, hangen zowel met zijn koopmanschap – wat dit dan ook geweest moge zijn – als met zijn huwelijk samen. Zo heeft hij 28 juni 1783 voor f 3000,- een zestal huisjes gekocht ¹⁴ van Joh. le **Francq** van Berkhey, de merkwaardige lector in de natuurlijke historie aan de universiteit, en kampioen van de stadhoudelijke partij. Het betreft een huis aan de Oude Singel, in de buurt van de Lakenhal, met enkele aangrenzende percelen in de Scheystraat, die waarschijnlijk als opslagruimte fungeerden. Op 24 februari van het jaar daarop, dus vlak voor zijn huwelijk, neemt zijn aanstaande vrouw dit bezit van hem over, voor hetzelfde bedrag. Voortaan blijft dit op haar naam staan, al beleent zij het in 1786.¹⁵

Zijn verbintenis met de vier jaar oudere Christina heeft hem niet alleen geluk geschonken. Het huwelijk bleef kinderloos, nadat twee kinderen dood ter wereld waren gekomen (november 1784; februari 1789). Christina, die een overgevoelige vrouw was, geraakte in 1799 in een toestand van waanzin: „Sedert den **Jaare** 1799 geëgareerd, en zulks in zoodanigen hogen graad, dat zij een zeer lange tijd het toeverzigt van vier personen nodig heeft gehad. . .” ¹⁶ totdat zij uiteindelijk 13 december 1808 overleed in het „**Verbeterhuis Nieuwenburg**” te Hazerswoude.¹⁷

Christina¹⁸ was uit een bepaald artistieke familie voortgekomen. Haar vader, **Hendrik**,¹⁹ een zoon van de Amsterdamse schilder Louis Chalon (1687-1741), was orkestmeester van de Amsterdamse Schouwburg en schijnt enige liederen en zangspelen gecomponeerd te hebben. Zijn kinderen hebben zowel het grafische als het muzikale talent meegekregen. Zo was de oudste zoon Jan (1738-1765) een verdienstelijk tekenaar (hij heeft een portret van zijn vader gegraveerd). Een andere zoon wordt als musicus genoemd. Christina heeft beide gaven in zich verenigd.²⁰ Terwijl ze vooral naam heeft gemaakt als tekenares, weet een anonieme levensbeschrijver ²¹ te vermelden dat ze „buiten deete ta-

lenten ook zeer fraaij zingt en op het Clavier speeld". Reeds op zeer jeugdige leeftijd was haar kunstzinnige belangstelling opvallend: „Drie a vier jaren oud zijnde, was zij nooit beter te **vreed**en, als wanneer men haar Potlood en Papier gaf, waarop zij dan allerhande Beeldjes en Kopjes uit eigen Genie **Tee**kende, welke een vindingrijke Geest te kennen gaven.”

Op zevenjarige leeftijd kreeg zij tekenles van haar nicht Sara Troost, dochter van de bekende schilder Cornelis **Troost**,²² enkele jaren later van Cornelis Ploos van Amstel, die gehuwd was met een andere dochter van Troost, Elisabeth. Haar tekeningetjes, die wat de stijl betreft enigszins doen denken aan Van Ostade en meestal interieurtjes of spelende kinderen tot onderwerp hebben, vielen zeer in de smaak van haar tijdgenoten en werden ijverig verzameld (o.a. door de Leidenaren Isaac van Buren en H. A. Dibbetz). Een aantal van haar schetsjes zijn zelfs uitgegeven, gegraveerd door Pieter de Mare (1757-1796). Ze werden van toepasselijke rijmen voorzien door de reeds genoemde kunstzinnige Le **Francq** van Berkhey, die niet naliet op waarlijk „Hooftse” wijze **Christina** en haar vaardigheden te bezingen:

Christina, die **zoo** aardigjes,
zoo vindingrijk, **zoo** vaardigjes,
 de Moedertjes en Kindjes
 Schetste in uw lieve printjes, . .²³

De eerste uitgave van deze „**Zinspelende Gedigjes**” dateert van 1779, te Leiden, alwaar de familie Chalon zich inmiddels metterwoon gevestigd had. Men brengt het vertrek van de orkestmeester doorgaans in verband met de beruchte brand van de Amsterdamse schouwburg in mei 1772. Merkwaardig is echter, dat hij reeds twee jaar voordien een huis gehuurd heeft in de **Haarlemmerstraat**.²⁴ Kort daarop, 14 mei 1770, heeft hij zich bovendien in laten schrijven aan de universiteit, als musicus wel te verstaan.²⁵ Na het overlijden van Christina's moeder, Suzanna van Bullingen (september 1777), zijn vader en dochter naar de Oude Singel verhuisd (1 mei 1779),²⁶ waarna ze tenslotte, tegen het einde van het jaar 1783 aan dezelfde Singel het bewuste pand betrekken, dat een half jaar tevoren door de musicus-koopman Ruppe van Le **Francq** van Berkhey was overgenomen.²⁷ Het huwelijk werd een maand later gesloten. „**Niettegenstaande haare huiselijke bezigheeden**”, welke ze zorgvuldig waarnam, bleef Christina „**egter** nog geduurig met den grootsten **yver** en lust de edel **Tekenkonst**” **exerceren**.²⁸ Hendrik Chalon heeft tot aan zijn dood, oktober 1789,²⁹ bij het jonge gezin ingewoond.

In 1784 vinden we Ruppe voor de eerste maal aangeduid als „musicus”. Het jaar daarop is zijn naam evenwel doorgestreept en in de twee volgende jaren komt zijn naam in het geheel niet voor. Zou zijn handel zich zo gunstig ontwikkeld hebben, dat het muzikantenbestaan vaarwel werd gezegd? Waarschijnlijker is — en de langdurige onderbreking van de zwangerschap van zijn vrouw, juist in deze periode, zou hierop kunnen wijzen — dat hij lange

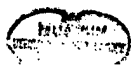
tijd van huis geweest is. Wellicht is hij nog eenmaal teruggekeerd naar zijn geboorteplaats in Meiningen, om zijn familie bij te staan, die getroffen was door een rampzalige brand en het overlijden van de vader.³⁰

Christina was in deze jaren zeker wel in Leiden en Ruppe zelf is er weer in 1787, als hij zich voor de tweede maal door de Rector Magnificus in laat schrijven.³¹

Kort daarop verkreeg hij zijn eerste openbare functie. Hij volgde zijn landgenoot Johan **Nicolas** Kleibisch op als organist van de Lutherse kerk. Op 23 januari 1788 heeft Kleibisch, op diens verzoek, ontslag **gekregen**,³² „verders is de heer Roepe voor de vergaadering gekoomen om de plaas als organist te versoecken; en is zulks met algemeene stemmen toegestaan”. Hem werd daarvoor een jaarlijkse toelage van f 120.- in het vooruitzicht gesteld: een der vaste peilers, waarop hij tot aan zijn dood zijn wisselvallig **muzikantenbestaan** kon bouwen. De Lutherse gemeente mocht zich gelukkig prijzen, in het bezit te zijn van zo’n begaafd organist. Op elk onderdeel van het kerkelijk orgelspel was hij thuis; hij componeerde een eindeloos aantal prae- en interludia, hield zich bezig met de begeleiding van de kerkelijke gezangen: niet alleen de Lutherse en Hervormde psalmwijzen, maar – verrassend genoeg – ook de gregoriaanse muziek van de rooms katholieke eredienst. Vele malen gaf hij kerkconcerten; voor het eerst in 1790, toen het op zijn instigatie geheel hernieuwde orgel³³ van de Lutherse Kerk werd ingewijd door haar predikant Reuter, wiens redevoering over „Het God verheerlijkend Musieck der Kristenen”³⁴ werd gevolgd door „een streelend Orgel-Concert, dat voor deese gelegenheid door den **kundigen** Organist van onze Kerk C. F. Ruppe gecomponeerd en uytgevoerd wierd, en gepaard ging met een groot en sterk Orchest van **allerlei** Speeltuigen. . .”³⁵ Ook het derde eeuwfeest van de Reformatie, in 1817 vormde een welkome aanleiding om een groot orgelconcert te scheppen en uit te voeren.³⁶

Bijzonder veel aandacht en zorg besteedde hij aan de koormuziek. Hij schreef een aantal cantates en twee grote oratoria (de geboorte en de opstanding des Heren), die hij niet alleen in Leiden (in de Hooglandse Kerk), maar ook in Den Haag (Nieuwe Kerk) ten gehore bracht. Veel van zijn zangstukken vervaardigde hij overigens voor een in 1800 door hem te Leiden opgericht godsdienstig zanggenootschap onder de zinspreuk „tot meerder oefening” (de cantate „de Hoop der Zaligheid” in december 1809 en „Gethsemané” in 1813). Ook in Den Haag³⁷ schijnt hij voor een dergelijk tanggenootschap gewerkt te hebben. In Leiden getroostte hij zich bovendien nog veel moeite voor de **weeskin-**deren.³⁸ Zij kregen in 1796 een eigen „**zangcollegie**”, dat regelmatig openbare uitvoeringen gaf, welke uiteraard op de eerste plaats bedoeld waren om de gelidelijke positie van het weeshuis te versterken. Het tekent Ruppe, dat hij de kinderen zelf liet zingen, terwijl voordien de liefdadigheidsconcerten ten bate van het weeshuis altijd door beroepsmuzikanten gegeven werden; nog in 1789, 13 januari, had Le **Franccq** van Berkhey zo’n uitvoering in de Hooglandse Kerk ge-

Hoog Edel Geboren Heer!

Ik neem bij dezen de vrijheid aan Uw HoogEdelGeb. aan te bieden mijn thans uitgegeven wordende werk over de Theorie der hedendaagſche Muſiek, welke Theorie ik, ingevolge autorisatie van Heeren Curatoren der Koninklyke Univerſiteit, en onder het genot van een klein tractement, nu sedert zeven jaren aan vele Heeren Studenten en andere Beoefenaren en Be- minnaren dier ſchoone Kunſt in deze Stad, met eenig goed gevolg, zoo als ik mij durve vleyen, onderwezen heb.

Ik bid Uw HoogEdelGeb., die alom bekend is niet alleen voor eenen Beminaar, maar ook als eenen uitmuntenden Beoefenaar van ſchoone Kunſten en Wetenschappen en Krachtdadigen Voorſtander van dezelve, deze mijne aanbieding met goedgunſtigheid aan te nemen tot een blyk mijner Achtting en Eerbied voor Uw HoogEdelGeb., en mij te verzeeren met Uwe veel vermoigende Protectie, in welke ik mij op het nodige aanbeveel, terwijl ik mij met den meerten Eerbied noem

Hoog Edel Geboren Heer!

Uw HoogEdelGeb.

Leiden
den 19. October
1809.

zeer gehoorſamen Dienaar
Chr. Fr. Ruppe

organiseerd.³⁹ Bij die gelegenheid verzorgde de kapelmeester van de universiteit, Carel Vermeulen, met zijn mensen de muzikale omlijsting van Le **Francqs harte-roerselen**, die de muziek in het algemeen en de verschillende instrumenten tot onderwerp hadden, in de trant van:

„**Bassen, crassen,**
Snorrend, gnorrend,
Grove snaeren,forsch en sterk,
Dreunen moeten hunnen deunen
Door gewelven in deez Kerk.”

Carel **Vermeulen**,⁴⁰ sedert 1774 ordinaris musicant van de universiteit, overleed op 14 september 1790. Daarmee openden zich onverwacht geheel nieuwe perspectieven voor de piano-leraar en organist van de Lutherse kerk. Reeds op 18 oktober van hetzelfde jaar wordt Ruppe door curatoren in de vacature benoemd, op een **tractement** van f 200,— per jaar.⁴¹ Stellig een bewijs voor de waardering, die hij genoot, en voor het succes van zijn kort tevoren gegeven orgelconcert. De benoeming had immers iets ongewoons. Gewoonlijk werd de kapelmeester of muziek-directeur (de termen worden door elkaar gebezigd) gekozen uit de uitvoerende musici, meestal een violist. Ruppe was als pianist geen orkestlid en zal waarschijnlijk nooit bij de universitaire plechtigheden meegespeeld hebben. Dit verklaart de tegenzin, waarmee de orkestleden zijn aanstelling accepteerden. Zij moesten vermaand worden door de **Rector**.⁴² Twee van hen, de Dordtenaar **Herman van Cleeff** ⁴³ en de jonge Jean Jacob de **Planque**,⁴⁴ een telg van een befaamde Leidse muzikantenfamilie, die zich halsstar- rig bleven verzetten, werden zelfs geschorst.⁴⁵ Dat kwam harder aan dan zij verwachtten: „**En also zij . . .** bij nader insien begrijpen verkeert te hebben **gehan-** delt en zeer gaarne wederom leden van dezen Universiteit zouden willen **zijn**,⁴⁶ verzoenden zij zich ten spoedigste met de nieuwe orkestleider. Op de eerstvol- gende diesviering waren zij present, waarop de Rector hun beider verzoek om de schorsing ongedaan te maken, inwilligde. De voorrechten, die aan het lid- maatschap van de universiteit verbonden waren — nl. vrijdom van accijns op vijf ankers wijn en twaalf halve vaten bier per jaar (hetgeen een geldwaarde vertegenwoordigde van ongeveer f 40.—), alsmede vrijdom van burgerdiensten — waren kennelijk niet zonder betekenis. Het aantal muzikanten, dat vooral in de achttiende eeuw in het Album Studiosorum voorkomt,⁴⁷ is dan ook op- vallend groot. In de negentiende eeuw, als de voorrechten afgeschaft zijn, vindt men daarentegen vrijwel geen inschrijvingen van musici meer. Van deze bijzon- dere lidmaten der universiteit werd verwacht, dat zij hun bijdrage leverden tot de muzikale opulstering van de academische plechtigheden; hiervoor genoten zij een zeer bescheiden vergoeding. Want in 1748 was **bepaald**,⁴⁸ dat de kapel- meester bij gelegenheid van een inaugurele oratie f 30,— en op de dies f 25,— ontving, waarvan hij dan zijn orkestleden welgeteld een daalder (f 1.50) kon uitkeren. Toen de vrijdom van accijns tot het verleden behoorde, was men

HoochEdel Geboren Heer!

Volgens de aan mij opgedragen Commissie heb ik heden reeds enige personen van het Orchest voor aanteanden Dingsdag geëngageerd.

Doch, daar de Zangmeester op gemelden dag niet kan komen, zal het noodig zijn, een Zanger uit den Haag te laten komen, om dien post te vervullen.

Het Orchest zal bestaan uit 4 Violon, 2 Altten, 1 Bas, 2 Clarinetten en 1 Fagot; doch, indien het Orchest volledig en niet defect zal zijn, dan behooren hier nog 2 Waldhorrens bijgevoegd te worden, om dat anders in onze hedendaagse Musikstukken somtyds gappingen zouden, voorvallen, wanneer deze Instrumenten niet daarbij waren, deze Instru-
menten kunnen ook zacht geblazen worden, en zullen dus geen geraas maken.

Wu HoogEd. Geb: gelieve dan de goedheid te hebben mij te melden, of ik gemelde 2 Horrens ook moet engageren. Het engagement is voor ieder persoon een Ducaat.

Ik heb de Eer mij met den meesten Eerbied te noemen.

HoochEdel Geboren Heer!

Wu HoogEd. Geb:

zeer gehoortamen Dienaar

Chr: Fr: Ruppe

Leiden
den 6 Sept:
1810.

over deze karige betaling nog maar matig tevreden.⁴⁹ Al met al beschikte de universiteit over een behoorlijk aantal musici.⁵⁰ Iets wat vanzelfsprekend ook de andere instellingen in de stad ten goede kwam. Bij eenvoudige academische plechtigheden zal het orkestje bestaan hebben uit vijftien tot twintig personen, een aantal, dat in Leiden wel te vinden was. Bij bijzondere, groots opgezette festiviteiten, zoals een eeuwfeest, moest men ook uit andere steden, speciaal Den Haag, muzikanten betrekken.

In 1821 stelde Ruppe in een verzoekschrift dat zijn orkest uit vier en twintig man bestond.⁵¹ Een aantal, dat evenwel tijdens zijn directoraat gestegen was. Voor de plechtige viering van de vrede van Amiens in 1802 had hij nl. eenzelfde aantal musici tot zijn beschikking, waarvan vier overgekomen uit Den Haag. En dit gold een zeer bijzondere plechtigheid. De betreffende rekening is als bijlage ⁵² hieraan toegevoegd, vanwege haar bijzondere betekenis. Enerzijds geeft ze ons de namen van de Leidse muzikanten, met het instrument dat zij bespeelden, zoals de bovenvermelde J. J. de Planque, hier als concertmeester (van Cleef is sinds 1795 niet meer in Leiden); Leeftang, ook een violist van naam; Wetterins, de vader van N. J. Wetrens⁵³ en A. J. Wetrens, die beiden in het muzikale leven van Leiden een rol van betekenis gespeeld hebben; Christian Lechleitner, de uit Tirol afkomstige instrumentmaker, vader van Christian Johannes Lechleitner (1795-1837, dirigent van het dilettantenorkest en opvolger van Ruppe als universiteits-kapelmeester); namen als Rozay en Berckenhoff; anderzijds werpt te enig licht op de onderlinge verhoudingen en de in het algemeen schrielle waardering, die de muzikant in deze tijd genoot: voor hun bijdrage aan de plechtigheid 's morgens in het Groot Auditorium ontvingen allen de normale betaling van anderhalve gulden; slechts het Haagse contingent kostte meer omdat ook de vervoerskosten berekend werden. 's Middags daarentegen, toen er voor tafelmuziek gezorgd moest worden bij het déjeuner dinatoire, dat door het universiteitsbestuur werd aangeboden aan hun eregasten, de gezanten, die aan de vredesonderhandelingen hadden deelgenomen, werd er onderscheid gemaakt. De orkestmeester kreeg duidelijk meer (maar hij had dan ook de muziekllessenaars geleend.) Ook Rozay stond met f 4.- hoog genoteerd. De anderen kregen f 2.50 tot f 3., uitgezonderd enkele personen, die vermoedelijk nog leerling waren. De totale kosten voor beide uitvoeringen beliepen f 134, terwijl Ruppe f 1.- voor zichzelf reserveerde. (Ter vergelijking: de kosten van de timmerman voor het vervaardigen van een plankier in het Groot Auditorium: ongeveer f 75.-; de tafelvrij f 197.-)

Het aantal toonkunstenaars waarover de stad Leiden beschikken kon, bedroeg ook in 1825 nog ongeveer twintig. Dit leert ons een uitvoerig „Plan van een Orchest van Strijkinstrumenten”, door Ruppe opgesteld in verband met de feestelijkheden van het tweehonderdvijftigjarig bestaan van de universi-

HoogEdelGeboren Heer!

Het strekt mij tot een groot genoegen, dat het Langstuk zoo wel uitgevoerd is, en de goedkeuring van Uw HoogEdelGeh. heeft mogen wegdragen. De Illuminatie was ook uitmuntend fraai. —

Ik heb Twaalf Musicanten geëngageerd, ieder voor een Ducat, echter op deze Conditie, dat zij voor Elf uren, weder binnen de Stad zouden kunnen zijn. Daar dit nu volstrekt niet konde geschieden, zoo pretendeeren zij thans ieder 2 Ducaten, en o voor de Twaalf Personen f126: —: Het Schuitje met de Lezenaren, heb ik gehuurd voor f4: —: —.

Betreffende den prijs voor de Compositie van het Langstuk, laat ik denzelven volkomen over aan het goedvinden van Uw HoogEdelGeh.

Ik heb de eer mij met den meesten Eerbied te noemen

HoogEdelGeboren Heer!

Uw HoogEdelGeh.

zeer gehoorzame Dienaar

Chr: Fr: Ruppe

Leijden
den 12 Sept:
1810.

teit.⁵⁴ Er werd een concert gegeven in de Pieterskerk met een voor die dagen ongetwijfeld indrukwekkende orkestbezetting: van zes en veertig spelers: zestien violen, 4 altén, vier **celli**, 2 contra-bassen, vier fagotten en een contra-fagot, twee „Oboi”, vier **clarinetten**, twee fluiten, vier horens, twee trompetten en pauken. De totale kosten beliepen met inbegrip van f 50,— voor het Muzijk en **copieëren** van drie dubbele partijen f 668,—: een formidabel bedrag; voor deze bezetting was een beroep op de Haagse muzikanten alleen niet voldoende: ook Delft leverde twee violisten, terwijl uit Rotterdam vijf violisten en een cellist overkwamen. Deze laatsten waren het met name, die zwaar op de begroting drukten: f 20,— per man, tegenover f 16,— voor de Haagse en Delftse spelers en f 8,— voor de Leidenaars. Het is stellig het grootste orkest, dat Ruppe ooit gedirigeerd heeft, want het was hem ook nog toegestaan de bezetting aan te vullen met mogelijke „**Liefhebbers**” (amateurs), zulks ter beoordeling van de orkestleider, die voor deze gelegenheid werd bijgestaan door de jonge musicus **Lechleitner**.⁵⁵

Naast zijn werkzaamheden als kapelmeester, heeft Ruppe echter nog een geheel andere functie aan de universiteit bekleed: in 1802 werd hem toegestaan onderwijs te geven in de **muziektheorie**,⁵⁶ een soort docentschap dus, waarvoor hij vereerd werd met een bezoldiging van f 250,— per jaar. Deze onderwijsopdracht heeft hem veel voldoening geschonken, temeer waar hem in het vooruitzicht gesteld schijnt te zijn, dat deze uiteindelijk omgezet zou worden in een lectoraat. Enthousiast zet hij zich in voor zijn nieuwe taak. Op verzoek wordt hem toegestaan „**het** gebruik van zodanige Boeken der Publieke Bibliotheek, als hem van dienst zullen kunnen zijn tot het geven van onderwijs in het Theoretische der **Toonkunst**”.⁵⁷

En hij durft zich zelfs vleien dat zijn onderwijs „**met** eenig goed gevolg” geschiedt, zoals hij aan Johannes Meerman, curator en welbekend maecenas schrijft, wanneer hij hem zijn Theorie der Hedendaagsche Muzijk (twee delen, Amsterdam, J. Allart, 1809-1810) opdraagt.⁵⁸ Dit werk heeft overigens **Ruppes** naam als muziektheoreticus gevestigd. Zelf is hij ervan overtuigd, dat het als zodanig — en zeker in het Nederlands taalgebied — uniek is. Inderdaad is het een grondige en zelfs nu nog leesbare handleiding voor de kennis van de muziek en de compositieleer. Het werk geeft een goed beeld van de lessen, welke Ruppe gegeven heeft, want zoals hij in zijn voorwoord op het eerste deel vermeldt, was deze uitgave vooral bedoeld om zijn studenten te ontslaan van de tijdrovende dictaat-schrijverij.

Met zijn financiële positie is het in deze jaren overigens niet al te rooskleurig gesteld. Wel leveren zijn beide academische functies (waarvoor hij in totaal f 490,— ontvangt — met inbegrip van een vergoeding voor de afgeschafte accijns-vrijdom), zijn plaats als organist, zijn piano-lessen en zijn verschillende incidentele beloningen ⁵⁹ hem een aanvaardbaar inkomen. Maar juist in die incidentele inkomsten, in zijn piano-lessen en zijn concertjes is hij uitermate kwetsbaar, zoals na de ramp met het kruitschip, in 1807 overduidelijk blijkt,

als enkele van zijn leerlingen zijn omgekomen en bij anderen de gelegenheid of de stemming ontbreekt om les te nemen. In een deemoedig request richt hij zich dan tot de Curatoren om een tractementsverhoging te krijgen, waarin hij zijn moeilijke positie en de noodlottige en kostbare ziekte van zijn echtgenote uiteen zet.⁶⁰ Zijn verzoek wordt behandeld in de curatorenvergadering van 19 mei 1807: „**Hebbende** H. H. Curatoren na deliberatie beslooten aan den **voor-**noemden Ruppe in eens tot eene gratificatie toe te leggen 100 Guldens.”⁶¹ Daarmee is dan de nood voor korte tijd gelenigd. En Ruppe houdt zich stil, totdat hij in de algemene vreugderoes na het vertrek der Fransen en het herstel van de universiteit een nieuwe poging onderneemt en de moed opbrengt zichzelf voor te dragen als Lector in de Theorie der Toonkunde, „**en** zulks op een wedde welke aan de Lectoren is **toegekend**”⁶² (Arch. Cur. Not. **6** maart 1816; het verzoek in Bijlagen 53). Dat hij deze titel nog steeds niet ontvangen heeft schrijft hij toe aan de tijdsomstandigheden en tevens aan het feit dat „**deze** nieuwe post hier te **lande** eene nieuwigheid was”. maar hij wijst er op, dat in andere landen, en met name in Engeland – Oxford – men niet alleen hoogleraren in de muziekwetenschappen kent, maar ook de doctorsgraad in de muziek verleend kan worden. Voorts herinnert hij eraan, dat hij „**van** zijnen aanstelling af tot heden toe zijne posten met allen ijver en getrouwheid heeft waargenomen, en aan de **Heeren** Studenten alle **Jaaren** Collegia in de Theorie der Muziek ten zijnen huize, en (**zoo** hij zich durft **vleijen**) niet zonder vrucht heeft gegeven; een enkel Jaar **uitgezondert**, zijnde toen daarin verhinderd geworden door eene zeer **zwaare** ziekte”.

Weldra besluiten Curatoren op dit verzoek gunstig te willen beschikken (18 april) en op 14 mei daaropvolgend wordt Ruppe bij K.B. benoemd tot lector in de Toonkunde, op een **tractement** van f 600,- ‘s jaars, „**met** dien verstande echter dat hij tevens de functies van Kapelmeester zal blijven waarnemen.” De begeerde titel is hem dus deelachtig geworden, maar de salarisverhoging valt wel bitter tegen. Hij had min of meer verwacht, dat zijn functie als kapelmeester los van zijn lectoraat gehonoreerd zou worden. Kennelijk heeft hij hierover zijn gemoed gelucht bij de Rector Magnificus, prof. J. van Voorst, die in de eerstvolgende curatorenvergadering (8 juni) de zaak van Ruppe opnieuw aanhangig maakt en tracht alsnog een herziening van diens bezoldiging te verkrijgen: „**Dat** hij Heer Rector den voornoemden Heer Ruppe niet alleen zeer volwaardig als Lector op de rol der Universiteit had ingeschreven, maar hem wegens zijne algemeen erkende talenten en verdiensten verder **alzinds** waardig achtte om voor den dienst als kapelmeester afzonderlijk nog beloond te blijven, en **mitsdien** daarom de vrijheid gebruikte hem aan de gunstige **gedagten** van H.H. Curatoren aan te bevelen”. Curatoren hebben evenwel andere gedachten over de inhoud van het lectoraat in de muziek dan Ruppe zelf of de Rector Magnificus. Een musicus, hoe talentvol ook, kan nu eenmaal geen volwaardige plaats in de academische Senaat bekleden; hij blijft een kunstenaar, een lid van de dienstbare groep van de maatschappij, op één lijst te

stellen met de huisbedienden en het tafelpersoneel. In uitzonderlijke gevallen kan men belonen met een ere-praedicaat. Maar daarmee moet het afgelopen zijn. Het voorstel van de Rector wordt dan ook afgewezen (7 juli) „**Hebben H.H. Curatoren** dit verzoek overweegende het alzints ongepast gevonden om den Heer Ruppe dadelijk bij het aanvaarden van zijne waardigheid van Lector en het bekoomen van meerder genot tot het verkrijgen van nog overvloediger gunsten Zijner Majesteit voor te dragen”. En Ruppe vervolgt zijn universitaire bezigheden. Voortaan prijkt zijn naam ook op de *Series Lectionum*;⁶³ geheel in academische sfeer componeert hij muziek op de Oden van Horatius (1816).

Zijn benoeming tot lector heeft hem ondertussen zoveel zelfvertrouwen geschonken, dat hij het aandurfte een tweede maal in het huwelijk te treden, nu met Johanna Petronella Reijers, de twee en dertig jaar oude dochter van de weduwe Johanna Eygeman, eigenaresse van een textielzaakje op de hoek van de Breestraat en de Maarsmansteeg, bij wie Ruppe sedert het overlijden van zijn eerste vrouw inwoonde. Als het huwelijk 7 augustus 1816 gesloten wordt is Ruppe bijna drie en zestig jaar oud. Een jaar later, 18 augustus 1817, wordt een dochtertje geboren, Johanna Christina Frederika, ongetwijfeld het zonetje van zijn late levensavond, met haar „goede aanleg tot de Muziek”; het arme kind maakt, „bijkans zeven Jaren oud . . . reeds 200 op de Piano-Forte als in de zangkunst **geene geringe vordering**”.⁶⁴ In latere jaren vindt men ze vermeld als muziekmeesteresse (1849) in de Doelensteeg, en als **onderwijzeres**.⁶⁵ Op 8 april 1899 is ze te Leiden overleden, waar haar moeder haar in 1872, 30 juni, was voorgedaan.⁶⁶

Ruppes laatste levensjaren zijn vervuld van een toenemende zorg voor vrouw en kind. Hij werkt hard, tot het laatste moment is hij bezig met het uitgeven van zijn composities, daarbij gesteund door zijn vrouw, die naderhand nog enkele van zijn werken uitgegeven heeft. Zijn belangstelling voor het kinderlied is deze jaren vertederend: H. van Alphen, twaalf stukjes uit de gedichten voor kinderen op **muziek** gebragt voor den zang en piano-forte. **XXXIII** werk (Leyden, Chr. Fr. Ruppe). Maar hij voelt, dat zijn gezondheid achteruit gaat, langzamerhand wordt hij blind, leerlingen heeft hij vrijwel niet meer. Daarom richt hij nog eenmaal een laatste verzoek aan curatoren om verbetering van zijn geldelijke positie, maar zijn bede verdwijnt in de drukte rond de viering van het halve eeuwfeest.⁶⁷ Spoedig daarop overlijdt hij, „aan verval van krachten”, 25 mei 1826.⁶⁸ Enige dagen later wordt hij te Katwijk begraven. De weduwe blijft zonder pensioen achter, want het standpunt van de administrateur van binnenlandse zaken (waaronder onderwijs toenmaals ressorteerde), luidt, dat — volgens art. 142 van het reglement voor het hoger onderwijs — alleen de hoogleraar en de lector, die wetenschappelijk onderwijs geven, pensioengerechtigd zijn; niet dus degene, die onderwijs geeft in kunst of lichamelijke oefening „aan wien de titel van lector alleen **eershalve** is toegekend.” Het missive ⁶⁹ vervolgt: „Dat is bijzonder geldende omtrent den

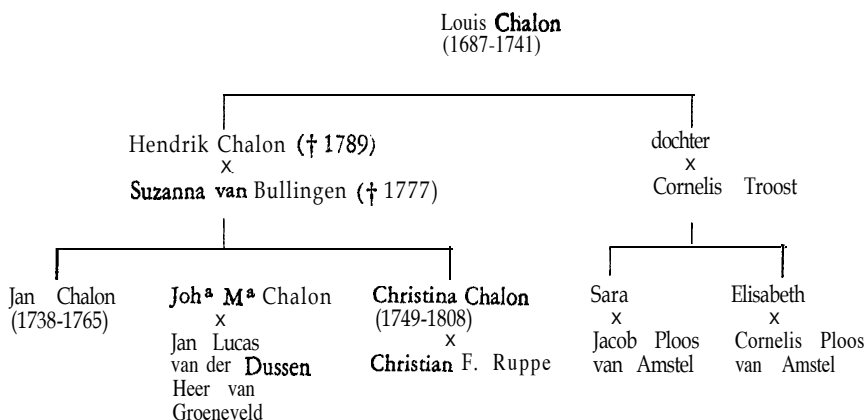
Heer Ruppe, die **zoo** ik mij niet bedriege, hoegenaamd geen wetenschappelijk onderwijs of zoogenaamd Collegie heeft gegeven." De administrateur bedriegt zich natuurlijk wel en curatoren zijn dan ook bereid het verzoek van de weduwe, die „**hoegenaamd** **geene** middelen van bestaan heeft", te steunen.⁷⁰

Een nieuwe lector wordt niet benoemd. Men volstaat met het aanwijzen van een muziek-directeur (kapelmeester). Dit wordt de man, die in 1825 als **Ruppes** assistent optrad de jonge Christiaan Lechleitner (12 augustus 1826). Het lectoraat is in vergetelheid geraakt.

Ten opzichte van de andere Nederlandse musici van zijn tijd verkeerde **Ruppe** in een bijzonder gunstige positie. Zijn lectoraat is een bewijs voor de uitzonderlijke achting – althans relatief genomen – welke hij van zijn tijdgenoten ontving. Ook zijn benoeming ⁷¹ in de afdeling muziek van het Koninklijk Instituut voor Kunsten en Wetenschappen, 1808, kan als zodanig gelden.

Het is verheugend, dat in de laatste jaren zijn persoon en zijn werken weer enige belangstelling vinden: In 1948 verschenen een tweetal van zijn composities in de serie Oud-Nederlandse Speelmuziek. En onder het vele, dat hij schreef, is zeker meer te vinden, dat aandacht verdient.

BIJLAGE 1 DE **FAMILIEBETREKKINGEN** VAN CHRISTINA CHALON

BIJLAGE II

Arch. Cur. -1815, nr. 75, Bijlagen Res. Cur., 22 juli 1802:

Memorie van Uitgave door Dr. **Roeland** de Kruijff, Rentmeester van 's Lands Universiteit te Leijden op last van Curatoren gedaan wegens de kosten van de viering van het feest van den algemeenen vrede aan deze Universiteit geschied op den 16 juni 1802.

Den 16 Junij 1802 Voor de Muziek bij de Oratie betaalt aan de volgende⁷³

Aan J. J. de Planque	f 3.-	
Rozaij	1.10	Iste en 2de Violen
Leeflang	1.10	
Faul	1.10	
Lammers	1.10	
Wetterins	1.10	
Kramer	1.10	
Heijer	1.10	Altviolen
J. Schoeré	1.10	
D. de Planque	1.10	Bassen ⁷⁴
Lechleitner	1.10	
Hr. Berckenhoff	1.10	Fagotten
A. de Planque	1.10	
Overtier	1.10	Fluiten
J. J. Wijsman	1.10	
v. d. Horn	1.10	Clarinetten
Schröter	1.10	
de Vogel	1.10	Waldhoorn
F. Wijsman	1.10	
Cremer	1.10	
4 Haagsche Musicanten als 2 Trompetters,		
Pauken en ContraBas, elk f 8.-	32.-	
Vragt voor de Pauken	2.-	
den Orgeltrapper en		
boodschaplooper	1.10	
	67.-	

(2) Den 16 Junij 's avonds voor het Concert **betaalt**

Aan J. J. de Planque	f 8.-	N.B. heeft de lessenaars
Rozay	4.-	geleend
Leeftlang	3.-	
Faul	2.10	
Lammers	2.-	
Wetterins	2.10	
Kramer	1.10	
Heijer	1.10	
J. Schoeré	2.10	
D. de Planque	2.10	
Lechleitner	3.-	
Hr. Berckenhoff	3.-	
A. de Planque	2.10	
Overtier	1.10	
J. J. Wijsman	3.-	
v. d. Horn	3.-	
Schröter	3.-	
de Vogel	1.10	
F. Wijsman	3.-	
Cremer	1.10	
gemelde 4 Haagsche Musicanten elk		
f 3.- voor 's avonds	12.-	
	67.-	

Kosten 's ochtends	f 67.-
's avonds	67.-
	134.-

ontfangen	f 135.-
uitgegeven	134.-
rest	f 1.-
	Chr. Fr. <i>Ruppe</i>

Arch. Cur. -1815, no. 79: Bijlagen Res. Cur. 19 Mei 1807 [vgl. Notul. 36, fol. 62]

Aan de Edele **GrootAchtbare**
Heeren Curateuren der
 Koninklijke Hollandsche Universiteit
 te Leijden

Geeft reverentelijk te kennen Christiaan Frederik **Ruppe**, Muziek-Directeur of **Capel-**meester dezer Universiteit, insgelijks aangesteld tot het geven van Onderwijs in het Theoretische der Toonkunst, wonende binnen deze stad, dat hij Suppliant altijd getragt heeft aan de Academische plegtigheden door gepast Muziek luister bij te zetten, en (meestal **geene** Muziekstukken voor handen zijnde toepasselijk op de Oraties en Omstandigheden) ten dien einde zeer dikwijls nieuwe en toepasselijke Muziekstukken daarvoor gecomponeerd, **zo** als onder anderen bij de Oratie van den Heer Professor Paradijs; bij de Oratie van den Heer Professor Siegenbeek over den **Vrede** van Amiens; bij de Oratie van den Heer Professor van Voorst bij de Herkrijging der vrijheid van den Accijns; en laatstelijk nog bij de Oratie van den Heer Professor Oosterdijk, toepasselijk op de treurige omstandigheden dezer stad.

Dat hij Suppliant (hoewel het componeeren dier Muziekstukken hem veel moeite en tijdverzuim kost) echter voor deze buitengewoone moeite nimmer **eenige** belooning genooten, en ook niet heeft begeerd, zich contenteerende met de goedkeuring van **UwEdel-GrootAchtbare** en van den Academische Senaat.

Maar de omstandigheden van hem Suppliant sedert een geruime tijd veel ongunstiger zijnde geworden, zijnde **deszelfs** Huisvrouw Christina Chalon (bekend door **haare Tee-**keningen) sedert den **Jare** 1799 geëgareerd, en zulks in zoodanigen **hoogen** graad, dat zij een zeer langen tijd het toeverzigt van vier personen nodig heeft gehad en thans nog **twee** personen nodig heeft ter harer bewaring, hetwelk hem Suppliant zulke enorme kosten veroorzaakt, dat zijn bestaan, welk andersints genoegzaam toereikende voor zijn huisgezin **zoude** zijn, te bekrompen is geworden.

Dat hij Suppliant tot vermeerdering zijner ramp, in den rampspoed van den voor deze stad en **deszelfs** ingezetenen noodlottige dag van den 12 Januarij laastleden heeft moeten **deelen**, welke hem niet alleen enorme schade in onderscheidene betrekkingen aan zijne goederen heeft doen overkomen, maar ook nog door het verlies van eenige zijner discipelen, welke hun leven onder de puinhopen verloren hebben en door de vermindering van gelegenheid en lust bij anderen, om in deze oogenblikken lessen op het **Fortepiano** te **neemen** of Concerten te frequenteerden, het Soutien van hem Suppliant nog **merk-**lijk heeft vermindert.

In deze drukkende omstandigheden neemt de Suppliant de vrijheid zich aan de **Ver-**gadering van **UwEd.GrootAchtbare** te adresseeren, **solliciteerende** het **UwEd.GrootAchtbare** moge behagen, hem Suppliant, tot beter Soutien van **deszelfs** Huisgezin op de een of andere wijs te favoriseeren, het zij om hem Suppliant aan te stellen tot **Muziek-Com-**positeur van deze Koninklijke Hollandsche Universiteit, of op zoodanige andere wijs als **UwEd.GrootAchtbare** in Hunne Wijsheid zullen goedvinden.

'T Welk doende etc.
Chr. Fr. Ruppe

BIJLAGE IV

Algemeen Rijksarchief, Acad. Vierschaar 32: **Universiteits Civiel Dingboek S**, fol. 249v-250.

Ordinaris Vergadering van Rector en Rechteren den 10 April 1809.. . Is gelezen het navolgende Request.

Aan de Edele Achtbare **Heeren** Rector en Rechteren van de Koninglijke Universiteit te Leiden.

Geven reverentelijk te kennen G. H. Reicke en F. **Weber**, als bij dispositie van **UwEd.** **Achthb.** de dato 9 van **Louwmaand/Jongstleden** aangestelde Sequesters in den **onbeheerden** Boedel van Christina Chalon, in leven huisvrouw van en buiten gemeenschap van goederen **getrouwt** met Christiaan Frederik Ruppe den 13 van Wintermaand 1808 **intesta**ta overleden.

Dat zij Supplianten den Staat des nagelaten Boedels van Wyle de voornoemde **Christina** Chalon hebben onderzocht en bevonden dat tot de bezittingen van dezelve behoord een Huis en Erve staande en gelegen op de Oude Cingel binnen deze Stad en nabij de Lakenhal, alsmede een Tuin leggende onder den **Ambachte** van Oegstgeest, en nog eene Somma van f 243.- Wegens Lijfrente van opgemelde Christina Chalon, tot den dag van haar overlijden verscheiden. Dat daar tegen behalve de begrafeniskosten, als eene last van dezen Boedel bekend is,

le een Hypotheekbrief groot f 3000.- door voornoemde Christina Chalon onder **authorisatie** en assistentie harer voorzegde Man op den 20e April 1786 voor Schepenen **deser** Stad ten behoeve van Jan de Vries te Aalsmeer onder het Verband van het voorzegde Huis en Erve gepasseerd en Copielijk ten dezen geannexeert, en

2e nog een **Schuldbrief** op den 15e April 1786 voor Schout en Scheepenen van Oegstgeest gepasseerd groot f 1000.- ten behoeve van bovengemelde Jan de Vries te Aalsmeer en onder Verband van voorzegde Tuin, rentende beide a 3¹/₂ p.Ct. doch waar op waarschijnlijk nimmer de daarbij gestipuleerde Interessen zijn betaald geworden.

Dat **alzoo** den voorgezegde Boedel als notoir insolvent beschouwd moetende worden, aangezien het voorzegde Huis en Tuin, mits **derzelve** uitermaate vervallen staat, nagenoeg gene waarde hebben ter beredding van denzelven Boedel na deze voorziening behoort te geschieden.

Redenen waarom de Supplianten zich **keeren** tot UwEd.Achtbare, verzoekende dat het **UwEd.Achtbare** moge behagen de voorzegde Commissie van Sequestratie te converteren in een Curateele en dien tengevolge de Supplianten, ofwel **degenen** welke door **UwEd.** Achtbare tot Curators zullen worden aangesteld, te qualificeeren om de voorzegde Boedel ad opus jus habentium te benificeeren of daaromtrent zodanig anders te **dispo**neeren, als **UwEd.Achtbare** zullen vermeenen te behooren.

/onderstond:
geteekend:/

't Welk doende
G. H. *Reicher* qq *F. Weber* qq.

De aan deze Requeste geannexeerde Copie van de Hypotheekbrief luid als volgt:

Wij Mr. Cornelis Adriaan van Hoogstraaten en Mr. Pieter Pompe van Slingeland, Schepenen in Leiden, oorkonden dat voor ons gekomen en verschenen is Christina **Chal-**lon, Huisvrouw van en ten dezen geadsisteerd en speciaal geauthoriseerd en gequalificeerd met haar man Christiaan Frederik Ruppe, **ende** bekende zij Comparante by dezen wel **ende deugdelijk** schuldig te wezen aan en ten behoeve van **Jan** de Vries wonende te Aalsmeer, ofte **zijn** Regt **ten** dezen verkrijgende eene Somma van Drie Duizend Guldens te XL **Grooten** het stuk, spruitende uit Zake van deugdelijk geleende en **aangetel-**de penningen, van welke **voorsze. Somme zy** Comparante **beloofde te betaalen Interessen** jegens drie Guldens tien Stuivers van Iedere Honderd Guldens in 't**Jaar**; innegaande met het passeeren **dezes**, af tot de effectueele Voldoeninge en aflossing der voorste. **Somme** toe, **tWelk zy** Comparante en **haare** nakomelingen vermogen **ende** ook gehouden zal zijn te doen na Verloop van tien Jaren ten allen tyde als het de Comparante ofte den Houder **dezes** gelieven zal, mits elkanderen drie maanden bevorens behoorlijk opzegging of Waarschouwing doende, dog zal het de Comparante vrystaan om intusschen Jaarlijks af te lossen een Somma van Vier Honderd Guldens wel meerder dog niet minder en dat vrij **gelos** van alles, zonder eenige Kortinge tzij in Wat manier zulks bedagt **zoude** kunnen ofte mogen werden, hier onder verbindende zij Comparante eerst Specialijk een Huis en Erve staande **ende** gelegen binnen deze Stad, op de Oude Cingel **om-**trend de Lange Scheystraat, belend op de Oude Cingel aan de eene Zyde Catharina **An-**tonia Pook Wed. **Ary** Kramer, en aan de andere Zyde Pieter van der Brand, en in de Scheystraat belend aan de eene Zyde den hoek van een poort, en aan de andere Zyde de hoek van de Lange Scheystraat, mitsgaders nog een Huis en Erve in de Lange **Schey-**straat voorn. belend aan de eene Zyde **Jacques** Franchimond, en aan de andere Zyde Jan Theodoor Willer. En wijders generallyk alle hare verdere goederen, jegenswaardige en toekomstende **geene** van dien uitgezonderd.

In Oirconde deze met onze Zegelen bevestigt, op de 20 April 1786

/getekend/. J. **Hubrecht**.

t voorgemelde Request gelezen en daar over gevoteerd **zynde**, is goedgevonden 't Verzoek der Supplianten te accordeeren en **mitsdien** de vorenstaande Requeste te Apostileeren als volgt . . . etc.

Arch. Cur. 1815-, Bijlagen Res. Cur. 1821, no 71
[vgl. Notul. 26 Meij 1821 folio 537]

Edele **GrootAchtbare Heeren!**

Ik neme hiermede de vrijheid Uw **EdGrootAchtbare** eenige zaken in overweging te geven, welke mij in de uitvoering der Academische Muzijk zeer belemmeren.

Vooreerst is het Orchest voor de Hedendaagsche **Muzijk** veel te klein, want ik heb gewoonlijk 24 Personen hiertoe noodig, als 6 of 7 Violen, 2 Alten, 2 Kleine Bassen, 1 **Contrebas**, 2 Fagotten, 2 Fiuiten, 4 Clarinetten, 2 Horens, 2 Trompetten, en Somtjids Pauken of Keteltrommen. — Daar de plaats van het Orchest **zoo** bekrompen is, ben ik genoodzaakt eenige Instrumenten achter het Orgel te plaatsen, waar dezelve het behoorlijk Effect niet kunnen doen. Daar dit Orgel bijkans een halve Toon lager is dan de Blaas-instrumenten, **zoo** kan ik het bij de Muzijkstukken niet gebruiken, en is dus volstrekt onnut en onbruikbaar, en niets anders dan een ding van Parade. Het onderhoud van dit Orgel bedraagt jaarlijks (**zoo** ik meen) f 25:—; deze kosten zijn verlooren en van geen nut. Indien Uw **Ed.Gr.Achtbare** nu konden goedvinden, dit Orgel te laten wegnemen, dan **zoude** de Balustrade van het Orchest kunnen doorlopen tot aan het ander einde, en dan **zoude** er genoeg ruimte zijn. Betreffende de Kosten van deze **vergroo-**ting, zouden dezelve gemakkelijk te vinden zijn, wanneer hetzelve aan een **kleine/Kerk**, of aan den Orgelmaker zelf verkogt werd.

De tweede zaak, welke mij in de uitvoering der Academische Muzijk belemmert, en mij vele onaangenaamheden veroorzaakt, is dat de Muzijkanten bij elke Oratie over de geringe beloning klagen, welke zij voor hunne moeite en tijdverzuim ontvangen. In vroegere Jaren waren de **Heeren** Toonkunstenaars Leden van de Academie, en **genoo-**ten Vrijdom van Accijs van 5 Anker Wijn, 12 halve Vaten bier, en waren ook bevrijd van alle burgerlijke diensten. Om deze voorregten waren zij toen met de betaling van één Daalder ieder wel tevreden; doch, daar deze Voorregten al sedert vele Jaren weggenomen zijn, **zoo** beklagen zij zich, en niet zonder rede, dat deze beloning te gering is, en dat zij meer aan hunne lessen verzuimen.—

Tot bestrijding der Kosten ontvang ik volgens een oud gebruik van den Heer Rector Magnificus op den 8 Februarij f 25:— en bij eene particuliere Oratie f 30:— doch deze penningen zijn niet toereikende, om de Kosten goed te maken, al betaal ik slechts aan ieder Persoon een Daalder, en ik ben dus genoodzaakt bij elke Oratie geld daarbij te leggen. Daar de Leden van het Orchest (vooral op den 8 Februarij) van Elf tot Drie uren dikwijls in de Academie moeten blijven, is de belooning van een Daalder in de daat te gering, en ik verzoeke dus allervriendelijkst, de goedheid te willen hebben, mij door een gunstig besluit in staat te stellen, dat ik aan ieder Persoon ten minste f 2:— kan betalen; dan zal ik van onaangenaamheden bevrijd zijn, en de Academische **Mu-**zijk zal met meerder Luister geschieden, en ik zal Uw**Ed.Gr.Achtbare** zeer dankbaar voor deze Goedheid zijn.

Op een gunstig Besluit hopen de, heb ik de eer met de grootste Hoogachting en Eerbied te zijn

Edele **GrootAchtbare Heeren!**

Uw **EdGrootAchtbare**

oetmoedige en gehoorzame Dienaar

Chr. Fr. Ruppe

Lector en Kapelmeester

aan de Leijdsche **Hoogeschool**.

Leiden den 16 Meij 1821

Arch. Cur. 1815-, Bijlagen Res. Cur. 1824, no. 130
[vgl. Notul. 4 nov. 1824]

Chr. Fr. **Ruppe** aan De Edele **GrootAchtbare Heeren** Curatoren, der Leidsche Hoogeschool.

Geeft **met** verschuldigten eerbied te kennen, Christiaan Fredrik Ruppe, Lector in de Toonkunde, en Kapelmeester van de Leidsche Hoogeschool, en aldaar woonachtig.-

Dat hij Suppliant is geboren den Twee en Twintigsten Augustus 1753, en **alzo** ongeveer den hoge Ouderdom van **Een** en Zeventig Jaren heeft bereikt.

Dat hij, **Suppliant**, in den Tare 1774 alhier is aangekomen, met oogmerk om aan deze Hoogeschool, als den roem van geleerdheid, de **noodige** kunde **optezamelen**, gelijk hij dan ook Drie **Jaren lang** de lessen der toenmalige **Heeren** Professoren **Rhunkenius**, **Valkenaar** en **Van de Wijnperse**, alsmede die bij de Heer Lector Fas, in de Mathesis- heeft bijgewoond, en in dat Tijdvak als Student bij het Tweede Jubelfeest der Leidsche Academie heeft geadsisteerd. —

Dat hij Suppliant, bereids in Duitsland de Muziek Sterk beoefend had, zoodat hij, alhier werd aangezocht, om op de Piano Forte het nodige onderwijs te geven, en hierin **geene** ongunstige **uitzigten** hebbende, was dan ook dit oorzaak waarom hij van de **Studien** is afgeweken/

Dat hij Suppliant in den **Jare** 1790 door de toenmalige **Heeren** Curatoren werd aangesteld tot Kapelmeester of Directeur der Academische Muziek op een Tractement van Twee Honderd Guldens, benevens de Vrije accijns van Vijf Ankers Wijn en Twaalf halve Vaten Bier; edoch welke vrije accijns nader is afgeschaft, en hem Suppliant in **plaatse** daarvan is toegelegd, Veertig Guldens. zodat toen **deszelfs** Tractement bepaald werd op Twee Honderd **Veertig Guldens**. —

Dat hij Suppliant in den **Jare** 1802 door **H.H. Curatoren** van gemelde Academie werd aangesteld tot het geven van Collegien in de Theorie der Muziek op een bijzonder **Tractement** van Twee Honderd Vijftig Guldens, zoodat **deszelfs** geheele Tractement thans bedroeg Vier Honderd Negentig Guldens. —

Dat hij Suppliant op voordragt van **UwelEdele GrootAchtbare Heeren** Curatoren, door Ziine Maiesteit, onzen Geëerbiedieden **Kooning** op den 30e Mei 1816 is aangesteld tot Lector in'de **Toonkunde** op een Tractement **van** Zes Honderd Guldens, **onder** bepaling dat hij Suppliant voor hetzelfde Tractement ook de functie van Kapelmeester moest waarnemen. —

Dat hij **Suppliant**, daardoor zijne finantieele omstandigheid verbeterd ziende, waarvoor hij **zich nog** steeds en ten allen tijde dankbaar zal **betonen**, destijds zich in een tweede Huwelijk heeft begeven, uit welken echt hem een dochter is geboren nu bijkans zeven Jaren oud; welk meisje tot des Suppliants bijzonder genoeg **een** goede aanleg betoond tot de Muziek, en reeds **zoo** op de Piano-forte als in de zangkunst **geene** geringe voorering maakt, en daarvoor vergoed ziet, het ongeluk dat hij Suppliant in zijn eerste Huwelijk met Mejuffrouw Christina Chalon heeft moeten ondervinden, met hetwelk hij een reeks van Negen Jaren in eene Krankzinnige Staat heeft verkeerd, hetgeen hem veel droefheid en kosten heeft veroorzaakt. —

Dat hij Suppliant, nu reeds een aantal van Twee en dertig werken zijner Compositie in het licht heeft gegeven, waaronder behoren, oden van Horatius, en de **Bataille** van Waterloo, welke hij de Eer gehad heeft aan Z.K.H. den Prins van Oranje te mogen **opdragen** — **buiten** welk aantal door hem Suppliant nog is gecomponeerd, Acht en Veertig **Godsdienstige** gezangen voor 3 Stemmen, met het Orgel, 4 deeltjes in **8vo**, gedrukt bij L. Herdingh & Zoon, Vier en twintig Hijmnen 2 **deelen** in folio gedrukt bij Thompson te Rotterdam, de Gereformeerde Psalmen voor 3 Stemmen en Orgel, de Evangelische gezangen voor het Orgel, een werk **Prae-** en Interludia, gedrukt bij L. Herdingh & Zoon. Theorie der Hedendaagsche Muziek 2 **deelen** in groot **8vo**; met zeventig Platen, gedrukt bij J. **Allart**, welk werk het **eenigste** is dat in de Hollandsche Taal de geheele Theorie

en compositie der Muziek leert, — hebbende hij Suppliant nog veele andere werken vaardigd, welke slechts geschreven zijn, waaronder Vijftien Cantaten of Zangstukken, met vol Orchest voor het gewezen Godsdienstig Zang-genootschap in de Haag — en nog Twee **groot**e Oratories. ais één on de Geboorte en één on de **opstanding** van **Iezus.** met vol **Orchest**, het eerste is groot in Partitie 325 bladzijden, en van het tweede 440 bladzijden, met de woorden van R. Feith. — zijnde hij Suppliant thans bezig met het doen **graveeren** van Twaalf Stukjes uit de gedichtjes van **Mr. H.** van Alphen, welke voor **kinders** op **muzijk** zijn gebragt en naar gedachte binnen twee maanden het licht zullen zien. —

Door welke bezigheden des Suppliants gezigt zodanig verzwakt, dat hij des avonds buiten staat is **deszelfs** werk gelijk voorheen te vervolgen, alhoewel zulks in het geven van **deszelfs** Collegien **geene** vertraging veroorzaakt, zijnde het daartoe benodigde met groote letteren geschreven, en bovendien bezit hij Suppliant (**Gode** zij dank) een goed geheugen, van welk ongelukkig toeval men een listig gebruik heeft gemaakt, door te verspreiden dat hij Suppliant blind was, en aldus **geene** lessen geven **konde**, Ja zelfs heeft **een Persoon** zich de onbeschaamdheid aangematigd om zich als leerling van hem Suppliant uit te geven, teneinde zich op zulk een wijze als **Muzijk** Meester intedringen ofschoon hem Suppliant veel **nadeelen** zijn berokkend geworden. —

Dat de weinige Discipels, welke hij Suppliant nog heeft, bestaan in Dames, waarvan (om **zoo** te spreken) de eene heden, en de andere morgen trouwt, en meestal naar elders vertrekken, terwijl door bovengemelde wijze van handelen **geene** nieuwe zich bij hem Suppliant vervoegen.

Dit verlies gepaard met de veelvuldige behoeften van vrouw en kind, met **welkers** laatste, behoorlijke opvoeding en onderwijs in de huishoudelijke wetenschappen zeer veele uitgaven gepaard gaan, doen hem Suppliant vrezen van op den ouden dag, in zijne behoeften niet te kunnen voorzien, —

Uit hoofde van welk een en ander hij Suppliant bij deze de Vrijheid neemt, zich te **keeren** tot **UwelEd.GrootAchtbare Heeren** Curatoren, als beschermers van kunsten en **wetenschappen**, met eerbiediglijk verzoek, dat het **UwelEd.GrootAchtb.** moge behagen, **UwelEd.GrootAchtb.** invloed 'te verleen&, ten einde het Zijne Majesteit, onzen **Geliefden** en Geëerbiedigten Koning gunstig moge behagen, het Jaarlijksch **Tractement** van hem Suppliant met Twee Honderd Guldens te Verhogen en **alzo** te stellen op Acht Honderd Guldens, met welk invloed **UwelEd.** Groot Achtb. des Suppliants zorgen voor vrouw en kind bijzonder **zoude** verligten, en hij met de zijne daarvoor **UwelEd.Groot Achtb.** ten allen tijde den **reinsten** dank **zoude** betuigen. —

Leijden den 10e Augustus 1824

'T Welk doende etc.
Chr. Fr. Ruppe

AANTEKENINGEN

1. Speciaal Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek 1, 1447, waarin een uitvoerige lijst van zijn composities is opgenomen.
2. Leids Jaarb. 1963 p. 50-60.
3. Volgens eigen opgave in de brief aan curatoren, d.d. 10 aug. 1824, Bijlage VI; elders vindt men 21 augustus.
4. Gem. arch. Leiden, ondertrouwregister 1812-1817, fol. 421.
5. F. J. Fétis, Biographie Universelle des Musiciens, etc., Tome VII, Paris 1875/**Bruxelles** 1963 (foto-mechanische herdruk), p. 352.
6. Bijlage VI.
7. Universiteitsbibliotheek Leiden, B.P.L. 529, L. C. Valckenaer, Annotationes de Collegiis a se habitis, fol. 42: Evangelium **Lucae** explicanti post ferias **maiores anni** 1773.
8. Archief Senaat R.U., 15, Album Inscriptionum vol. **IX**: „**Christianus** Fredericus Rupp, Salisunda Meiningensis, nat. ann. 19, litter. **stud.**, bij Juffr. Allion op de Pieterskerkgragt.” De naam van de hospita wordt op **verschillen-**de wijze gespeld, o.a. Allion, Aillione, d’Ailhaume, **Alleom**.
9. U.B. Leiden, **B.P.Misc.2014**, fol. 227 (1773/74): „**Christianus** Fridericus Ruppe, **Saxo** Meiningensis, f 5.5.-” (zijn bijdrage, een ducaat, doet vermoeden, dat hij niet geheel onvermogen was).
10. „Frid.Christ. Carl **Albrecht Liber Baro** de Gehren, **Zwartzburgensis**.” In het Album Studiosorum staat hij vermeld op 25 maart 1774, „**ex** Sonderhausen **Saxo-**niae, **math.stud.**, alsnog op den Burg alhier logeerende”, met een gouverneur, Wilhel-mus Ludolphus **Gunther** uit **Jever**, en een bediende.
11. Archief Senaat, recensieboeken 145-153.
12. Idem, 154.
13. Gem. arch. Leiden, N.H. ondertrouw, **WW**. fol. 263v.
14. Gem. arch. Leiden, **Secr. arch.** 1575-1851, 1806 no. 3; **Bonboek** Nieuwmares, fol. 118.
15. Aan Jan de Vries in Aalsmeer. Dit huizenbezit behoort met een „tuin” in Oegst-geest tot de insolvente boedel, welke na haar overlijden in 1808 wordt aangetroffen.
16. Archief **cur. Resol.** 36, fol. 62, 19 mei 1807; zie Bijlage 111.
17. Gem. arch. Leiden, begraafboeken 1775-1814.
18. Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek VI, 295 en een anonieme levensbeschrijving (handschrift, ongeveer 1785) in de Bibliotheek van het gem. arch. Leiden, no. 254: Adversaria Leidsche schilders.
19. v.d. Aa, Biogr. Woordenboek IV, 307.
20. Een andere dochter, Johanna Maria, was gehuwd met de Amsterdamse **burgemees-**terszoon Jan Lucas van der **Dussen**, Heer van Groeneveld.
21. Vgl. aant. 18.
22. Hij was gehuwd met een zuster van Hendrik Chalou; zie Bijlage 1.
23. „**Aan** de Vernuftige Jonkvrouwe, Christina Chalou, ten geleide van mijne **Gedigt-**jes, op **haare** zo vindingrijke en geestige Teekeningen..”, in: Zinspelende Gedigjes op de geestige printjes ge-estd door Pieter de Mare na de teekeningen van Mejuffrouw Christina Chalou, berustende in de verzameling van den kunstbevorderenden Heere H. A. Dibbets, berijmd door J. Le **Franco** van Berkhey, M.D., . . . Leiden 1779. Een tekening van haar hand, „wijfjen, speelende met heure kindertjens”, staat afge-beeld in: P. Kikkert, Proeve van Ets-kundige Uitspanningen, Amsterdam 1798.
24. Gem. arch. Leiden, **Secr. arch.** no. 1770, Oost-Osseland 18.
25. **Arch.** Senaat, Album Inscr.: „Hendrik Chalou, Amstel. Batavus, musicus.” In de recensielijsten staat hij tot en met 1789 vermeld; vanaf 1773 (**144**), wordt als zijn leeftijd 29 jaar opgegeven, wellicht een verschrijving voor 59.
26. Gem. arch. Leiden, **Secr. arch.** no. 1799, 6.

27. Vgl. aant. 14.
28. **Levensbeschrijving**, ynl. aant. 18.
29. Gem. arch. Leiden, **begraafboeken** 17751814.
30. In 1786; Fétis, **Biogr.** Univ. VII. 352.
31. De meeste levensbeschrijvingen noemen slechts deze inschrijving, misleid door de **spelling „Rupp”** in 1773.
32. **Gem. arch.** Leiden, Luthers archief no. 8, verslagen van de Kerkeraad, fol. 47.
33. Idem, fol. 48, verslagen 6 mei, 1 juli en 4 juli; op de laatste datum wordt een contract opgesteld met de orgelbouwer Woifferts te Rotterdam voor een orgel „**met** 25 sprekende stemmen in kamertoon.”
34. „Het God verheerlijkend Musieck der Kristenen of Redenvoering ter inwijding van het Nieuw Orgel in de Lutherse Kerk te Leyden, op den 18en April 1790, **uytgesproken** door W. Reuter, **Leeraar** der Euangel. Lutherse Gemeente ter **zelve** Plaats,” Amsterdam [z.j.].
35. Hetzelfde werk, voorrede.
36. Luthers archief no. 16, bewaart de partituur:
Gezangen voor het Derde Eeuw-feest der Reformatie, Plegtiglijk gevierd in de Lutherse Kerk binnen Leiden op Zondag den 2 November 1817, Geschikt voor Groot Orchest en Orgel door C. F. **Ruppe**.
37. **Bijlage** VL
38. **Gem. arch.** Leiden, weeshuisarchief, port. II, afd. P., omslag 5.
39. Gem. arch. Leiden, verz. Le **Francq** van Berkhey, 13 d/e, bevat diverse stukken, hierop betrekking hebbende, o.a. een lijst met de namen van Haagse muzikanten.
40. E. Pelinck en dr. C. C. Vlam, De ordinaris muzikanten van de Leidse universiteit: Leids jaarb. 1963 p. 54.
41. P. C. Molhuysen, Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit, dl. VI, 's-Gravenhage 1923, p. 375.
42. Idem, p. 369: 18/30 oktober 1790.
43. Ingeschreven op 11 oktober 1774 als **musicus** magister, aet. 28; van hem is een „Concerto à violino **principalo avec** l'accompagnement, op. 5 **libro I**, la Haye, L. Stechweg [1780]” bekend.
44. Ingeschreven 10 april 1782, musicus, aet. 18; ook zijn vader, Pierre Antoine, komt in het Album voor: 27 februari 1771 en 20 februari 1804.
45. Bronnen. dl. VL, p. 369: 1 november 1790.
46. Idem, p. 376: 8 februari 1791; het verzoekschrift in arch. Senaat, **Doc.** Act. 1791 G. De zinsnede uit het Senaatsverslag: „... quo musicorum in aede Academica fidibus canentium choro adfuisse...”, wijst erop, dat de plechtigheden niet uitsluitend instrumentaal opgeluisterd werden, en dat de **spelers** ook wel als zangers fungeerden.
47. J. P. H(eye), Toonkunstenaars voorkomende in het Album **Studiosorum** der Leidsche **Hoogeschool**, in: Bouwstenen van de Ver. voor Noord-Ned. **Muziekgeschiedenis**, dl. III (1874-1881), p. 1-14.
48. Bronnen, dl. V(1921), p. 289, 293.
49. **Bijlage** V.
50. Ter vergelijking: het Amsterdamse Schouwburgorkest teide in de dagen van Hendrik Chalon veertien leden.
51. **Bijlage** V.
52. **Bijlage** 11.
53. Jan Bouws, Nicolaas Joseph Wetrens. Een Leids musicus aan Kaap de Goede Hoop, in: Mens en Melodie, XXII (1967), p. 205-209;
54. J. D. C. van Dokkum, Nederlandsche muziek in de negentiende eeuw, Amsterdam [z.j.], passim.
55. Archief curatoren 1815-, no. 348, stukken rakende de feestviering in 1825.
55. Zie ook J. Roemers, Het vijfde halve eeuwfeest van de stichting der Hooge **Schole** te Leyden enz., Leiden 1825, speciaal p. 64.

56. Bronnen, dl. VII (1924), p. 186: Res. Curatoren 6 februari 1802: „In overweging genomen zynde om in het Theoretisch vak der Muzycq aan **deezee Hoogeschool** openbaar onderwijs te doen **geeven**, en in aanmerking **neemende** de uitmuntende verdiensten van den **capelmeester** Ruppe, **zoo** hebben Curatoren goedgevonden den **gemelden capelmeester** echter sonder eenig **pnhylyc**q character. te ayalificeeren tot het **geeven** van onderwijs in het theoretische **der Toonkunst**, op een **jaarlijksch tractement** van f 250, mits doende blijken hij in het voors. vak dadelijk onderwijs geeft.”

57. Arch. curatoren, no. 35: Resol. 8 mei 1802, fol. 224; met request.

Een lijst van bedoelde werken treft men aan in: Bouwsteenen, dl. III, p. 111-113: „Muziekwerken in de Universiteitsbibliotheek te Leiden.”

58. 19 oktober 1809; deze en andere brieven van Ruppe aan Johan Meerman bevinden zich in het Museum Meermann-Westreenianum, **Den Haag (S.102)**.

59. Zijn Trois Sonates pour le clavecin **ou piano-forte**, oevre **XI**, is opgedragen aan **Madame** H. E. Pompe van Meerdervoort, née Gysberti Hodenpijl; zijn Ouverture **Tartare pour** le piano-forte **avec** accompagnement de **violon** et **violoncelle** aan Mademoiselle Anne Adrienne **Cornélie** van Halteren; de eerste is de echtgenote van mr. Johan Petrus Pompe van Meerdervoort, commissaris huwelijkszaken te Leiden, de tweede is een dochter van mr. **Daniel** van Halteren, hoogheemraad van Rijnland; de opdrachten zullen wel in de hoop op een geldelijke beloning geschied zijn. Ook de concertjes, die hij in 1810 en 1811 in opdracht van Johan Meerman organiseert, brengen enig financieel voordeel met zich mee; vgl. brieven aan Meerman en: E. Pelinck en dr. C. C. Vlam, p. 57.

60. Bijlage III

61. Arch. curatoren 9/19 mei 1807, fol. 62.

62. Arch. curatoren, Notulen 6 maart 1816; het verzoekschrift in Bijlagen Res. Cur. 1816, 53.

63. „Harmoniae fundamenta et principia compositionis **musicae** docebit **diebus Martis** et **Jovis**, hora III; Si **qui** sint, **qui** compositioni **cantus Vocalis** operam dare velint, iis tempus et **horas commodas constituet.**”

64. Bijlage VI.

65. Gem. arch. Leiden, Register der volkstelling 1829, Wijk VIII no. 804, vermeldt op de **Heerengracht**: Johanna Petronella Reijers, wed. C. Ruppe, schoolhouderes, met haar **dochtertje**; in 1846 (wijk 1. fol. 240) staat ook een kleindochter ingeschreven, kennelijk **een** onecht kind 'van Johanna Christina: Johanna Frederika **Hendrika** Ruppe (geb. 21 dec. 1841, overl. 15 jan. 1854); het gezin woont dan in de Doelensteeg (**Hogerveenhofje** V); idem volkstelling 1854-1861, 1, fol. 234; Johanna Christina Frederica wordt na het overlijden van haar moeder nog vermeld op Breestraat 101, Gerecht 7, Oude Rijn 28 (**1885**), en Hogewoerd.

66. Gem. arch., bevolkingsregister 1860-1870 Wijk 1, nr. 251, bl. 360.

67. Bijlage VI.

68. Aldus de kennisgeving van de weduwe aan curatoren; arch. curatoren, Not. 26 mei 1826 en Bijlagen 1826, no. 86.

69. Idem, Not. 22 juni 1826 en Bijlagen Res. Cur. no. 109.

70. Idem, Not. 2 augustus 1826 en Missievenboek 1826, no. 112.

71. V. Dokkum, Ned. muziek, p. 5/9.

72. W. H. Thijssen, in Algemene Muziek-Encyclopedie, deel VI, **Antwerpen-Amsterdam (1963)**, p. 182.

73. De bedragen zijn uitgedrukt in guldens en stuivers.

74. Bedoeld zijn violoncelli.

ILLUSTRATIE

Afb. 17. Woonhuis van C. F. Ruppe aan de Oude Vest. Afgebroken t.b.v. de uitbreiding van De Lakenhal.

Gem. arch. Leiden, prentvert. nr. 6030.

LIJNCLICHES

Drie brieven van C. F. Ruppe. (vgl. aant. 58).

JAN CLAESZOOM CAGA EN ZIJN ORGELSPLENDE NAZATEN IN DE ZESTIENDE EEUW

door

J. A. F. Doove

„**Aan** kunst doen is in Nederland nog steeds een straf van God' stond er in het begin van dit jaar te lezen in een interview met een toneelspeler, die het gewaagd had om van de hegemonie der kunst met een hoofdletter over te springen op wat merkwaardigerwijs nog steeds kleinkunst heet.¹ In die nog veelverbreide gedachtenkronkel schuilt een merkwaardige historische achtergrond. In de middeleeuwen was muziek maken een bezigheid waar zichzelf respecterende mensen minstens op neer zagen en wanneer het om welke feestelijke gebeurtenis dan ook nodig was om die kunstuitingen te verdragen, werden de financiële aspecten ervan genoteerd bij de uitgaven van het **dienstp**eroneel. In stedelijke rekeningen worden pijpers en **trompers in** de laatste regels vermeld.

Hier ter stede wordt voor het eerst melding gemaakt van hun aanwezigheid in de rekeningen van 1391.² Mogelijk kwamen al eerder speellieden voor, maar oudere rekeningen zijn niet voorradig. In 1391 dan ontvangen de twee **trompers** zes en twintig pond als jaarsalaris. Aangezien hun taak ook omvat het wacht houden op de toren van de Pieterskerk, mogen zij zich ook verzekerd weten van vijf el laken, uitgereikt „**tot** horen winterrocken". Eerst negen jaren later krijgen zij muzikaal gezelschap van twee pijpers. De verdiensten van deze laatsten werden van den beginne af hoger aangeslagen, want hun jaarsalaris bedroeg twee en dertig pond.³

Overal in den lande doen deze muzikanten hun intrede in de veertiende eeuw. Vóór die tijd was muziek gereserveerd terrein voor de adel. Jacob van Maerlant beschrijft hun optreden in „**Alexanders** Geesten" als volgt:

„doen men ghedweghen hadde na deten
toenden die werde menestrelen,
— die daer waren herde vele —
voor die **princen** groet haer spel:
Elc was syn spels meester wel.

Enne van toenne **herde** milde
elc **hoerde** daer dat hi wilde
avontuere groet **ende langhe**,
nuwe liede met sueten sanghe,
vedelen, **herpen ende** andere spele.”

Maar bij het verval van de adel veranderde ook het soort van hun amusement. De muzikant moest niet alleen zingen, maar ook iets laten zien. Vandaar posten in grafelijke rekeningen als „drie mannen die speelden, d'eene met een **zwaard**, d'ander met een ghet'ne **ende** dat derde **zanc**”.⁴ Maar de Rost in de grafelijke rekeningen over „de scoelkinderen van Leyde, die aen mynen here cokerelden”⁵ zal wel weinig potsierlijks kunnen inhouden.

Het is logisch, dat met het rondtrekken van de adel vele muzikanten op weg waren, die als vliegende kraaien trachtten te vangen wat ze maar krijgen konden. De weinig vleiende omschrijving – wederom van Jacob van **Maerlant** – „van bome tot bome vlieget hi **ende** springhet, **ende** garlet meer dan hi singhet **ende** hi gheduert te ghere stede” is treffend genoeg.

Het is begrijpelijk, dat zo'n trekkende muzikant probeerde om in de steden zijn kunsten te vertonen, en al trekkend tot de conclusie kon komen, dat een vast bestaan in een stad ook zijn aantrekkelijke kanten kon hebben; een verkregen poorterschap sloot hen immers uit van de schrik, die iedere burger had voor zangers, fluitspelers en vedelaars. Die vrees werd overigens veelal door de kerk ingeblazen. De franciscaan Berthold van Regensburg bijvoorbeeld ondernam een soort eigen kruistocht tegen „gumpelliute, giger unde tambûrer, swie die geheizen sîn, alle die guot für ere **nement**”.⁶ Dat was overigens een begrijpelijke zaak, die kruistocht wel te verstaan, want vele clerici **vagantes** waren speelman geworden.⁷

Het opkomende zelfbewustzijn van de steden kon geen bezwaar maken tegen opname van muzikanten, die nu tot recreatie van bestuurders en bestuurden konden gaan optreden. Wanneer zij bovendien de nachtwake wilden vervullen in dank voor de verleende stedelijke gastvrijheid waren beide partijen gebaat. Zo zien we een dubbele taak ontstaan: allereerst wacht houden en de trompet steken als tijdsein – „de wachter die blies één den **dach** op hogher tynnen daer hi lach, daer blies hi één des **daghes** schyn” zingt een oud lied⁸ – én als signaal bij onheil of brand, maar daarnaast moesten de muzikanten **bedreven** zijn, of zich al oefenende bedreven maken, in meerstemmige muziek, die bij feestelijke gelegenheden als processies, feestmaaltijden, kermissen en jaarmarkten tot klinken gebracht moest kunnen worden.

In het algemeen ging men bij de aanstelling van speellieden niet over ijs van één nacht. Van andere steden weten we, dat er een soort toelatingsexamen moest worden afgelegd.⁹

Met de groei van de stad en haar aanzien, nam ook de vraag naar muziek

toe, zodat de stedelijke overheid hier ter stede het aantal muzikanten liet toenemen via drie pijpers en één trompetter in 1413 ¹⁰ tot 4 pijpers en één **tromper**, die vermeld worden in latere jaren tot 1420.¹¹ Weer zes jaren later worden de speellieden gespecificeerd als „**Claes** en **Hughe**, die speelres, twee luutspeelres, **Gheryt** die beyert en **Jan** en **Dirc** der stede **trompers**”.¹²

De status van de stad vereiste een ambtskleding, zodat iedereen binnen de stad zou weten met de speellieden te maken te hebben en bij optreden buiten de stad alleman zou beseffen tegenover de Leidse representanten te staan. De pijpers en **trompers** waren in het groen gehuld, tenminste in 1426,¹³ maar in 1433 blijken **Jan**, **Tielman**, **Jan Duusterwald** en **Coen** met rode gewaden te zijn uitgedost.¹⁴ Ter onderscheiding van bijvoorbeeld de straatmaker diende de rood-witte band op de mouw.¹⁵ Deze stedelijke kleuren zien we ook verschijnen op de lakense wimpel aan de **trompetten**.¹⁶

Het is helaas onmogelijk om te achterhalen wat de stadsmusici voor muziek hebben laten horen. In ieder geval is hun kunstuiting niet alleen instrumentaal geweest,¹⁷ maar in de jaarlijkse processies ¹⁸ zullen ze instrumentaal wel meerstemmige zettingen van gregoriaanse en andere kerkliedmelodieën hebben laten horen. Bij wereldlijke festiviteiten zal men wel chansons gespeeld hebben. De bekende a-capeha-muziek werd dan verinstrumentaliseerd. Voor zover bekend werd er zeer spaarzaam aparte muziek gecomponeerd voor de stadsmusici; er zijn zulke composities bekend uit de stadsrekeningen van Brugge en Deventer. Hoe muzikaal de achter ons liggende eeuwen ook mogen zijn geweest, hun instrumentale aan ons nagelaten werken zijn met een lantaarntje te zoeken.

Zoals al gezegd, hebben de vagebonderende speellieden zich in later tijd ontwikkeld tot gerespecteerde musici, die met goed fatsoen ter assistentie naar andere plaatsen konden worden geroepen.¹⁹

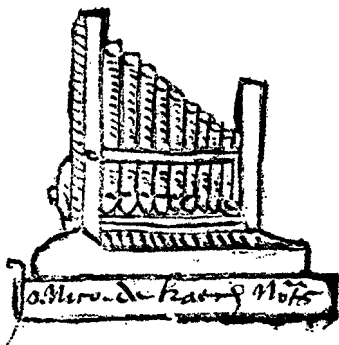
Naar andere plaatsen geroepen worden, komt niet alleen voor bij de in de steden aanwezige speellieden. Wanneer de in Leiden verblijvende **Jan Jans. Ute Kage** in principe voor veertien dagen in 1525 naar Haarlem vertrekt om in de Sint Bavo aldaar het orgelspel waar te nemen,²⁰ wordt er een tip van de dichte sluier opgeheven, die ligt over de bespelers van het kerkorgel. In tegenstelling tot wat hierboven over de speellieden gezegd is, staat de boven elke verdenking verheven status van de kerkorganist. Hij is een dienaar van aanzien, die zich verhoudt tot een speelman als in tegenwoordige tijd een kunstenaar van de Kunst met een hoofdletter tot een kleinkunstenaar.

Het orgel in de Leidse hoofdkerk, gewijd aan Sint Pieter en Sint Paulus, dateert in ieder geval van vóór 1400.²¹ Uit mededelingen over de **Pancraskerk** weten we, dat daar een orgel aanwezig was in 1389.²² Het is niet mijn bedoeling om al te uitvoerig op orgelbouw en organisten hier in te gaan, maar een enkeling moet er even uitgelicht worden om de status van de **kerk-**

organist, die hierboven al werd genoemd, nader te adstrueren. In 1398 komt in de kerkrekeningen van de Pieterskerk de naam voor van Heer Jacob **Hongher**,²³ een geestelijke – de titel „Heer” geeft dat aan tegenover de leken-omschrijving van „meester” –, die grote verdiensten heeft gehad voor de **Pancraskerk**.²⁴ In de twintiger jaren van de vijftiende eeuw zijn in de drie Leidse parochiekerken priesters als organist aanwijsbaar, die een duidelijk lager bedrag uitgekeerd krijgen voor hun orgelspel dan doorgaans aan leken wordt uitgekeerd.²⁵ Natuurlijk is het priesterschap van aanwijsbare organisten niet altijd de reden van hun waardiger status. Er zijn duidelijk aanwijsbare manco's in de kerkelijke Leidse muziekwereld, die op rekening van de clerici kunnen worden geschoven ²⁶, maar het is natuurlijk onzin om daarom iedereen over één kam te willen scheren.

Trouwens, Jan Claeszoon Caga, de vader van de al genoemde Jan Ute **Kage** kán niet over één kam geschoren worden met andere organisten uit de stad want Jan sr. onderscheidt zich door een tweeledigheid in bediening.

Uit de muziekgeschiedenis was deze organist bekend. Hij stond in 1532 bij zijn overlijden zijn plaats af aan zijn zoon Jan. **Maar** het **amateur-organist** zijn van deze eerste functionaris kwam pas kort geleden aan het licht. Jan Claeszoon was namelijk notaris ²⁷ en in die functie heeft hij ons laten weten hoezeer hij het orgel lief had. Onder een akte van 27 februari 1526 schrijft hij zijn merkten: een portatief met één klavier en negen pijpen.²⁸

De tweeledigheid van functies is geen zeldzaamheid. Ongeveer gelijktijdig met Jan Claeszoon was Dr. Reyer Bogerman van Dokkum in de **Sint Nicolaaskerk** van Kampen organist terwijl hij ook als gemeentesecretaris optrad.²⁹

Wat behelsde nu voor Jan Claeszoon de muziekdienst? Volgens de **aanstellingsakte** van zoon Jan ³⁰ weten we alleen met zekerheid, dat vader de lofzang „**Te Deum**” speelde aan het slot van het jaarlijks opgevoerde Paasspel

en dat hij het orgel bespeelde tijdens de Hoogmis op het jaarfeest van de Lieve Vrouwenbroederschap „die men houdt des Sonnendaechs voor **Pyncxster**” en dat zijn handen het orgel deden klinken op het feest van Sint Petrus Banden (d.i. 1 augustus). Zonder twijfel zullen we daar ook aan mogen toevoegen „alle alsulcke Missen, **Hoechtyden ende** andere **officien** ofte zaecken daer die kercke mede belast” is, zoals „die Heylige Cruys Misse des **Vrydaechs ende onser** Liever Vrouwen Misse des Saterdaechs als andere Missen” en het „**Onser** Liever Vrouwen **Loff**”, dat het gehele jaar door „uytgesondert die Passieweeke van **sMaenendaechs** nae Palmdach tot Saterdaechs voir Paesdach”, want al deze liturgische plechtigheden moeten zoon Jan in 15 32 gaan begeleiden „**up zulcke** organen nae ouder gewoenten”.

Die oude gewoenten hielden overigens in, dat de organist op verschillende dagen ‘s morgens al kort na vijven het orgel diende te bespelen ter begeleiding van de zevengetijdenzangers, en dat twee of meer gezongen missen per dag geen zeldzaamheid was.³¹

Van vader Jan weten we tamelijk weinig. Het enige dat met zekerheid kan worden gezegd, is dat hij vóór 25 april 1532 is overleden.³² Wanneer hij geboren werd en waar hij in de stad met zijn nog onbekende echtgenote heeft gewoond, moet met vraagtekens omgeven worden. Van zoon Jan weten we iets meer. Hij was een beroepsmusicus, die de laatste levensjaren van zijn vader heeft verlicht door assistentie te verlenen. Dit mogen we afleiden uit een aantekening in de Tresoriersrekeningen van Haarlem, waar aangetekend staat, dat de overheid voor het assisteren acht en twintig schelling moet neertellen, maar dat Jan jr. ook vijf en twintig schelling moet hebben „van dat hy **eenen** anderen in zyn stede **gestelt hadde** tot Leyden dair hy op de orgalen speelde als hy te Hairlem ontboden was.” ³³ Uit dat „ontboden” blijkt, dat Jan een behoorlijke organist was. Dat blijkt eveneens uit het feit, dat men hem op 1 mei 1525 in Haarlem nog best kan gebruiken. Jan blijft daar tot november 1529 hoofdorganist in de Sint Bavo op een jaarsalaris van **36** pond.³⁴ Waarom mr. Hendrik Govertszoon in die periode niet in de gelegenheid was om zijn ambt te vervullen, is niet duidelijk. Ook weten we niet voor honderd procent zeker waarom Jan in 1529 ontslag nam in Haarlem ³⁵ om naar Leiden terug te keren. Formeel schijnt die terugkeer een vermindering van rechtszekerheid, want contractueel kan Jan zich pas in 1532 **officiëel** beschermd weten door de stedelijke overheid, die de organist van de hoofdkerk een salaris toezegt van vier en vijftig gouden Carolusguldens naast de vrijdom van de verplichting tot accijns op het bier. Jan verplicht zich om „te **wesen** organist van de **voirsz** kercke **ende** ten dienste van den organen te bewaeren als **eerlick, betamelick ende** behoirlick **wesen** sal, zoe lange als hy in levenden lyve is **ende** machtich **zynre** zinnen **ende** leden”. Wanneer hij al tien jaren in functie is, wordt hij pas poorter van zijn stad.³⁶ Uit de inschrijving in de poortboeken worden we t.a.v. Jans geboorteplaats niets wijzer,

maar het ligt voor de hand om aan te nemen, dat de tweede Caga-organist een geboren Leidenaar was.

We moeten nog even terugkomen op die aanstellingsakte, want daarin komt één alinea voor, die verwondering wekt. In tegenstelling tot dergelijke papieren uit latere jaren wordt er hier uitdrukkelijk vastgelegd, dat in geval van „siekte of verleemte” een vervanger voor de tijd van één jaar mocht worden gezocht en dat het de kerkmeesters vrij stond in geval van een ziektebeeld, dat aanleiding gaf tot een langer verlof, de organist te ontslaan. Was Jan Janszoon ziekelijk? Of had men bij Jan Claeszoon leergeld betaald?

Jan Janszoon beloofde in 1532 om „Syn leven lang geduerende ende hy des machtich sal wesen” in dienst te blijven.

Nu schijnen de omstandigheden inderdaad te wijzen op ziekte en zwakte in de familie. Zoon Jan assisteerde vóór 1525 en na 1529 kennelijk zijn vader, aangezien er geen benoeming van hem aanwijsbaar is en hij daarom ook geen uitkeringen ontving van de officiële instanties. Zelf wordt hij sinds 1552 ter zijde gestaan of vervangen door een meester Claes, die mogelijk zijn zoon Claes Janszoon Caga kan zijn. Er heeft een zoon Claes bestaan,³⁷ die waarschijnlijk bij het leven van zijn vader, mogelijk zelfs al in 1554, is gestorven. In ieder geval is meester Jan Janszoon zijn aangegane verplichtingen niet zijn hele leven lang na gekomen. Voor zover kon worden nagegaan, komt zijn naam zeker sinds 1553 niet meer in de rekeningen voor. Uit die afwezigheid mogen we niet afleiden, dat hij in dat jaar ook is gestorven. Het blijkt namelijk uit de beschrijving van de tiende penning van onroerend goed³⁸ uit 1559, dat hij in dat jaar nog leeft, terwijl we uit andere bronnen weer mogen construeren, dat hij vóór 14 juni 1563 moet zijn overleden.³⁹

De hypothese over de zwakte van de familie wordt versterkt door de dementie van Jans dochtertje Jannetgen.

Maar laten we minder hypothetisch blijven en naar de historisch vaststaande gegevens terugkeren. Jan Janszoon moet in zijn tijd een meer dan middelmatige musicus zijn geweest, gezien het al genoemde „ontboden” naar Haarlem en het feit, dat hij met de bekende Lupus Hellinck het orgel van Veere mocht examineren.⁴⁰

In eigen stad was „meester Jan de orgalist” een bekende figuur. Hij was niet rijk, maar bewoonde met zijn echtgenote Neeltje Claesdr. een eigen huis „genaemt den gulden can”,⁴¹ dat gelegen was aan de Breestraat ter plaatse van het huidige Stadhuis „belendt aen deen syde seeckere huysinghe toecomende de stede van Leyden ende aen dander syde derffgenamen van Geertruyt Claes Vranckensz, streckende voor van de Breedestraet tot after in de Clocksteech”⁴² een steeg die ook Torensteeg werd genoemd en die daarom niet verwisseld mag worden met de straat van die naam, welke wij tegenwoordig kennen als zijstraat van het Rapenburg.

Wanneer Neeltje Claesdr. haar man minstens acht jaren heeft overleefd, worden in haar nalatenschap op 21 juli 1571 twee dochters genoemd, namelijk **Joostgen** en de al genoemde Jannetgen. Er blijkt ook nog een dochter Christijn te bestaan, maar die had tijdens het leven van haar moeder afstand van haar rechten gedaan ten behoeve van haar zieke zuster.⁴³ De weduwe noch eventuele kinderen van zoon Claes worden genoemd, zodat we zullen mogen afleiden, dat er geen andere nakomelingen meer zijn. **Joostgen** schijnt het oudste kind te zijn, want zij verkrijgt de eigendomsrechten van het ouderhuis, zoals onder meer blijkt uit de korte tijd nadien vervaardigde atlasafbeelding.

De Caga-hegemonie op het Pieterskerkorgel gaat nu over in handen van de Leidse familie **Schuyt**, waarvan Floris Corneliszoon in 1560 de glorie mag smaken om het ambt van organist met dat van stadsspeelman te combineren.⁴⁴ Dat we daarna met een andere categorie speellieden te maken krijgen, staat als een paal boven water; maar dát is een verhaal apart.

AANTEKENINGEN

1. De Volkskrant van zaterdag 9 januari 1968.
2. **Secr. arch** 1253-1575 inv. nr. 511 folio 25.
3. **Secr. arch**, inv. nr. 512 fol. 21 vs.
4. Grafelijke rekeningen van Holland over 1392.
5. Grafelijke rekeningen over 1399, **uitg.** E. Verwijs „De oorlogen van Hertog **Albrecht** met de Friezen”, werken van het Hist. Genootschap Utrecht nieuwe reeks, nummer 8, pag. 161.
cokerelden = een serenade brachten.

6. „**Potsenmakers**, vedelaars en trommelslagers en hoe ze nog meer heten, allen die goed boven eer verkiezen.”
- H. Wagenaar-Nolthenius, in *Mens en Melodie*, jrg. 3, pag.
7. Zie vooral H. Waddell „**Vaganten** in de middeleeuwen” Utrecht 1966, **aula-boek** no. 276.
8. F. van Duyse „**Het** oude nederlandse lied”, Den Haag, 1903, deel 1, pag. 346.
9. Stadsrekeningen Zwolle 1470 „**doe** de camerers met den **Raede** ten **steernen** weren gaen sitten en **hoerden** den nieu trumper wat hie trumpen **ende** spoelen **konde**”, J. van Riemsdijk „Het stadsmuziekcollege te Utrecht”, pag. 29.
10. **Secr. arch.** 1253-1575 inv. nr. 513 fol. **38vs.** en 39.
11. **Secr. arch.** 1253-1575, inv. nr. 514 fol. 22 en inv. nr. 515 fol. 21 vs.
12. **Secr. arch.** 1253-1575 inv. nr. 997 fol. 39 vs, 45 vs. en 47.
13. Idem fol. 45 vs.
14. **Secr. arch.** 1253-1575 inv. nr. 999 fol. 55 vs.
15. **Secr. arch.** 1253-1575 inv. nr. 513 fol. 38 vs en **secr. arch.** 1253-1575 inv. nr. 999 fol. 55 vs.
16. Stadsrekeningen 1417, fol. 2.
17. In andere steden, met name Kampen, worden beide kunstuitingen genoemd voor de speellieden, cfr. J. Nanninga Uitterdijk „**Kameraersrekeningen** en **Rentmeestersrekeningen** der stad Kampen”, Kampen 1875, pag. 52.
18. **Secr. arch.** 1253-1575 inv. nr. 512 fol. 16 vs. en idem 1413, fol. 31.
19. **Secr. arch.** 1253-1575 inv. nr. 515 fol. 32 vs.; inv. nr. 516 fol. 43 vs. en inv. nr. 517 folio 40.
- Kameraarsrekeningen Utrecht 1465, fol. 7 tot 11; tresoriersrekeningen van **Burgen** op Zoom 1490 d.d. 8 mei of **M. Hüffer** „**Bronnen** voor de geschiedenis der Abdy **Rijnsburg**” over 1480/1, fol. 53b. e.a.
20. O.a. Gem. **arch.** Haarlem, inv. 277, fol. 28 vs.
21. Volgens J. C. Overvoorde „**Bijdragen** tot de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem”, jrg. 30, pag. 81 zou er in 1353 al een groot orgel geweest zijn, maar de historische bewijsplaats daarvan blijkt (nog?) niet te achterhalen.
22. Op 9 augustus 1389 overleed „**Agnes Engheberti**”, die aan de noordzijde van de St. **Pancras** werd begraven „sub **organis**”; mededeling drs. B. N. Leverland.
23. Rekeningen kerkmeesters op Paasdag 1398.
24. Archief van de kerken inv. nr. 416, fol. 82 vs.
25. Rekeningen Pieterskerk over 1403 en 1407; en **secr. arch.** 1253-1575 inv. nr. 997, fol. 81 vs.
26. Volgens testament van Boudewijn van Zwieten waren sinds 1443 de volwassen **zeven**getijdenzangers priester (**arch.** kerken, inv. 210)
- Hun zangersgedrag gaat in de loop der eeuwen echter minder **clericale** vormen aannemen, met alle nadelige zangtechnische gevolgen van dien (**arch.** kerken, inv. no 333 en 334, regist 694 en inv. no. 338, fol. 1)
27. Uit de not. **arch.** blijkt, dat Jan **Claeszoen** in ieder geval in 1509 als notaris werkzaam was. Zijn officiële bevestiging dateert pas uit 1525.
- Kloosterarchieven, inv. no. 514, regist 1900 en inv. 1469, reg. 2102, folio 204 vs; **gasthuisarch.** inv. no. 702, reg. 1052 en 1060; kerk. **arch.** inv. no. 444, regist 2319.
28. Kerk. **arch.** inv. no. 444.
29. P. J. **Mey** „De orgels en de organisten van de Sint Nicolaaskerk te Kampen voor en tijdens de reformatie”, in „Verslagen en mededelingen v. d. Vereniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis”, 57e stuk (1941), pag. 52.
30. **Secr. arch.** inv. no. 61 fol. 1; volgens niet verder gespecificeerde opgave in de **orgel**-kamer van de Pieterskerk zou vader Jan sinds 17 januari 1510 zijn diensten in de kerk hebben verricht.
31. Kerk. **arch.** inv. no 208, los.
32. **Secr. arch.** inv. no. 61, fol. 1.

33. Gem. **Arch.** Haarlem, tresoriersrekeningen 1524/1525, inv. no. 277, fol. 28 vs.
34. O.a. gem. **arch.** Haarlem, inv. 282, fol. 25 vs.
35. O.C., fol. 25 vs.
36. Poorterboek D, fol. 21, d.d. 20 juni 1542.
37. Recht. **arch.** inv. no. 42, deel 37, fol. 314 vs.: „**David** Egbertsn gemt. van Heyndrick Jacobszn. metselaar als man **ende** voocht van Lysbeth Haerucxdr, tynder huysvrou., en Cornelis Claesdr. mr. Jan Kaegers organist wed. met **haer** voocht voor 7 Rl.gl. ter **cause** van toegeseyt gelt voor **eenen Mary Jan Intten**, wylen Claes **Janszn.** Kagers weduwe, die verweersters soons wyf. . .”
38. **Secr. arch.** inv. no. 992, fol. 8 vs.: „**meester Jan Kage**, orghelist, eygenaer. . .”
39. Recht. **arch.** nr 42, deel 37, fol. 314 vs.
40. Kerkrekeningen Veere, 1551, fol. 67: „Betaelt op den 24 April bij ordonnantie van de kerkmeester Mr. Jan Caga de somma van 3 ponden gr. vl. **ende** dat ter cause dat **hy** heeft van Leiden hier ter Veere **commen** visiteren het orgelwerck, doen t selve opgenomen wierdt, daar vorren **hy** gevaceerd heeft 8 daegen. Betaelt ten selven dage als voren aan Lupus **Hellinc**, organist van Zierikzee, 20 schel. van dat hy hier bie present is geweest om t zelve **werck** te visiteren en op te nemen”.
41. en 42. Vetus 1, 1585 en Secretarie Archief 12531575, inv. no. 730.
43. Weeskamerarch. inv. no. 1990
44. **Eerste** stadsdienaers-aanneemboek, fol. 45, d.d. 30 oktober 1560.

LI JNCLICHE'S

- A. Notarismerk van Jan Claesz Kaga.
- Gem. **arch.** Leiden, **Arch. v/d kerken** inv. nr. 444.
- B. Ligging van het woonhuis de familie Kaga.
- Gem. **arch.** Leiden, **Secr. arch.** 1575-1851 inv. nr. 4481 (Stratenboek).

INHOUD

Voorwoord	5
Vereniging Oud Leiden	
Bestuur en Commissies.	6
Correspondenten in Rijnland	8
Jaarverslag 1967	9
Korte Kroniek van Leiden en Omstreken over 1967.	11
In memoriam	
Prof. dr. B. G. Escher door P. Bok.	19
R. J. Meyer door J. C. Hofstede.	23
W. J. Kret door A. Bicker Caarten.	
Bijdragen	
Leiden, lief Leiden door W. Kan.	27
Leiden en de „ Strolling Players” door prof. dr. A. G. H. Bachrach . . .	29
Van Rhijnsburch x Steen $\rightleftharpoons$ De Voys, familierelaties tussen drie Leidse geslachten door J. A. F. Doove.	39
Onschuldig veroordeelde excentrieke equilibristen door C. H. A. Broos	59
Leiden in last op de planken door drs. W. Hoogendoorn.	65
40 jaar ervaring als secretaris van de Leidsche Schouwburgvereniging door mr. H. R. Goudsmit.	87
Leidse viool- en klavecimbelmakers in de 17e en 18e eeuw door dr. Chr. C. Vlam.	101
Oud Leidse liedboeken en liederen door mej. drs. M. Veldhuyzen . . .	113
Een lector in de toonkunde door drs. Th. J. Meyer.	139
Jan Claesz. Kaga en zijn orgelspelende nazaten in de 16e eeuw door J.A.F.Doove.	163
Inhoudsopgave	172